

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗБІРНИК

**НАУКОВИХ ПРАЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Серія соціально-педагогічна

В и п у с к 38

**Кам'янець-Подільський
2023**

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)
ББК: 74.58(4 Укр)
З-41

Рецензенти:

Малихін О.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України;

Ковальчук В.І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського НПУ ім. О. Довженка;

Миласька С.А., доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Редакційна колегія:

Атаманчук П.С., доктор педагогічних наук, професор; **Вайнола Р.Х.**, доктор педагогічних наук, професор; **Вержиховська О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Гевчук Н.С.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Кучинська І.О.**, доктор педагогічних наук, професор;

Мельник Л.П., кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор); **Мендерецький В.В.**, доктор педагогічних наук, професор; **Миронова С.П.**, доктор педагогічних наук, професор; **Опалюк Т.Л.**, доктор педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор); **Опалюк О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент;

Рудзевич І.Л., кандидат психологічних наук, доцент; **Співак В.І.**, кандидат психологічних наук, доцент.

Рекомендовано

*вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5, від 27.04.2023 року)*

З-41 Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна. Вип. 38. [Електронний ресурс]. / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2023. 247 с.

До збірника увійшли наукові статті, де висвітлені актуальні питання теорії, історії та практики соціального захисту, досліджено методологічні засади соціальної допомоги у кризових ситуаціях, обґрунтовано корекційні та психологічні основи здійснення соціальної підтримки.

Збірник наукових праць адресовано фахівцям соціальної сфери та суміжних наук, докторантам та аспірантам, магістрантам і студентам, які навчаються за відповідним профілем, а також усім, кому небайдужа доля вразливих категорій населення.

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)
ББК: 74.58(4 Укр)

ЗМІСТ

Гайн Г.С., Сербалюк Ю.В. Роль неурядових організацій у захисті прав дитини.....	7
Галин М.П., Сербалюк Ю.В. Процеси деінституціалізації у соціальному захисті дітей-сиріт.....	16
Гевчук Н.С., Баглай Р.В. Булінг (цькування) як соціальне явище.....	23
Гевчук Н.С., Базилюк Д.Ф. Визначення мотиваційної складової волонтерської діяльності у майбутніх фахівців соціальної сфери.....	28
Гевчук Н.С., Кизима А.А. Особливості впровадження профорієнтаційної роботи із старшокласниками в спеціальній школі.....	34
Гевчук Н.С., Тернавський Д.В. Ведення випадку в умовах воєнного стану.....	41
Гевчук Н.С., Тютюнник Ю.С. Діяльність державних та громадських організацій щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.....	47
Голомзіна Г.В., Мельник Л.П. Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в закладах дошкільної освіти.....	55
Данилюк О.І., Їжак А.М. Соціальна реабілітація як засіб інтеграції осіб з інвалідністю у соціум.....	61
Данилюк О.І., Кобильник А.Т. Теоретичні підходи до мотивації персоналу як інструменту управління персоналом.....	68

Данилюк О.І., Мандзюк В.О. Державне регулювання соціального захисту населення: закордонний досвід.....	75
Данилюк О.І., Мандзюк Л.П. Соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб як наукова проблема.....	81
Дєдова О.О. Особливості ігрової діяльності дошкільників з розладами аутичного спектру.....	88
Дідик Н.М. Діагностика рівня розвитку самоменеджменту майбутніх фахівців соціальної сфери.....	96
Дідик Н.М., Андрійчук В.О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану в Україні.....	101
Дідик Н.М., Солодуха А.В. Соціальний захист осіб з інвалідністю в Україні.....	109
Загалевиц В.Л., Гуменюк І.М. Загальний огляд системи соціального захисту в країнах-учасницях Європейського союзу.....	116
Ілик І.М., Мельник Л.П. Особливості пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	124
Костинюк А-М.В., Мельник Л.П. Інклюзивна культура педагогів закладів дошкільної освіти.....	131
Мельник Ж.В., Кроча Н.Л. Соціальний супровід підлітків з інтелектуальними порушеннями в закладах спеціальної освіти.....	136
Мельник Ж.В., Назарчук А.В. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні.....	141

Мельник Ж.В., Олійник А.О. Система соціального захисту військовослужбовців в Україні.....	149
Мельник Ж.В., Руснак Л.В. Формування основ професійної компетентності фахівця соціальної сфери в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.....	155
Мельник Ж.В., Хомовська Д.О. Формування батьківської компетентності у вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	161
Мельник Л.П., Бандолько Ю.В. Соціальний захист військовослужбовців в період воєнного стану в Україні.....	166
Мельник Л.П., Мандзій Ю.О. Особливості ігрових дій у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень.....	172
Мельник Л.П., Міщенко Н.І. Особливості роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.....	179
Мельник О.С. Використання проєктних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів.....	185
Опалюк Т.Л. Економічна сутність підвищення ефективності використання персоналу на промислових підприємствах.....	191
Опалюк Т.Л., Кернична Є.О. Професійне вигорання працівників соціальної сфери.....	200
Опалюк Т.Л., Радченко О.Б. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.....	206

Опалюк Т.Л., Рудницька В.В. Роль соціальної реклами у вирішенні соціальних проблем.....	213
Опалюк Т.Л., Щерба А.В. Формування розумових операцій як засіб адаптації підлітків до навчання в основній школі.....	219
Співак В.І. Психолого-педагогічні аспекти реабілітації осіб з психофізичними порушеннями.....	226
Фаренюк Г.М. Альтернативна комунікація, як допоміжний засіб покращення мовленнєвих навичок дітей з РСА.....	237

Г.С. Гайн,

заступник з виховної роботи Кам'янського ліцею,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
anna.vakaliuk1991@gmail.com

Ю.В. Сербалюк,

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
serbaliuk@gmail.com

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХИСТІ ПРАВ ДИТИНИ

Гайн Г.С., Сербалюк Ю.В. Роль неурядових організацій у захисті прав дитини. У статті розглянуто діяльність неурядових організацій щодо захисту прав дітей. Охарактеризовано неурядові організації як складову громадянського суспільства. Виявлено можливості неурядових організацій у сфері захисту прав дітей, їх взаємодії з міжнародними організаціями та державними інститутами у цій сфері. Вказано на можливості посилення такої співпраці в умовах воєнного стану. Виявлено шляхи безпосередньої участі неурядових організацій у справі захисту дітей від насилля, надання дієвих допомог у екстрених ситуаціях.

Ключові слова: захист прав дитини, неурядові організації.

Вступ. Дослідження проблематики захисту прав людини неурядовими організаціями має важливе практичне значення для подальшого вдосконалення інституту прав людини в Україні. Це актуально на сьогодні у зв'язку з повномасштабною агресією Російської Федерації в Україну, що супроводжується порушенням фундаментальних прав людини і особливо дітей. Дослідження проблематики залученням до захисту прав людини загалом і, зокрема, дитини організацій громадянського суспільства дасть можливість розширити результативність і ефективність їх соціального захисту в сучасних умовах.

Мета статті – здійснити аналіз участі у захисті прав людини та дитини неурядових організацій, охарактеризувати співпрацю неурядових

організацій із міжнародними та держаними інституціями у сфері захисту прав дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав дітей є актуальною для нашого часу, про що свідчать монографічні дослідження К.Бориченко «Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України», О.Кудрявцевої «Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні», О. Потопахіної «Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа», О. Радзівської «Проблема захисту прав і безпеки дитини в інформаційній сфері», колективна монографія «Соціально-правовий захист дітей в Україні» за редакцією Б. Андрусишина та ін.

Стосовно ролі неурядових організацій у здійсненні захисту дітей, то частково це питання висвітлювали у своїх наукових доробках О.Васильченко, В.Вовк, Н.Кабаченко, Р.Кравченко, Т.Черкашина.

У зв'язку зі встановленням воєнного стану на території України ця проблематика потребує переосмислення у нових історичних реаліях

Результати дослідження. У статті 1 Декларації ООН про права і обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини (ООН, 09.12.1998), кожна людина має право, окремо та спільно з іншими, заохочувати і прагнути до реалізації захисту прав людини та основних свобод на національному і міжнародному рівнях. Тому у наших реаліях захист прав людини (дитини) є цілісною системою, яка складається з інституційної й нормативної складових, що мають внутрішньодержавний і міжнародний рівень. У цій системі важливою інституцією є неурядові правозахисні організації (далі – НУО), які здійснюють свою діяльність на місцевому, регіональному, національному або міжнародному рівнях.

Термін «неурядова організація» (від англ. non-governmental organization (NGO) виник у лексиконі міжнародно-політичної науки лише з утворенням Статуту ООН. Уперше сам термін «неурядова організація» було використано на конференції ООН у Сан-Франциско в 1945 році у зв'язку з необхідністю диференціювати в Статуті ООН права участі для міжурядових спеціалізованих установ та міжнародних приватних організацій [4].

У науковому середовищі існують різні тлумачення НУО, їх класифікації. Ми підтримуємо думку І.Вахович та Д.Смолич, які пропонують неурядову організацію розглядати як добровільне незалежне об'єднання людей з чітко встановленою суспільною некомерційною метою, діяльність якого спрямована на: вирішення певного кола проблем

(соціальних, економічних, екологічних) на певному рівні (місцевому, національному, міжнародному) шляхом надання матеріальної, організаційної чи інших видів допомоги, орієнтованої на розвиток інтересів її членів, або суспільства в цілому [1].

Такі організації, як правило, характеризуються тим, що метою їхнього існування є не фінансовий прибуток, а щось інше. Однак це «щось» може включати безліч цілей і найрізноманітніші ініціативи та дії. Коло НУО включає як невеликі ініціативні групи, які виникають, наприклад, у зв'язку з якимись природоохоронними проблемами або конкретними порушеннями прав людини, так і благодійні організації в області освіти, притулки для жінок, культурні асоціації, релігійні організації, юридичні фонди, програми гуманітарної допомоги тощо і, нарешті, величезні міжнародні організації із сотнями відділень і тисячами членів у різних частинах світу [6].

Основою діяльності НУО в Україні є відповідна нормативно-правова база: Загальна декларація прав людини ООН, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Конституція України, а також відповідні закони України, зокрема Закон України «Про громадські об'єднання», Закон України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» та ін.

Внесок неурядових організацій важливий не тільки з погляду досягнутих результатів і, відповідно, оптимізму, який вони вселяють щодо захисту прав людини (дитини) в нашому світі, але також і тому, що НУО являють собою у прямому сенсі засіб захисту, доступний в усьому світі. Вони, як і багато інших організацій, керуються і координуються приватними особами, недержавними фондами, але, крім цього, їх сила значною мірою зумовлена добровільною підтримкою їхньої діяльності іншими членами суспільства. Цей факт надає їм особливої значущості особливо в очах тих людей, які бажають зробити свій внесок у поліпшення ситуації з правами дітей у світі.

В Україні зареєстровано 160 тисяч організацій громадянського суспільства (відповідно до даних Державної служби статистики, на 1 січня 2021 року). Завдяки їм здійснюється конструктивний діалог з державою, що забезпечує умови демократичного розвитку держави, становлення громадянського суспільства. У сфері захисту прав дітей взаємодія держави на НУО здійснюється у різних формах. Це можуть бути консультації з боку НУО при підготовці проектів ухвалення важливих рішень, створення умов для долучення громадян до розробки таких

проектів, забезпечення гласності і прозорості в діяльності органів влади. В умовах децентралізації на місцях можуть створюватись майданчики для такої взаємодії у вигляді консультативно-дорадчих органів (міжвідомча комісія з питань охорони дитинства, робочі групи з розв'язання окремих питань забезпечення прав дітей тощо).

Останні роки були результативними щодо такої співпраці. Зокрема, з ініціативи та за участю громадських організацій розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». З його прийняттям у 2016 р. запроваджено нову форму сімейної опіки над дитиною – патронат [3].

Україна як держава-учасниця Конвенції ООН про права дитини, направляє періодично до Комітету ООН з прав дитини Національну доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини. НУО в Україні задля ефективності оцінки стану захисту дітей в Україні готують свої альтернативні звіти до цього поважного органу. Так, у 2019 р. коаліцією неурядових організацій «Права дитини в Україні» та громадською спілкою «Українська мережа за права дитини» підготовлено такий альтернативний звіт до зведеної п'ятої та шостої періодичної Національної доповіді про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період 2011–2017 рр. Така доповідь стала можливою завдяки підписанню багатостороннього Меморандуму про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством соціальної політики України, Уповноваженою Верховної Ради України з прав людини, Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Громадською спілкою «Українська мережа за права дитини». Дані підготовленої альтернативної доповіді використовувались у процесі ухвалення державних рішень у сфері прав дитини [3].

НУО в Україні у різних формах активно співпрацюють з державними органами, які уповноважені здійснювати соціальний захист дитини. Так, Міністерство соціальної політики на конкурсній основі залучає НУО у якості консультантів для надання методичної і практичної допомоги місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з розробки і впровадження планів трансформації інтернатних закладів, з питань поширення сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і попередження соціального сирітства.

В умовах децентралізації влади значно зростає роль НУО у вирішенні соціальних проблем регіону, зокрема наданню соціальних

послуг сім'ям з дітьми. Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у партнерстві з громадськими організаціями ГС «Українська мережа за права дитини», ПБО «Надія і житло для дітей» в Україні, МБО «Партнерство «Кожній дитині» Україна, БФ «СОС Дитячі Містечка» Україна, ГО «Маріупольська спілка молоді», ГО «Соціальна синергія» розпочало реалізацію проекту «Спільно. Соціальні послуги для сімей у громаді». Відповідно до проекту передбачалось створення мультифункціональних центрів надання інтегрованих соціальних послуг (відповідно до потреб територіальних громад), підготовка фахівців соціальної сфери з ведення випадку, налагодження міжвідомчої взаємодії між структурами/підрозділами у громаді, визначення потреб територіальної громади в послугах, їх планування і бюджетування.

НУО, що мають великий практичний досвід, надають допомогу у проведенні навчання та наданні методичної підтримки представникам як органів влади, так і громадським організаціям, зацікавленим особам стосовно захисту дітей в умовах воєнного стану.

Слід відмітити важливу роботу у цій сфері громадської правозахисної організації «Ла Страда - Україна». Серед напрямів її діяльності – протидія торгівлі людьми, захист прав дітей, запобігання домашньому насильству тощо. Стосовно захисту дітей лише у минулому 2022 р. ця організація підготувала методичні рекомендації і посібники: «Дієвий механізм взаємодії та реагування суб'єктів територіальної громади на випадки домашнього насильства», «Загальний алгоритм дій при потраплянні в ситуацію домашнього насильства», «Загальні правила безпеки для дітей та підлітків», «Турбота про дітей під час конфліктів та вимушеної міграції» та ін. У 2016 р. організацією було здійснено оновлене видання посібника «Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей», у якому містяться лекційні матеріали, програми з питань захисту прав людини, впровадження гендерної рівності, запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей.

З метою профілактики агресивної поведінки та правопорушень, формування взаємодопомоги, активного залучення учнівської молоді до вирішення конфліктів мирним шляхом ГО «Ла Страда – Україна», Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у партнерстві з Міністерством освіти і науки України за фінансової підтримки Європейського Союзу упродовж 2018–2019 рр. реалізовано проект «Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за

принципом рівний-рівному та вирішення конфліктів мирним шляхом в закладах освіти Донецької та Луганської областей».

ГО «Ла Страда - Україна» розроблено освітню програму «Базові навички медіатора в навчальних закладах та громаді», створено Національну медіаторську мережу, розроблено навчальну програму для підвищення кваліфікації педагогічних працівників та за цією програмою підготовлено фахівців, проводиться навчання педагогів-медіаторів в закладах освіти і навчання учнів-медіаторів, розробляються інформаційні матеріали із зазначеної тематики [3].

Фактично на будь-якому рівні, де здійснюються спроби захистити гідність дітей, НУО, особливо правозахисного характеру, відіграють вирішальну роль. Вони розглядають окремі порушення прав дитини, безпосередньо або за підтримки окремих прецедентів у відповідних судах; надають пряму допомогу тим, чиї права було порушено; ініціюють зміни у національному або міжнародному праві; сприяють вдосконаленню змісту цих законів; поширюють серед населення знання про права дітей і культивуючи повагу до них.

В Україні діють різні правозахисні НУО. Вони поряд з державними правозахисними органами (органи юстиції, органи захисту прав споживачів, Уповноважений ВР України із прав людини, міжурядові правозахисні організації тощо) спрямовують свою діяльність на надання кожній людині і дитині правової допомоги. Така правова допомога надається з метою припинення порушень права, недопущення зловживання правом, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушеного права, відшкодування збитків завданих порушенням права [6].

За напрямками діяльності правозахисні організації України здебільшого поділяються на організації загального правозахисного напрямку, статутні цілі яких передбачають діяльність з усього спектра правозахисних проблем, і профільні організації, які здійснюють діяльність за певним напрямом категорії прав, діяльність яких носить локальний характер. Поява багатьох з них стала свого роду реакцією на цілий ряд гострих проблем у сфері захисту прав людини, з якими зіткнулася країна в останні роки. Ефективну правозахисну діяльність в Україні демонструють Харківська правозахисна група, Українська Гельсінська спілка захисту прав людини, Міжнародний комітет захисту прав людини, Комітет виборців України, Вінницька правозахисна група, Міжнародне товариство прав людини – Українська секція, Міжнародна Ліга захисту прав громадян України та ін.

Об'єднання зусиль організацій громадянського суспільства відбувається через створення коаліцій правозахисних організацій та рухів. Ще у 2012 р. вийшов у світ Довідник українських організацій, які працюють у сфері захисту прав людини та громадських інтересів. Його підготували Мережа активістів правозахисного руху Human Rights Activists in Action» і Правозахисний центр «Поступ» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Слід зазначити, що форми та методи, до яких вдаються правозахисні організації, є різними – від програм та заходів, що врегульовані національним і міжнародним законодавством до участі в санкціонованих та несанкціонованих акціях протесту.

Особливо гостро постала питання захисту дітей з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Станом на 28 березня 2023 р. загинуло 465 дітей, 943 – поранені, 395 зниклих, 19 514 – депортовано [2].

Законодавство щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану значно удосконалилось, однак залишається багато прогалин, які ще необхідно усувати шляхом прийняття та внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють окреслене питання. Доцільним вважаємо долучення НУО до створених державних інституцій для захисту дітей в умовах війни. Так у 2022 р. при КМУ було створено консультативно-дорадчий орган - Координаційний штаб з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Головними його завданнями стали координація дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей, зокрема дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, неповнолітніх дітей, а також створення безпечних умов для їх перебування. На жаль, не включено до переліку суб'єктів, що опікуються долею дітей НУО. Вважаємо, що за період надзвичайного стану громадські організації завили про себе як дійову і ефективну силу, спроможну вирішувати багато гуманітарних питань, зокрема питань соціальної підтримки і захисту дітей.

Ще одним значним кроком для захисту дітей під час воєнного стану стало запровадження загальнонаціональної програми «Дитина не сама». Цю програму запроваджено Офісом Президента України спільно з Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine та Міністерством соціальної політики. Програма являє собою чат-бот «Дитина не сама» – ресурс допомоги дітям у воєнний час, зі змістом якого можна ознайомитися в мережі Інтернет. На цьому ресурсі розміщено багато корисної інформації для осіб, не обізнаних у тому, як можна захистити права дітей в умовах

воєнного стану. Але, знову ж таки, немає посилань на НДО, які можуть посприяти захисту прав дітей.

На сьогодні правозахисні організації розширюють простір своєї діяльності в сфері захисту прав дітей та ствердились в загальній структурі громадських організацій. В Україні традиційно правозахисні організації залежать від зарубіжних донорів та більшою мірою пов'язані як з міжнародними міжурядовими, так і міжнародними неурядовими правозахисними організаціями, аніж із державними правозахисними інституціями. Для сприяння захисту прав дітей, що порушуються, неурядові правозахисні організації проводять інформаційно-просвітницькі заходи (які охоплюють більшість регіонів України) широкого спектру, здійснюють моніторингову діяльність у сфері прав дітей, надають правову допомогу, долучаються до консультативно-дорадчих форматів взаємодії з органами державної влади. Слід зазначити, що значною мірою інформацію про стан забезпечення та захисту прав дітей в Україні, небезпечні тенденції та системні порушення надають у своїх моніторингах саме неурядові правозахисні організації та аналітичні центри [3].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. НУО є важливим чинником побудови громадянського суспільства. У сфері захисту дітей їх роль зростає, коли: не спрацьовують існуючі механізми захисту; коли до порушення прав не привертає увагу влада; влада не розуміє, що таке права людини; відсутня інформація про порушення прав або доступ до цієї інформації; відсутні певні послуги, яких потребують люди.

В таких випадках НУО можуть вдатись до наступних заходів: моніторинг та аналіз ситуації; інформування громадськості; ініціювання звернень, пропозицій, запитів; здійснення громадської експертизи; ініціювати судові розгляди; готувати практичні рекомендації із захисту дітей.

Неурядові правозахисні організації не можуть вирішити всіх проблем у сфері захисту прав людини, проте в тісній співпраці з органами державної влади, органами місцевого самоврядування й міжнародними організаціями вони можуть вирішити більшість проблем у сфері захисту прав людини.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі, зокрема щодо порівняльно-правового аналізу захисту прав людини неурядовими правозахисними організаціями в Україні й інших країнах Європи.

Список використаних джерел:

1. Вахович І., Смолич Д. Неурядові організації: сутність поняття, ознаки, цілі та функції». *Економіка та суспільство*. Електронний журнал. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2045/1974> (дата звернення: 20.03.2023).
2. Діти війни. Державний портал. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 28.03.2023).
3. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 року. ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с.
4. Хар О.Ю. Класифікація міжнародних неурядових організацій: ключові функціональні особливості. *Науковий журнал ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Регіональні студії*. Ужгород, 2019. № 18. С.94-99.
5. Черкашина Т.О. Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. Київ, 2010. № 2 (6). С. 89–94.
6. Шуміло О., Кравчук Н. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (приклади успішного правозахисного активізму). Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 227 с.

Hayn H.S., Serbaliuk Y.V. THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS.

Summary. The article examines the activities of non-governmental organizations regarding the protection of children's rights. Non-governmental organizations are characterized as a component of civil society. The possibilities of non-governmental organizations in the field of protection of children's rights, their interaction with international organizations and state institutions in this field have been revealed. The possibility of strengthening such cooperation in the conditions of martial law is indicated. Ways of direct participation of non-governmental organizations in protecting children from violence, providing effective assistance in emergency situations have been identified.

Key words: protection of children's rights, non-governmental organizations.

М.П. Галин,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b18.halyn@kpnpu.edu.ua

Ю.В. Сербалюк,

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
serbaliuk@gmail.com

ПРОЦЕСИ ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ ЗАХИСТІ ДІТЕЙ-СИРІТ

Галин М.П., Сербалюк Ю.В. Процеси деінституціалізації у соціальному захисті дітей-сиріт. Розглянуто важливість деінституціалізації форм утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування для їх успішної соціалізації. Виявлено етапи реформи системи догляду та виховання таких дітей. Проаналізовано зміни в утриманні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рр. Показані особливості встановлення опіки і піклування в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: дитина-сирота, деінституціалізація, реформа, сім'я, опіка, піклування.

Вступ. Поширення сирітства, безпритульність і бездоглядність дітей є однією з найгостріших соціально-демографічних проблем, які дістались Україні у спадок від комуністичного режиму. Зростання чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування спостерігалось в Україні з середини 1990-х років, коли внаслідок трансформаційної кризи різко погіршилась економічна, демографічна, соціальна ситуація в країні. Причиною цього явища було зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення на фоні прискореного майнового і соціального розшарування населення, що стали причиною формування прошарку соціопатичних сімей.

Традиційним було розміщення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до інституційних закладів – дитячих будинків, шкіл-інтернатів тощо. Це ускладнювало соціалізацію дитини, позбавляло її природнього сімейного середовища. Це, а також світові тенденції розташування таких дітей на родинне виховання у сім'ї, запустили в Україні процес деінституціалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця проблема, яка хвилює все суспільство, громадські організації, громадян країни, потребує всебічного вивчення.

Мета статті: охарактеризувати процес деінституціалізації щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявити його основні етапи, складові, динаміку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань охорони дитинства об'єднало представників різних наук – юристів, філософів, педагогів, психологів, соціологів. Питання міжнародного захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досвід такої роботи у країнах світу досліджували О. Бурлака, С. Грищенко, І. Доля, О. Мордан., С. Лозицька, О. Пушкіна та ін.

Аналіз вітчизняної практики захисту цієї категорії дітей у своїх наукових роботах відобразили Т. Бавол, В. Брич, О. Боднарчук, О. Єрмоленко, О. Мордань, С. Миколюк, О. Потопахіна та ін.

Дослідження різних напрямків влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування здійснювали В. Брич, О. Карпенко, І. Матюша, А. Капська, С. Миколюк та інші науковці.

Проблема деінституціалізації утримання дітей стала об'єктом дослідження у наукових публікаціях В. Бошняк, Ю. Горемікіної, А. Дакал, Л. Завацької, В. Лиса, А. Попович, А. Суходольської та ін.

Процес деінституціалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні триває і потребує постійного переосмислення задля пошуку найефективніших форм влаштування таких дітей задля їх успішної соціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери деінституціалізація визначається як процес заміни системи інституційного догляду дітей на систему, яка забезпечує виховання дітей у сім'ї або в умовах, максимально наближених до сімейних.

Деінституціалізація може трактуватися як у широкому, так і вузькому контексті. У вузькому – це скорочення кількості дітей у закладах

за рахунок розвитку альтернативних форм улаштування. У широкому контексті політика деінституціалізації, окрім суттєвого скорочення чисельності дітей у закладах інтернатного типу, передбачає створення комплексної системи підтримки сімей, розвиток сімейних форм улаштування дітей, перепрофілювання дитячих будинків, зокрема у служби супроводу, створення умов, максимально наближених до сімейних, для проживання, виховання і навчання дітей, яких не може бути передано в сім'ї. Цю політику спрямовано на турботу про дитину з урахуванням її індивідуальних потреб [4].

ЮНІСЕФ розглядає деінституціалізацію не просто як заходи зі скорочення кількості дітей в інтернатних закладах, а як всебічний процес, який передбачає планування перетворень, скорочення кількості закладів інтернатного типу і/або їх закриття, що супроводжується створенням цілого комплексу різноманітних послуг з влаштування дітей. Цей процес здійснюється у відповідності з нормами і стандартами, що ґрунтуються на принципі дотримання прав дитини і орієнтовані на результат. Його мета – забезпечення ситуації, коли виховання в інтернатних закладах є всього лише однією із багатьох інших форм влаштування життя дітей. Її обирають в адекватних умовах, коли вона найкраще відповідає інтересам дитини. Головні складові деінституціалізації: максимальне зменшення кількості часу перебування (розміщення/утримання) дітей у стаціонарних умовах; підбір та організація оптимальних умов, варіантів за місцем проживання для необхідної діяльності (лікування, навчання, реабілітації тощо) [2].

Початком процесу деінституціалізації вважається розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року, яке передбачало схвалення Концепції Державної Програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Дана Програма реалізовувалася 2007 – 2017 рр. Вона передбачала поряд із створенням закладів та установ «нового» типу, перепідготовки фахівців для них запровадження сімейної форми виховання. В основу реформування системи догляду та виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки було покладено принцип дотримання найкращих інтересів дитини, визнання пріоритету сімейного виховання.

З 2017 року в Україні було знову ініційовано реформу деінституціалізації (Реформа ДІ) на 2017 – 2026 роки, в межах якої почалася поступова реорганізація інтернатних дитячих закладів та створення умов для розвитку системи на базі сімейно-орієнтованого

підходу для сиріт, дітей зі складними життєвими обставинами або особливими потребами («Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки»).

Стратегія включає три етапи проведення реформи закладів інституційного догляду та виховання дітей в Україні: *I етап (2017–2018 рр.)* – це оцінка закладів і послуг в кожній області та підготовка регіональних планів; *II етап (2019–2024 рр.)* – розвиток соціальних, медичних та освітніх послуг в територіальних громадах з поступовою трансформацією закладів відповідно до регіональних планів; *III етап (2025–2026 рр.)* – комплексний аналіз ситуації та визначення подальших стратегічних напрямів.

Відповідно до Національної стратегії, вже у 2026 році дітей в інституціях має бути менше 0,5% від загальної кількості дитячого населення (зараз – 1,5%). А ті діти, хто за різних причин все ж залишаться в інституціях, а не в сім'ях – житимуть у невеликих установах в умовах, максимально наближених до сімейних (до 10 осіб в одному закладі).

У кожній громаді мають з'явитися доступні й якісні послуги для сімей з дітьми. Буде існувати ринок цих якісних послуг, не менше 50% з яких будуть надавати професійні громадські організації [2].

Але реформа деінституціалізації, зіштовхнувшись із низкою проблем та викликала критику у суспільстві. Це пов'язано з непослідовним впровадженням реформ (наприклад, повернення дітей в сім'ї без підготовчої роботи по усуненню причин їх вилучення у батьків або розформування закладів без розвитку необхідних підтримуючих послуг у громадах).

До початку розв'язаної РФ війни проти України тривав I етап реалізації Стратегії. Кожен регіон мав оцінити свою мережу інтернатних закладів, з'ясувати, які діти до них потрапляють та з яких причин; визначити наявність послуг та відсутність необхідних. З наступного етапу кожен регіон мав готувати свій конкретний план дій з введенням реформи [5].

В Україні за даними Державної служби статистики у 2020 р. було 8 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, 22 дитячих будинки, 40 будинків дитини, 36 будинків-інтернатів, 5 притулків для дітей. Загалом у них перебувало 8 695 дітей. На кінець 2020 року у 1235 дитячих будинках сімейного типу перебувало 8534 вихованця, у 3172 прийомних сім'ях – 5982 прийомні дитини; у 75 центрах соціально-психологічної реабілітації протягом року перебувало

6029 дітей. Кількість дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на кінець 2020 р. становила 68533 особи [6, 140-141].

З метою розвитку сімейних форм виховання з 2020 р. підвищено середньомісячний розмір соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опікою, піклуванням, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу на половину прожиткового мінімуму, який становить 2,5 прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. Для дітей з інвалідністю з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розмір такої допомоги становить 3,5 прожиткові мінімуми.

За результатами проведеного Уповноваженим Президента з прав дитини моніторингу стану функціонування інституційних закладів, за три роки впровадження реформи простежуються позитивні зрушення, проте вони не повною мірою відповідали очікуваним результатам реформи. Так, кількість закладів утримання дітей зменшувалась щороку на 2-5%, проти обіцяних 10%. Зменшено і кількість дітей, які отримують послуги в інституціях (як денних, так і цілодобових) на 3,4%-5,6%, але це проти обіцяних 10% щороку [2].

Наразі реформа деінституціалізації призупинена через повномасштабне вторгнення Росії в Україну. На початок війни, 24 лютого 2022 року, в Україні налічувалось 722 заклади інституційного догляду і виховання дітей комунальної та приватної форми власності, в яких навчалось та виховувалось 104729 дітей, з них 56658 дітей в цих закладах отримували тільки освітні послуги, щоденно повертаючись до своїх батьків. Станом на 01.07.2022 року за постійним місцем знаходження продовжують функціонувати 125 закладів, в яких перебуває 3269 дітей, зокрема в 44 закладах системи освіти – 704 дитини; у 18 будинках дитини системи охорони здоров'я – 1056 дітей; у лікарнях – 59 дітей, у 53 закладах соціального захисту – 1236 дітей, у 10 приватних закладах – 214 дітей [1].

Через війну в Україні збільшилась кількість дітей, батьки яких загинули або про їх долю та місцеперебування нічого невідомо. Тому для покращення соціального захисту таких дітей на період дії воєнного стану спрощено процедуру оформлення опіки над дітьми, які втратили батьків. Це стало можливим завдяки прийняттю таких Постанов КМУ: Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану (від 22 березня 2022 р. № 349), Про внесення змін до Порядку провадження

органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини (від 15 квітня 2022 р. № 447), Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання (від 31 травня 2022 р. № 636), Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини (від 10 вересня 2022 р. № 1013) та ін.

Діти, які залишились без батьків під час воєнного стану, отримали можливість бути тимчасово прилаштованими до сімейних форм виховання, а саме у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу. Також під час воєнного стану відбулося спрощення самої процедури влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку чи піклування родичів. Зменшено кількість необхідних документів для сімейних форм влаштування дітей. Це дуже важливо для самих дітей у військовий час перебувати в умовах, котрі максимально наближені до сімейних, адже психіка дитини уже травмована самою війною та втратою зв'язків із біологічними родичами та рідними батьками [3].

У сучасних умовах служби у справах дітей повинні вживати максимально вичерпні заходи щодо тимчасового влаштування дітей у сім'ї родичів, знайомих, та вже у діючі сім'ї патронатних вихователів. Таке рішення дозволяє отримати додаткові можливості влаштування дітей в умовах воєнного стану, зокрема до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах тимчасового влаштування у межах передбаченої граничної чисельності дітей у прийомних сім'ях чи дитячих будинках сімейного типу

Висновки. Деінституціалізація системи утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування сьогодні вкрай необхідні в Україні задля забезпечення права дітей на проживання у природному сімейному середовищі, а також для їх успішної соціалізації. Реформа деінституціалізації утримання дітей в Україні знаходиться на початкових етапах. Здійснено кроки по зменшенню закладів для постійного утримання дітей і зменшено кількість дітей у тих, які залишились. Для більш успішного подальшого розвитку цього процесу необхідно вдосконалювати нормативно-правову усиновлення, опіки і піклування, заохочення громадян брати дітей на сімейне утримання і виховання відповідно до реалій сьогодення. Потрібно також забезпечити ефективну роботу соціальних служб супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу.

Список використаних джерел:

1. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Звіт №1 за результатами моніторингу за лютий-червень 2022 р. Київ, 2022 р. 60 с. URL: <http://surl.li/fyhga> (дата звернення 15.03.2023).

2. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». – Київ, 2020. – 160 с.

3. Миколюк Ю., Дудар О. Сучасні тенденції системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 4-5 листопада 2022 р.) в 2 т. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. Т.2. С.186-188.

4. Николаева В. І. Державне управління системою соціальної роботи в умовах транзитивного суспільства: європейський досвід та українські реалії : монографія. Київ : Халіков Р. Х., 2020. 446 с.

5. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу. Постанова КМУ від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#n23> (дата звернення 19.03.2023).

6. Статистичний щорічник України за 2020 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 453 с. URL: <http://surl.li/fyhkhk> (дата звернення 18.03.2023).

Galin M.P., Serbaliuk Y.V. PROCESSES OF DEINSTITUTIONALIZATION IN THE SOCIAL PROTECTION OF ORPHAN CHILDREN.

Summary. the importance of deinstitutionalization of forms of maintenance of orphans and children deprived of parental care for their successful socialization is considered. The stages of the reform of the system of care and upbringing of such children have been identified. Changes in the maintenance of orphans and children deprived of parental care are analyzed in accordance with the National strategy for reforming the system of institutional care and education of children for 2017-2026. The peculiarities of establishing guardianship and care in the conditions of martial law in Ukraine are shown.

Key words: orphan child, deinstitutionalization, reform, family, guardianship, care.

Н.С. Гевчук,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
hevchuk@kpmu.edu.ua

Р.В. Баглай,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
soo1m22z.bahlai@kpmu.edu.ua

БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Гевчук Н.С., Баглай Р.В. Булінг (цькування) як соціальне явище. У статті розглядається важлива й актуальна соціально-психологічна проблема сучасності – булінг (цькування). Розкрито сутнісні ознаки, основні об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення, форми прояву цього явища, визначено його основні риси, проаналізовано механізми його розвитку, описано рольову структуру булінгу, а також узагальнені основні психологічні властивості та якості учасників цього явища – самих булерів, їхніх жертв і спостерігачів.

Ключові слова: булінг, агресія, булер, жертва, спостерігач, провокація, погроза.

Вступ. Насильство в освітньому середовищі має різний характер і природу. Воно може проявлятися як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу.

Виявити випадки насильства в закладі освіти достатньо важко. Передусім тому, що насильство відбувається переважно в місцях, де відсутній контроль і нагляд дорослих. До того ж і потерпілий, і спостерігачі воліють не повідомляти нікого про випадок, щоб їх не вважали «ябедником/ябедницею» або через страх зізнатись [2].

Найнебезпечнішим є повторюваність випадків насильства в освітньому середовищі. Саме систематичні насильницькі дії є булінгом або цькуванням. Термін «булінг» походить від англійського слова «bully», тобто хуліган, забіяка, задира.

Булінг є соціальною проблемою всього світу. Особливо важливе це питання у закладах загальної середньої освіти. Так, за результатами

періодичного моніторингу ВООЗ Україна розмістилася у першій десятці країн Європи за його поширеністю з-поміж підлітків та молоді [3].

Мета статті – проаналізувати поняття «булінг» у сучасній психолого-педагогічній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим означеною проблемою зайнявся норвезький вчений Д. Ольвеус, який визначив це явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного чи кількох учнів.

На думку Д. Ольвеуса, булінг має три важливі ознаки: є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії; явищем довготривалим і систематичним; характеризується нерівністю влади або сили [2]. Його послідовниками стали такі вчені, як Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, К. Арора, Д. Томпсон та ін. Загалом вони вивчали структуру булінгу та причини виникнення. Інші вчені (О. Барліт, О. Синюкова, А. Король, В. Петросянц, Б. Петренко, Т. Веретенко, І. Сидорук) досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та можливі шляхи подолання.

Питаннями профілактики та корекції булінгу у вигляді впровадження інноваційних технологій займаються Р. Безпальча, І. Гайдамашко, Н. Заверико, Л. Широкоградюк та ін. На жаль, проблема булінгу в Україні недостатньо вивчена і з теоретичних позицій, і з позиції практики. Вітчизняні наукові роботи з означеної проблеми

Булінг (цькування) – це діяння (дія або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого мають загальний характер, не досліджені сьогодні теоретико-методологічні основи цього явища, його причини, наслідки в світлі сучасних українських реалій [3].

Розглянемо типові ознаки булінгу.

По-перше, це систематичність (повторюваність) діяння - вчинення різних форм насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального, в тому числі за допомогою засобів електронної комунікації) двічі і більше разів стосовно однієї і тієї ж особи;

По друге, булінг (цькування) майже завжди має злий умисел, коли метою дій кривдника є умисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, бажання підпорядковувати

потерпілого своїм інтересам та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого;

По-третє, для булінгу (цькування) характерний дисбаланс сил – владний дисбаланс між кривдником і потерпілим (асиметричні відносини), різниця у фізичному розвитку, рівні соціально-психологічної адаптованості, соціальному статусі, стані здоров'я (наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо;

По-четверте, відсутність розкаяння у кривдника [4].

На думку Д. Ольвеуса, існує чотири механізми, які можуть сприяти розповсюдженню шкільного булінгу:

1) у процес булінгу включається соціальне наслідування, коли спостереження за проявами агресивних дій одного учня стосовно іншого заохочує інших дітей до участі в подібних ак-тах, особливо якщо хуліган є «успішним» у завоюванні жертви;

2) ослаблення заборон проти агресивних тенденцій – коли дитина бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресив-ної поведінки, то це зменшує її власні заборони щодо участі в агресивних атаках;

3) дифузія відповідальності – коли кілька дітей беруть участь у залякуванні, то у кожного почуття провини та відпові-дальності зменшується;

4) повторювальність атак, коли в результаті повторних актів знущання над одним учнем іншими він починає розгля-датися як такий, що заслуговує на таке ставлення [5].

Причинами виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах можуть бути різні чинники, які можна поєднати у чотири групи: особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище).

1. *Особистісні чинники* – це фізичні чи психологічні особливості дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо).

2. Серед *сімейних чинників*, які визначають агресивну поведінку дитини та можуть провокувати булінг (цькування), можна виділити:

- брак близьких стосунків у батьків з дитиною та відсутність їхньої уваги до неї позбавляє дитину можливості ділитись з рідними своїми проблемами та труднощами у спілкуванні;

- слабкий або занадто сильний (авторитарний стиль спілкування) контроль над дитиною. Наприклад, якщо батьки не дають дитині спокою через оцінки, кричать на неї, позбавляють прогулянок і спілкування, не залишаючи час для відпочинку, то дитина буде вести себе в школі так само;

- гіперопіка над дитиною. Наприклад, коли дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ, вона не здатна самотійно

вирішувати проблеми, не спроможна за себе постояти, не розуміє важливість прийняття інших людей;

● тиск або жорстоке поводження батьків, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійного джерела загрози. Наприклад, якщо дитина в родині засвоює, що сварки, бійки, образи, критика та приниження іншого є єдиним способом висловити своє невдоволення, то в подібній ситуації в школі дитина починає діяти за звичною для неї схемою;

● домашнє насильство спричиняє появу булінгу, зокрема в шкільному середовищі, коли дитина, що потерпає від домашнього насильства, копіюючи дії дорослих, може стати як жертвою, так і кривдником;

● виховання в неповній сім'ї. Варто відзначити, що не завжди виховання в неповній сім'ї може призвести до агресивності дитини [1].

3. *Чинники середовища*. Несприятливий соціально-психологічний клімат в закладі освіти, стрес від навчанням внаслідок перевантаження, відносини з однолітками та вчителями/вчительками, відсутність належної уваги з боку вчителів/вчительок, сприяють появі сварок, конфліктів, проявів насильства та їх перехід в булінг (цькування).

4. *Соціальні чинники* – це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо).

Ми проаналізували наукову літературу стосовно індивідуально-психологічних якостей та особливостей всіх учасників процесу булінгу і виявили такі закономірності. Для школярів-булерів найбільш типовими є такі риси:

- 1) впевненість, що «домінуючи» і підпорядковуючи собі інших, набагато легше досягати своїх цілей;
- 2) відсутність емпатії;
- 3) легка і швидка збудливість та імпульсивність;
- 4) високий рівень дома-гань;
- 5) слабкий рівень самоконтролю [8].

Ситуація булінгу має колективний характер. В школі діти утворюють певну ієрархічну соціальну структуру, яка, як правило, має три основні елементи, а саме:

Кривдник (булер) – це той, хто безпосередньо вчиняє булінг (цькування). Кривдниками(цями) найчастіше стають ті, хто росте без заборон та авторитету дорослих. Їм дуже часто не вистачає уваги з боку дорослих і поваги до їх особистості, через що їм весь час доводиться самостверджуватися за рахунок інших. У більшості таких дітей яскраво виражені нарцисичні та лідерські риси характеру [6].

Також, на боці кривдника(ниці) можуть виступати спостерігачі(чки)-прихильники(ниці) – вони підтримують дії лідера(ки), але самі в його діях активну участь не беруть. Серед прихильників(ниць) виділяють:

- активних – це ті, хто активно та відкрито підтримує знуцання, наприклад, сміхом або приверненням уваги до випадку;
- пасивних – це ті, яким подобаються знуцання, але вони не демонструють явних ознак підтримки.

Потерпілий (жертва) або мішень булінг. Треба зазначити, що об'єктом булінгу (цькування) може стати будь-хто. Найчастіше в розряд потерпілого (жертви) булінгу (цькування) потрапляють діти, які чимось відрізняються від своїх ровесників: фізичними даними, особливостями розвитку (гіперактивні, з синдромом дефіциту уваги, заїканням тощо), успіхами в навчанні, матеріальним становищем, навіть просто запальним чи спокійним характером, заниженою самооцінкою, вираженим почуттям провини та невдоволенням собою тощо.

Таким чином, у зоні ризику можуть діти, у яких немає довірливих відносин з батьками, дитина надана здебільшого сам собі і вулиці [4].

Список використаних джерел:

1. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу в закладах освіти». URL: <http://студенти.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-rodolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звернення: 28.03.2023).

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>. (дата звернення: 18.03.2023).

3. Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. С. 25-32.

4. Курс лекцій : булінг (цькування) як явище, його форми та учасники / Тілікіна Н.В., Гольцберг К.О., Мельниченко А.А. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf> (дата звернення: 28.03.2023).

5. Куртова С. Булінг у школі. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/ (дата звернення: 12.03.2023).

6. Протидія булінгу в закладі освіти : системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

7. Прібиткова, Н.О. Булінг у закладах освіти : поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*, 2017, Харків. С. 58-61.

8. Rose C.A. & Espelage D.L. Risk and protective factors associated with the bullying involvement of students with emotional and behavioral disorders // Behavioral Disorders, 2012. Vol. 37 (3). P. 133-148.

Hevchuk N.S., Bahlai R.B. BULLYING (PERSECUTION) AS THE SOCIAL PHENOMENON.

Summary. In the article examined important and actual socialpsychological problem of contemporaneity - bullying (persecution). Signs, principal objective and subjective reasons of origin, form of display of this phenomenon, are exposed, certainly him basic lines, the mechanisms of his development are analysed, the role-play structure of bullying is described, and also basic psychological properties and qualities of participants of this phenomenon are generalized - bullying, their victims and observers.

Keywords: bullying, aggression, bullying, victim, observer, provocation, threat.

УДК 37.013.42:378.18:371.83

Н.С. Гевчук,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
hevchuk@kpmu.edu.ua

Д.Ф. Базилюк,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b19.bazyliuk@kpmu.edu.ua

ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Гевчук Н.С., Базилюк Д.Ф. Визначення мотиваційної складової волонтерської діяльності у майбутніх фахівців соціальної сфери. В даній статті досліджено мотивацію волонтерської діяльності. Створено класифікацію основних мотивів щодо волонтерства. Сформований перелік ключових зовнішніх чинників, які мають вагомий вплив на мотивацію

людини до волонтерства, має практичне значення для організації роботи волонтерів в установах.

Ключові слова: мотиви, мотивація, мотивування, волонтерська діяльність, волонтер, фактори, які впливають на мотивацію волонтерів.

Вступ. Волонтерство в різних формах є невід'ємною частиною життя суспільства. Волонтери здійснюють свою діяльність в різних сферах: соціальній, сфері культури, охорони здоров'я, навколишнього середовища, спорту тощо. Вони здійснюють добровільну діяльність у найрізноманітніших галузях без мети отримати матеріальну або іншу вигоду. Щодо сьогоденної діяльності волонтерів, то найважливішими завданнями для волонтерів є збір та постачання необхідних ресурсів для військових та гуманітарна допомога для деокупованих та прифронтових міст.

Волонтери є великою підтримкою для громадських та благодійних організацій, без них складніше працювати неурядовим організаціям. Проте, в діяльності волонтерів мотивація є одним із найважливіших факторів. Вони є не просто фундаментом, вона є основою рушійною силою їх діяльності.

Метою даної статті є розкриття сутності та особливостей мотиваційної складової у волонтерській діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню діяльності та мотивації волонтерів приділяли увагу багато дослідників. Так, зокрема, Ю. Поліщук визначив принципи волонтерської діяльності та обґрунтував волонтерство, як важливу частину соціально-педагогічної діяльності молодіжних організацій. О. Безпалько, Р. Вайнола, Н. Заверико, А. Капська досліджували технології залучення та готовності молоді до волонтерської діяльності. З. Бондаренко в статті «Волонтерська робота у вищому навчальному закладі» розкрила особливості організації волонтерської роботи фахівців соціальної сфери в умовах вищого навчального закладу.

Проблему мотивації волонтерів розглядали у своїх роботах науковці: зокрема, Л.І. Коломієць досліджувала психологічні особливості мотивів волонтерської діяльності [6]; Т.Л. Лях розглядала види мотивації до волонтерства [7]; Я.Ф. Андрєєва досліджувала особливості мотивації волонтерів [1]; Н.А. Вайнілович писав про чинники, що впливають на формування мотивації до волонтерської діяльності [3]; Л.І. Матвієнко досліджувала ціннісні орієнтації волонтерів [8]; І.В. Юрченко досліджував власне мотиваційний аспект у волонтерстві в загальному. Серед зарубіжних дослідників мотиваційна сфера волонтерства цікавила А. Гольдберг-Глен, А. Омото, М. Снайдер, Дж. Трамбауер та ін.

Дослідженнями мотивів та мотивації в соціології, психології та соціальній психології склали дослідження Г. Мюррея, Х. Хекхаузена, Д. Маєрса, Ш. Шварца, С. Мілграма, Е. Стауба, Е. Аронсона, Р. Чалдіні, З. Баумана, М. Хоффмана, Д. Бетсон та інших.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження, як загально-наукових так і спеціальних. Було використано метод системного аналізу – для визначення сутності волонтерської діяльності, волонтерства та мотивації як явища. Метод структурно-функціонального аналізу – для розкриття та визначення методичних засад волонтерської діяльності, поняття «волонтер» і «волонтерство» в українському законодавстві. Систематизація й узагальнення матеріалів дослідження використовувались для формулювання об'єктивних висновків та рекомендацій, а також для виокремлення мотивів до волонтерської роботи із інших досліджень.

Результати дослідження. На сучасному етапі волонтерська діяльність має певні особливості, зумовлені суспільною та військово-політичною ситуацією в Україні, результати та наслідки її проведення викликали стійке позитивне ставлення суспільства та загальну довіру до неї як галузі та її інститутів чи окремих осіб.

Всеукраїнське соціологічне дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології упродовж грудня 2022 року свідчить, що найбільшою довірою в українців користуються Збройні Сили України, Президент і волонтери. За результатами опитування Збройними Силами України довіряють 96%, Президенту – 84% і волонтерам – 84% [9].

Згідно з Енциклопедією для фахівців соціальної сфери волонтерство – це добровільна, безкорислива, соціально орієнтована, некомерційна діяльність, яка здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерських послуг [4].

Український науковець З. П. Бондаренко, аналізуючи підходи до визначення волонтерства, яке вітчизняними та зарубіжними науковцями ототожнюється із поняттям «добровільна діяльність», зазначає, що дослідники тлумачать сутність даного феномена як: благодійність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту й процвітання спільнот і суспільства загалом [2].

Щодо правового врегулювання волонтерської діяльності в Україні, то у квітні 2011 р. прийнято Закон України «Про волонтерську діяльність» [11], а 5 березня 2015 прийнято зміни «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності» [10]. Вони регулюють

суспільні відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні. Та визначають волонтерську діяльність як добровільну, безкорисливу, соціально-спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги [11].

Мотивації належить одне із провідних місць в структурі поведінки людини. Саме тому важко переоцінити важливість мотивації у волонтерській діяльності. Мотивація – це те, що спонукає людину до певної дії, виходячи з потреби, що виникла. Поняття «мотивація» у сучасній науці має різне тлумачення, зокрема, як таке, яке відображає систему факторів детермінованої поведінки, вміщує характеристику процесу, який регулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні [5, с. 45].

Вайнілович Н. А. в статті «Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності» автор посилається на власне дослідження проведене в 2010 році. За результатами емпіричного дослідження мотивації волонтерів Центрів соціальних служб для дітей, сімей та молоді найбільше до волонтерства людей підштовхував альтруїзм та бажання допомагати іншим – 86,6%. У відповідь на запитання щодо мотивів участі у волонтерстві серед запропонованих варіантів респонденти також обирали набуття професійних навичок – 39,3%, розвиток комунікативних навичок – 34,5% та реалізація власних ідей – 32,9% [3].

До альтруїстичних мотивів можна віднести прагнення надавати безкорисливу допомогу, приносити користь людям, почуття повинності та морального обов'язку, служіння богу, внесок в розвиток свого району (регіону, країни), відчуття суспільного сенсу роботи, бажання відчувати себе потрібним, виразити солідарність до інших, відчувати моральне задоволення від своєї здатності змінити світ на краще, відчувати не даремності своїх зусиль тощо.

Проте у волонтерів є також прагматичні мотиви. Найчастіше дослідники до таких відносять такі як: набуття професійного досвіду, отримання нових навичок, вирішення особистих проблем, самовизначення, частина самореалізації, розширення кола знайомств, частина побудованого іміджу та спокута провини [1].

Узагальнюючи різні класифікації Вайнілович Н. А. виокремив власну класифікацію мотивів волонтерів. Він виділяв кілька груп мотивів, характеристика яких наведена в таблиці 1 [3].

Класифікація мотивів волонтерства

Група мотивів	Опис
Психологічні та духовні мотиви:	боротьба з самотністю, відчуття потреби, особистісний ріст, віра в бога, почуття моральної повинності допомагати іншим, спокута провини
Соціально-психологічні мотиви	потреба в почутті єдності з людьми, потреба у спілкуванні, вираження солідарності до інших, розвиток комунікативних навичок
Емоційні мотиви	покращення свого емоційного стану, отримання морального задоволення від допомоги іншим людям, здатності щось змінити
Соціальні мотиви	бажання зробити свій внесок в розвиток свого району, знайомство з новими людьми (розширення соціальних зв'язків), реалізація власних ідей, відчуття суспільний зміст роботи, необхідність своєї праці, відчуття патріотизму, подолання стереотипів, прохання друзів, приклад батьків, корпоративний принцип
Освітньо-професійні мотиви	отримання нових знань, навичок, досвіду зі своєї спеціальності, застосування своїй знань на практиці, підготовка себе до кар'єри, безкоштовне навчання
Гедоністичні мотиви	розваги, відпочинок, дозвілля

Таким чином, мотиви для волонтерства відрізняються, і одна людина може мати декілька мотивів одночасно. Таким чином, на рішення людини стати волонтером або продовжувати волонтерську діяльність протягом певного періоду може вплинути мотивація, яка є домінуючою, а тому позитивною. Це означає, що волонтери-практики повинні завжди пам'ятати, що те, чим волонтер цікавиться сьогодні, завтра може відійти на другий план (наприклад, певна потреба задоволена), тому його інтерес «переключиться» на інший вид чи сферу діяльності. діяльність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Розглянувши різні класифікації мотивації волонтерів, можна зробити висновок, що центральною мотивацією волонтерів є саме волонтерство, почуття відповідальності перед громадою та бажання допомогти іншим. Також волонтерство передбачає і егоцентричні мотиви, але в межах соціально-прийнятних норм. Це може бути освоєння нових навичок, розширення кола спілкування, частина самореалізації та підготовка до майбутньої кар'єри. Альтруїстичні мотиви в ідеалі мають бути первинними, але вони нестабільні, оскільки завжди підкріплені бажанням щось отримати: моральне задоволення, розширення кола спілкування, визнання власної потреби суспільству тощо. Таким чином, волонтерство є запорукою добре функціонуючого суспільства та однією з найважливіших складових громадянського суспільства.

Тому, перспективи подальшого дослідження є надзвичайно актуальними. Волонтерство є чи не найважливішим проявом громадянського суспільства. Незамінною можливістю здобувати професійний досвід у найрізноманітніших сферах. Переважно, це соціальна сфера, що пов'язана із піклуванням про людей, які опинилися у складних життєвих обставинах з різних причин. Тому, волонтерство могло б бути чи не найкращим способом для працівників соціальної сфери з одного боку здобути необхідні навички, а з іншого – більше дізнатися про сферу та особливості майбутньої професійної діяльності. Перспективи досліджень даного питання є доречними в різних сферах. Від нормативно правового регулювання до психолого-соціальних чинників формування мотивації у волонтерів.

Список використаних джерел:

1. Андреева Я.Ф., Ляковська А.Х. Особливості мотивації волонтерської діяльності. URL : <https://lib.iitta.gov.ua>
2. Бондаренко З. П. Соціально-педагогічне волонтерство як бренд сучасної студентської молоді / З. П. Бондаренко // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія, 2019. № 2. С. 130-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2019_2_17.
3. Вайнілович Н. А. Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2(14)2012. URL : <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/121311/116427>
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. К., Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
5. Коломієць Л. І., Глиздова А.Ю., Узвенчук В.С. Психологічні особливості мотивації волонтерської діяльності. Психологічний часопис. №5(9) 2017. URL:https://www.researchgate.net/publication/326407446_psihologicni_osoblivosti_motivacii_volonterskoj_dialnosti
6. Лях Т. Л. Види мотивації до волонтерської діяльності. Вісник Запорізького національного університету № 2(15), 2011. URL : <https://core.ac.uk/download/19666975.pdf>.
7. Матвієнко Л. І. Особистість волонтера у психологічному вимірі: ціннісно-мотиваційний аспект (надання соціальних послуг вразливим верствам населення) / Л. І. Матвієнко, К. С. Алексейченко // Ринок праці та зайнятість населення. 2016. № 1. С. 55-59. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2016_1_14
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності/ Закон України від 5 березня 2015 № 246-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19#Text>
9. Про волонтерську діяльність. Закон України від 19.04.2011 №

Hevchuk N.S., Bazyliuk D.F. DETERMINATION OF THE MOTIVATIONAL COMPONENT OF VOLUNTEERING AMONG FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE.

Summary. This article examines the motivation to help. Based on the analysis of empirical studies of volunteer motivation, a classification of the main motives of volunteers is created. The formed list of key external factors that have a significant impact on a person's motivation to volunteer is of practical importance for organizing the work of volunteers in institutions.

Key words: motives, motivation, motivation, volunteer activity, volunteer, factors that influence the motivation of volunteers.

УДК 376.1-056.34 : 37.048.4

Н.С. Гевчук,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
hevchuk@kpnu.edu.ua

А.А. Кизима,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
soo1m22z.kyzyma@kpnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ СТАРШОКЛАСНИКАМИ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Гевчук Н.С., Кизима А.А. Особливості впровадження профорієнтаційної роботи із старшокласниками в спеціальній школі. У статті розглядаються сучасні підходи до покращення профорієнтаційної роботи із старшокласниками в умовах спеціальної школи, яка є передумовою їхньої успішної інтеграції в соціум. Обґрунтовується застосування різноманітних форм і методів організації профорієнтаційної роботи, серед яких провідне місце відводиться розвивальній психологічній діагностиці, інформаційно-пошуковим методам, використанню профорієнтаційних ігор та вправ. Запропоновано

розширити коло професійних інтересів та проводити профорієнтаційну роботу яка б дала змогу комплексно ознайомитись із запропонованими професіями, ілюструвати, повторювати, закріплювати, поглиблювати знання учнів з інтелектуальними порушеннями, вдосконалювати їхні навички в галузі майбутнього працевлаштування.

Ключові слова: профорієнтаційна робота, діти з інтелектуальними порушеннями, спеціальна школа, інтеграція.

Створення оптимальних умов для життєдіяльності, відновлення втраченого контакту з навколишнім світом, успішного лікування, корекції та психолого-педагогічної і фізичної реабілітації, соціально-трудової адаптації та інтеграції осіб з обмеженими можливостями, особливо дітей, є одним із першочергових державних завдань.

На сучасному етапі розвитку корекційної освіти особливої уваги потребують питання організації профорієнтаційної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, в тому числі з інтелектуальними порушеннями. Профорієнтаційна робота для зазначених осіб має особливе значення і займає провідне місце в навчально-виховному процесі спеціальної школи. Одним з головних завдань для осіб з інтелектуальними порушеннями є оновлення соціальних пріоритетів особистості, формування компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки, підготовленості до праці й готовності включитися в трудову діяльність [1].

Різні аспекти процесу побудови професійно-трудового навчання у спеціальній школі розкриваються у роботах відомих вчених: О. Граборова, Г. Дульнєва, І. Єременка, О. Колишкін. Дослідження окремих вчених присвячені вивченню особливостей протікання трудових процесів у розумово відсталих дітей (В. Бондар, А. Корнієнко, С. Максименко, Б. Пінський).

Питанням корекційної спрямованості трудового навчання, підготовки до праці у сфері матеріального виробництва, соціально-трудової адаптації випускників спеціальних шкіл присвячені роботи В. Баудіша, А. Висоцької, В. Карвяліса, А. Раку, О. Хохліної. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, аспекти впровадження профорієнтаційної роботи в спеціальній школі для осіб з інтелектуальними порушеннями висвітлені недостатньо і потребують подальшого обґрунтування.

Мета статті – визначити особливості та обґрунтувати сучасні підходи до впровадження профорієнтаційної роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи.

Найважливішою проблемою для випускників спеціальної школи є вибір майбутньої професії. Враховуючи особливості інтелектуального розвитку, нездатність до узагальнень та швидку втомлюваність учнів даної категорії, слід більш детально відноситись до організації профорієнтаційної роботи з ними.

Підготовка учнів спеціальної школи до майбутньої праці, їх працевлаштування в сучасних соціально-економічних умовах ускладнюються через відсутність методик експертизи трудових можливостей і професійної орієнтації, заснованих на психофізичній діагностиці та механізмах бронювання робочих місць для випускників, стимулювання використання їх праці на підприємствах різних форм власності у тому числі й індивідуальної за місцем проживання. Низький рівень готовності учнів до праці зумовлюється недостатньою ефективністю організації в школі професійно-трудового навчання, яке нерідко проводиться у відриві від суспільно корисної продуктивної праці.

Аналіз сучасної практики працевлаштування випускників з інтелектуальними порушеннями показує, що при розв'язанні цієї проблеми спеціальні школи зустрічаються з великими труднощами. Якщо 10-15 років тому близько 90% випускників працевлаштовувалися у різні сфери народного господарства, а 50 % – за одержаними в школі спеціальностями, то сьогодні – ці показники набагато нижчі [1].

При організації суспільно-корисної продуктивної праці, гурткової роботи за професійними інтересами і здібностями учнів не завжди враховується профільність навчання. Це не сприяє закріпленню практичних умінь і навичок, їх перенесенню у нові види діяльності. Спроби подолати ці проблеми подовженням термінів навчання у спеціальній школі, збільшення годин на професійно-трудова підготовку не завжди давали очікувані результати. Низький рівень готовності учнів до самостійної праці є однією з причин того, що суспільство несе відчутні економічні та моральні втрати, оскільки не працевлаштований розумово відсталий підліток стає тягарем для суспільства і батьків, під впливом несприятливих умов і обставин може стати на шлях антисоціальної поведінки [3].

Щоб уникнути вищезазначених проблем, під час організації роботи з профорієнтації слід пам'ятати, що особливостями таких занять є: необов'язковість участі учнів у різних заходах; зміст занять не обмежується межами програми навчання; методи і форми занять засновані на творчій діяльності й інтересах учнів. Рушійною силою профорієнтаційної роботи виступає інтерес. Головне завдання

профорієнтаційної роботи – розвиток в учнів інтересу до праці та обрання майбутньої професії. Педагогами і психологами доведено, що пізнавальний інтерес є основним внутрішнім мотивом навчання, тому розвиток пізнавального інтересу до праці виявляється досить важливим для учнів [3].

Успішній реалізації профорієнтаційної роботи з учнями з інтелектуальними порушеннями сприяє використання корекційним педагогом різноманітних форм і методів її організації, серед яких провідне місце відводиться розвиваючій психологічній діагностиці [2].

Така діагностика передбачає використання комплексу психологічних методик, що забезпечують можливість, по-перше, отримання кожним учнем інформації про свої індивідуальні психологічні якості і ступінь їх відповідності тій чи іншій професії (діагностичні методичні процедури), по-друге, розвиток цих психологічних якостей (розвиваючі методичні процедури). Основною формою реалізації даних процедур є організація професійних проб.

У процесі виконання професійних проб розвивається інтерес до конкретної професійної діяльності, перевіряється готовність до самостійного, творчого і обґрунтованого вибору професії [1].

Розвиваючі психологічні процедури, активізуючи внутрішні психологічні ресурси учнів старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями і включаючи механізми рефлексії, перетворюють процес формування професійної самосвідомості в цілеспрямовану, усвідомлену, особистісно значиму діяльність [4].

Окрім розвиваючої психологічної діагностики, в організації профорієнтаційної роботи з особами з інтелектуальними порушеннями доцільно використовувати метод бесіди, який дозволяє при викладі нового матеріалу спиратися на життєвий досвід учнів, старших за віком, і може поєднуватися з розповіддю і поясненнями.

В сучасних умовах для організації профорієнтаційної роботи необхідно широко використовувати інформаційно-пошукові методи, до яких відносяться і методи організації дослідницької діяльності, які сприяють формуванню пізнавальної активності учнів старшого шкільного віку. Ці методи використовуються, наприклад, при складанні розгорнутої формули професійної діяльності.

Серед методів організації профорієнтаційної роботи доцільно застосовувати метод спостереження, який сприяє розвитку інтересу в учнів до професійної діяльності різного фаху, вчить їх аналізувати соціальні явища і т.ін.

Основною формою організації профорієнтаційної роботи для учнів старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи є урок. Однією з ефективних форм організації профорієнтаційної роботи є використання профорієнтаційних ігор та вправ, які носять ознайомлювальний та інформаційний характер, що дозволяє моделювати перспективи професійного та особистісного розвитку в їх цілісності [5].

Система профорієнтаційної роботи для учнів старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи повинна передбачати наступні аспекти:

- соціальний (формування ціннісних орієнтацій молоді в професійному самовизначенні), економічний (вивчення ринку праці),
- психологічний (вивчення структури особистості, формуванні професійної спрямованості),
- педагогічний (формування суспільно значущих мотивів вибору професії та професійних інтересів),
- медико-фізіологічний аспект (розробка критеріїв професійного відбору відповідно до стану здоров'я, а також вимог, які висуває професія до особистості кандидата) [1, с. 92].

Розв'язання завдань профорієнтації здійснюється в різних видах діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями (пізнавальній, суспільно корисній, комунікативній, ігровій, продуктивній праці), які повинні відображатись у щорічно складених шкільних планах роботи із профорієнтації.

Однією зі складових системи профорієнтації з такими дітьми, є діагностика професійної спрямованості учнів 7–9 класів, яку проводять психологи, а за їхньої відсутності – класний керівник.

Комплексна програма профорієнтаційної роботи з учнями старших класів спеціальної школи повинна включати:

1. Профорієнтаційні заходи з методичними об'єднаннями школи (обговорення питання про проведення вчителями профінформаційної роботи з учнями на уроках, про форми індивідуальної роботи з учнями, про підбір профорієнтаційних матеріалів для оформлення навчальних кабінетів та ін.).

2. Планування профорієнтаційної роботи класних керівників (знайомство учнів з різними галузями господарства й окремих професій, вивчати і систематично фіксувати результати вивчення інтересів, нахилів і здібностей учнів класу, в індивідуальних бесідах з батьками й учнями обговорити можливу сферу майбутньої діяльності учня та ін.).

3. Планування профорієнтаційної роботи з вчителями (виділили в програмному матеріалі теми, до змісту яких доцільно включити профінформаційний матеріал, у процесі проведення уроків вивчати інтереси і схильності учнів, регулярно проводили індивідуальну роботу з учнями з метою формування в них інтересів і схильностей до предмета, що досліджується, і пов'язаних з ним професіям та ін.).

4. Планування профорієнтаційної роботи шкільної бібліотеки (підбір і комплектування літератури з профорієнтаційною спрямованістю, пропагування літератури, що допомагає учням у виборі професії та ін.).

5. Планування профорієнтаційної роботи шкільного лікаря (просвітницька робота з медичних питань вибору професії серед педагогічного колективу та учнів, поглиблений огляд учнів, вивчення і урахування певних дефектів, що можуть перешкоджати оволодінню обраною професією та ін.).

6. Планування профорієнтаційної роботи батьківського комітету школи (організація циклу бесід з батьками з проблеми свідомого вибору професії, провести анкетування батьків з метою виявлення відносин до вибору професії їхніми дітьми, залучити батьків до участі в оформленні шкільного кабінету профорієнтації та ін.) [1].

Таким чином, комплексна програма профорієнтаційної роботи в спеціальній школі для дітей з інтелектуальними порушеннями повинна передбачати комплексну організацію роботи всього колективу школи із залученням батьків, підвищення рівня професійного самовизначення учнів старших класів з інтелектуальними порушеннями; розвиток трудових та особистісних вмінь і навичок, покращення стану працевлаштування учнів з розумовою відсталістю.

В результаті проведеного дослідження були визначені особливості та обґрунтовані сучасні підходи до впровадження профорієнтаційної роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи. З'ясовано, що під профорієнтаційною роботою переважна більшість вчителів-дефектологів розуміє спеціальні заходи, які переважно проводяться в позакласний час і мають зміст, який не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи та прийоми проведення, які організуються на принципі добровільної участі в них учнів. Але більшість цих заходів та професій застаріли і не відповідають сучасним вимогам суспільства. В ході дослідження запропоновано збільшити обсяг професій та проводити профорієнтаційну роботу у цікавій формі, що дає змогу комплексно ознайомитись з даними професіями, ілюструвати, повторювати, закріплювати, поглиблювати знання учнів, розвивати та вдосконалювати їхні навички.

Таким чином, все це дає змогу зробити висновок, що впровадження

систематичної профорієнтаційної роботи посилює корекційну спрямованість трудової діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи, що сприяє їх подальшому власному професійному самовизначенню.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження полягають у розробці шляхів підвищення ефективності працевлаштування та входження осіб з інтелектуальними порушеннями у соціум.

Список використаних джерел:

1. Колишкін О.В. Особливості впровадження профорієнтаційної роботи в спеціальній школі. // Науковий часопис. Корекційна педагогіка., 2015. С. 91-96
2. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб. / С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.
3. Рейда К.В. Методика дослідження дидактичних основ підготовки учнів спеціальних шкіл до самостійної праці / К.В. Рейда // Дефектологія. 2012. №2. с. 32-36.
4. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка / В.М. Синьов. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Частина 2. 224 с.
5. Стадненко Н.М. Нариси з олігофренопсихології / Н.М. Стадненко, М. П. Матвєєва. Кам'янець-Подільський, 2002. 200 с.

Hevchuk N.S., Kuzyma A.A. FEATURES OF INTRODUCTION OF PROFESSIONAL WORK ARE WITH SENIOR PUPILS AT SPECIAL SCHOOL.

Summary. In the article the modern going is examined near the improvement of work with senior pupils in the conditions of the special school that is pre-condition of their successful integration in society. Application of various forms and methods is grounded organizations of professional work, among that a leading place is taken to developing psychological diagnostics, information retrieval methods, use of профорієнтаційних games and exercises. It offers to extend the circle of professional interests and conduct professional work what would give an opportunity complex to become familiar with offer professions, illustrate, to repeat, to fasten, deepen knowledge of students with intellectual violations, to perfect their skills in industry of future employment.

Keywords: professional work, to put with intellectual violations, special school, integration.

УДК 364.4 (364)

Н.С. Гевчук,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
hevchuk@kpnu.edu.ua

Д.В. Тернавський,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b20.ternavskiyi@kpnu.edu.ua

ВЕДЕННЯ ВИПАДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гевчук Н.С., Тернавський Д.В. Ведення випадку в умовах воєнного стану. Розкрито значення та роль ведення випадку як технології соціальної роботи, визначено його мету та етапи. Проаналізовано його застосування в умовах воєнного стану. Досліджено надання соціальних послуг екстренно (кризово). Визначено соціальні послуги, які можуть надаватися в умовах воєнного стану та особливості організації їх надання. Також проаналізовано законодавство, що регулює питання ведення випадку та надання соціальних послуг в умовах воєнного стану.

Ключові слова: ведення випадку, воєнний стан, складні життєві обставини, соціальні послуги екстренно (кризово).

Вступ. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало викликом для нашої країни. Шкода завдана війною, бойовими діями, тимчасовою окупацією негативно вплинула на життя наших громадян.

З 24 лютого 2022 року значна кількість громадян України потрапила у складні життєві обставини (втратили майно, житло, роботу, документи, залишилися без засобів до існування, і т.д.). Тому сьогодні більшість наших громадян потребують соціальних послуг.

Соціальні послуги є основними заходами соціального захисту осіб та сімей, які опинились у складних життєвих обставинах та не можуть самостійно їх подолати. Війна істотно вплинула на систему надання соціальних послуг. В умовах воєнного стану для того, щоб підтримати

вразливі групи населення, місцеві органи влади змушені діяти екстрено і кризово. Торкнулися ці зміни і технологій соціальної роботи, зокрема технології ведення випадку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до теми ведення випадку, слід зазначити, що даному питанню приділяли увагу багато вчених. Зокрема Гусак Н., Савчук О. та Галай А. розглянули ведення випадку у роботі з внутрішньо переміщеними особами, Годорцева Ю. теоретично обґрунтувала сутність кейс-менеджменту як методу соціальної роботи в процесі підготовки професійно мобільних майбутніх фахівців соціальної сфери, Ісаченко В. та Гончар І. визначили актуальні методи та особливості документування випадку, Артеменко І. проаналізував проблему професійної підготовки менеджерів соціальної роботи до застосування у професійній діяльності кейс-менеджменту, Бевз Г. проаналізувала психологічну роботу в практиці кейсменеджменту.

Мета. Проаналізувати ведення випадку в умовах воєнного стану та особливості надання соціальних послуг під час війни.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літературних джерел, інтернет-джерел з даної теми; емпіричне вивчення особливостей організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану

Результати дослідження.

Надання соціальних послуг здійснюється шляхом ведення випадку, що закріплено в Законі України «Про соціальні послуги».

Кейс-менеджмент або «ведення випадку» є однією із ключових технологій соціальної роботи, завдяки якій вирішують соціальні, психологічні та міжособистісні проблеми клієнта. Головна особливість цієї технології у встановленні прямої взаємодії між соціальним працівником і клієнтом. Технологія ведення випадку має широке застосування і придатна для надання різних послуг різним категоріям отримувачів.

Варто зазначити, що ведення випадку не є соціальною послугою, а лише стосується організації процесу їх надання, якщо не йдеться про одноразове чи екстрене (кризове) втручання.

Ведення випадку – це спосіб організації надання соціальних послуг, при якому призначений спеціаліст (фахівець із соціальної роботи, соціальний менеджер) оцінює потреби сім'ї/особи, планує роботу з випадком, залучаючи необхідних спеціалістів та членів сім'ї, організовує та координує процес надання соціальних послуг залученими суб'єктами (членами міждисциплінарної команди), здійснює моніторинг та оцінює результативність наданих послуг, насажує сім'ю/особу, залучає членів

сім'ї та соціальне оточення до взаємодії та самостійності у процесі подолання складних життєвих обставин [8, с. 14].

Технологія забезпечує послідовність і доступність послуг з урахуванням відповідності їхньої інтенсивності реальним потребам отримувача та орієнтації на його можливості, наявні ресурси системи соціального обслуговування і надання послуг [8, с. 14].

Мета ведення випадку – це розвиток потенціалу отримувача послуг та активізація ресурсів найближчого оточення й громади для подолання складних життєвих обставин та відновлення його повноцінного функціонування [8, с. 14].

Ключовим словом є “випадок” (англ. case), що означає проблемну ситуацію, в якій опинилась особа або сім'я. Це можуть бути різного роду складні життєві обставини які особа або сім'я не можуть подолати самостійно, і вони негативно впливають на їхнє життя.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» одним із чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини, є шкода, завдана бойовими діями, збройним конфліктом чи тимчасовою окупацією [3].

24 лютого 2022 року Росія здійснила військовий напад на нашу державу. У відповідь на початок війни Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 в Україні введено воєнний стан. У зв'язку з бойовими діями постало питання отримання громадянами соціальних послуг від органів місцевого самоврядування в надзвичайних ситуаціях.

Тому, для допомоги органам місцевого самоврядування у забезпеченні послугами громадян, Міністерство соціальної політики України розробило методичні рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану.

Надання соціальних послуг здійснюється шляхом ведення випадку, що включає низку етапів (аналіз заяви, оцінювання потреб, визначення середньомісячного сукупного доходу заявника, прийняття рішення, розроблення індивідуального плану, укладення договору, виконання договору, здійснення моніторингу) і по часу займає до 10 робочих днів, що для надзвичайної ситуації є дуже довго.

Сьогодні кожен день, кожна година може бути вирішальною для життя і здоров'я людини, тому, щоб підтримати вразливі групи населення, місцеві органи влади змушені діяти екстрено і кризово. Для цього стану запроваджена спрощена процедура ухвалення рішень про надання соціальних послуг та порядок їх отримання. Така організація роботи

забезпечує ухвалення рішень про надання соціальних послуг протягом однієї доби.

Враховуючи, що в Україні проводяться військові дії та з метою забезпечення надання громадянам України необхідної допомоги соціальні послуги пропонується надавати екстрено (кризово) (за неможливості застосування загального порядку організації та надання соціальних послуг). Соціальні послуги екстрено (кризово) надаються безкоштовно [4].

Відповідно до статті 18 Закону України „Про соціальні послуги” у разі надання соціальних послуг екстрено (кризово) ведення випадку не застосовується. Тобто аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім’ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, оцінювання потреб особи/сім’ї у соціальних послугах, прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім’ї, розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг; укладення договору про надання соціальних послуг; виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг; здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості не проводяться [4].

У разі стабілізації ситуації, яка не загрожує життю та здоров’ю людини, використовувати технологію ведення випадку/роботи з випадком допускається.

Така організація роботи забезпечує оперативне прийняття рішень щодо надання соціальних послуг під час надзвичайної ситуації. Крім того, рекомендовано місцевим органам влади делегувати, за потреби, прийняття рішення про надання соціальних послуг безпосередньо надавачам, що також скорочує строки з надання допомоги [7].

Звісно, що у подальшому надавачі соціальних послуг інформуватимуть про надані соціальні послуги. Для цього міністерством розроблено відповідну форму акта, де буде описано ситуацію, в якій опинилась людина, основні проблемні питання, у розв’язанні яких вона потребує допомоги, соціальні послуги, яких вона потребує і які їй було надано, та строк надання цих послуг [7].

Варто звернути увагу, що Порядок організації надання соціальних послуг затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587, рекомендований для застосування органам місцевого самоврядування, а не обов’язковий до виконання (пункт 2 цієї постанови). Тобто, органи місцевого самоврядування в рамках законів України та

Конституції України мають право самостійно визначати особливості організації та надання соціальних послуг [4].

Також органам місцевого самоврядування рекомендується надати право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам таких послуг (центри соціальних служб, центри надання соціальних послуг, тощо) з подальшим інформуванням органів місцевого самоврядування про їх надання [4].

Відповідно до Постанови № 560 під час воєнного або надзвичайного стану екстрено (кризово) можуть надаватися наступні соціальні послуги:

- інформування, консультування, консультативний кризовий телефон,
- надання притулку, нічний притулок, короткотермінове проживання;
  - екстрене (кризове) втручання,
  - представництво інтересів,
  - підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб,
  - соціальний супровід сімей або осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах,
    - догляд вдома, догляд стаціонарний, денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю, паліативний догляд,
    - соціально-психологічна реабілітація,
    - натуральна допомога,
    - переклад жестовою мовою,
    - транспортні послуги.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, організація надання соціальних послуг в умовах воєнного стану зазнала змін. В таких умовах соціальні послуги надаються екстрено (кризово), а ведення випадку не застосовується для прийняття рішення про надання соціальних послуг. Суть цих змін у тому, щоб забезпечити оперативне прийняття рішення про надання соціальних послуг, тобто щоб людина якомога швидше отримала необхідну допомогу. Такі зміни є важливими в період воєнного стану, адже зволікання може коштувати життя.

Список використаних джерел:

1. Багрій В. Особливості технології ведення випадку в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 19-25, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.3>

2. Матеріали тренінгу: Менеджмент соціальних послуг в умовах війни. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/materialy-treninhu-menedzhment-sotsialnykh-posluh-v-umovakh-viyny?fbclid=IwAR0LEavzPRBQwanixbAuvEYjDnmFqyv2DqUiJJfvZVNM L61cFPwoTfnRc0>

3. Надання соціальних послуг в умовах воєнного або надзвичайного стану в Україні. URL: <https://dn.gov.ua/news/nadannya-socialnih-poslug-v-umovah-voennogo-abo-nadzvichajного-stanu-v-ukrayini>.

4. Про соціальні послуги: Закон України від 14.04.2022 р. № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 05.04.2023).

5. Рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-140/lystoda-rekomendacii_socposlugu_1646898338.pdf.

6. Соціальний супровід клієнта: навч. посібн. / К. М. Віщукаєва. Одеса: видавництво Буваєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с..

7. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html>.

8. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/12711/file/Spilno_posibnyk_2_casemana gement.pdf.

9. Про введення воєнного стану: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 05.04.2023).

Hevchuk N.S., Ternavskyi D.V. A CASE MANAGEMENT IS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.

Summary. A value and role of case management as technologies of social work are exposed, his aim and stages are certain. His application is analysed in the conditions of martial law and. The grant of social services of urgently (crisis) is investigational. Social services that can be given in the conditions of martial law and feature of organization of their grant are certain. A legislation that regulates the question of case management and grant of social services in the conditions of martial law is also analysed.

Keywords: case management, martial law, difficult vital circumstances, social services urgently (crisis).

Н.С. Гевчук,
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
hevchuk@kpmu.edu.ua

Ю.С. Тютюнник,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b18.tiutiunyk@kpmu.edu.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

Гевчук Н.С., Тютюнник Ю.С. Діяльність державних та громадських організацій щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Досліджено роль та ефективність діяльності державних та громадських організацій у забезпеченні соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей в Україні. У контексті військових конфліктів та ризиків для життя військовослужбовців, забезпечення їхньої соціальної підтримки та захисту є особливо важливим завданням. У дослідженні розглядаються напрями соціального захисту державними структурами, спрямовані на підтримку цільової аудиторії, а також аналізуються результати цієї діяльності. Дослідження включає в себе аналіз законодавства, яке регулює ці питання, а також практичну діяльність відповідних державних органів.

Окрім того, проаналізовано створення механізмів взаємодії між державними органами та громадськими організаціями з метою забезпечення ефективного соціального захисту цієї категорії населення. Розглядаються питання про можливість громадських організацій впливати на прийняття рішень державних органів з питань соціального захисту, а також про взаємодію громадських організацій із військовослужбовцями та їхніми сім'ями у забезпеченні необхідної допомоги.

Ключові слова: військовослужбовець, громадські організації, державні структури, соціальний захист, механізми взаємодії, законодавство, війна.

Вступ. Військова служба – це відданість Батьківщині та велика відповідальність перед нею. Україна як країна, що переживає військовий конфлікт на своїй території, забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей стає першочерговим завданням.

Військовослужбовці потребують підтримки в різних напрямках, що включає забезпечення медичної, соціальної, психологічної допомоги, підтримки відносин з членами родини, які залишилися на зоні конфлікту, та забезпечення життєвого рівня, який відповідає їхньому статусу. У цьому контексті важливу роль відіграють державні та громадські організації у забезпеченні соціального захисту цільової аудиторії та членів їхніх сімей. Успішне функціонування держави стає неможливим без ефективної співпраці між органами державної влади та громадськими організаціями, які є основою громадянського суспільства та відіграють важливу роль у зміцненні демократії.

Мета статті. Аналіз діяльності державних та громадських організацій у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а також їх напрями роботи в сучасних умовах і взаємодія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки тема соціального захисту військовослужбовців набула широкого значення, отож ця проблема потребувала значних досліджень та обґрунтувань. Багато вчених, таких як Арнаутова В., Балаболка В., Дацюк І., Довгаль В., Зганяйко В., Кучеренко С., Лукічов В., Матюрін І., Нікітюк Т., Папікян А., Синиця А. – зробили вагомий внесок у вивчення питань соціально-правового захисту військовослужбовців. Питання державного та недержавного соціального забезпечення військовослужбовців опрацьовували науковці: Васильченко О., Гуріна А., Кабаченко Н., Кравченко. Р., Матяж С., Сайнецький О., Скочко М., Черкашина Т. та інші.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літературних джерел, Інтернет-джерел з даної теми; емпіричне вивчення методів та напрямів діяльності державних та громадських організацій щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Результати дослідження. Україна зазнає масштабного негативного впливу на всі ланки життя через військовий конфлікт, який триває роками. Це призводить до того, що багато людей потрапляють у складні життєві обставини, стають жертвами війни, зокрема військовослужбовці та члени їх сімей. Одним з найважливіших завдань держави є забезпечення соціального захисту цих людей. Для цього вже створені певні базові механізми підтримки такої категорії населення.

Проаналізувавши законодавство, ми можемо зазначити, що основними соціальними послугами, які надає держава військовослужбовцям в Україні є:

1. Забезпечення житлом. Військовослужбовці мають право на житло від держави або на отримання житлової субсидії для оплати житла.

2. Медичне страхування та медичне обслуговування. Держава забезпечує військовослужбовців медичним страхуванням та можливістю проходження медичних обстежень та лікування відповідно до їх потреб.

3. Пенсійне забезпечення. Військовослужбовці мають право на пенсійне забезпечення в разі виходу на пенсію.

4. Соціальна підтримка. Держава надає соціальну підтримку військовослужбовцям та їх сім'ям у разі потреби, зокрема, виплату допомоги на дітей, допомогу в разі хвороби тощо.

5. Освітні послуги. Військовослужбовці мають можливість отримати освіту за державними програмами, а також підвищити кваліфікацію у військових навчальних закладах.

6. Правова підтримка. Держава забезпечує військовослужбовцям правову підтримку та захист їх прав та інтересів в судових та інших органах.

7. Військово-медичне забезпечення. Держава забезпечує військовослужбовців необхідними медикаментами, медичним обладнанням та іншими засобами медичного забезпечення.

8. Соціальна реабілітація. Для військовослужбовців, які повертаються з війни або мають психологічні проблеми, держава надає соціальну реабілітацію та психологічну підтримку.

9. Пільги та компенсації. Держава надає військовослужбовцям різноманітні пільги та компенсації, наприклад, знижки на проїзд, відпочинок у військових санаторіях та ін.

10. Підтримка при відпустках. Військовослужбовці мають право на додаткову підтримку при відпустках, зокрема, на виплату допомоги на перевезення та проживання.

Зазначимо, що список може бути не вичерпним, адже залежно від потреб та змін в законодавстві можуть з'являтися нові соціальні послуги для військовослужбовців [7].

Таким чином, роль держави у наданні соціального захисту військовослужбовцям є надзвичайно важливою. Окрім державних структур, в Україні діє ряд інших недержавних організацій, які займаються соціальним захистом військовослужбовців та їх сімей. Ці організації надають різноманітну допомогу, включаючи житло, медичну

допомогу, освіту та підтримку в пошуках роботи та відновлення соціального життя, забезпечення продуктами харчування, одягом, засобами гігієни, топливом та іншими необхідними речами. Для надання матеріальної допомоги громадські організації здійснюють збір благодійних коштів, пожертвувань та збору речей.

Наприклад, благодійний фонд «Громадянин» запустив програму «Кіборги». Це сучасне протезування для українських військових, які втратили кінцівки. Цей фонд здійснює проекти з побудови житла, надання психологічної та правової допомоги, підтримки у працевлаштуванні та бізнесі.

Фонд «Повернись живим» — один з найбільших та найавторитетніших фондів допомоги українським військовим, який розпочав свою роботу ще у 2014 році. Тому не дивно, що він першим спав на думку десяткам тисяч небайдужих співвітчизників у очікуванні російського вторгнення – за добу до вторгнення 23 лютого на рахунки організації надійшли рекордні 48 млн грн [1].

Благодійний фонд Сергія Притули. Загалом, починаючи з лютого, фонду Притули вдалося акумулювати понад 1 млрд грн. внесків, за рахунок яких українську армію додатково забезпечують засобами зв'язку, оптичними пристроями, дронами та БПЛА, транспортом та засобами тактичної медицини. Окрім вищезазначених волонтерських організацій, існують тисячі інших - Razom for Ukraine, UNITED 24, KSE Foundation, КОЛО, ЗГРАЯ, Корпорація монстрів тощо [1].

Громадські організації можуть пропонувати різноманітні соціальні послуги військовослужбовцям під час війни, зокрема:

1. Психологічна підтримка: громадські організації можуть надавати психологічну підтримку військовослужбовцям, що повернулися з бойових дій або їх сім'ям, які відчують емоційне перевантаження.

2. Юридична допомога: недержавні організації можуть допомагати військовослужбовцям у вирішенні різноманітних юридичних питань, пов'язаних зі службою та бойовими діями.

3. Медична допомога: установи можуть надавати медичну допомогу військовослужбовцям, які отримали поранення під час бойових дій або захворіли внаслідок екстремальних умов перебування на передовій.

4. Матеріальна допомога: об'єднання можуть забезпечувати військовослужбовців необхідними речами для повсякденного життя, такими як одяг, взуття, харчі та інші предмети.

5. Консультації: громадські організації можуть надавати військовослужбовцям консультації з різних питань, пов'язаних зі службою та вирішенням проблем на передовій.

6. Соціальна адаптація: недержавні організації можуть допомагати військовослужбовцям і їх сім'ям адаптуватися до життя після повернення з бойових дій, зокрема, шляхом організації різноманітних заходів, які сприяють соціальній адаптації, таких як психологічна підтримка, надання освіти та професійної підготовки, пошук роботи, житла та інших необхідних ресурсів.

7. Організація дозвілля: громадські організації можуть організовувати різноманітні заходи для військовослужбовців та їх сімей, такі як екскурсії, спортивні змагання, культурні події та інші, що сприяють відновленню психологічного стану та підтримці міжособистісних відносин.

8. Поширення інформації: громадські об'єднання можуть поширювати інформацію про права та обов'язки військовослужбовців, про доступні соціальні та медичні послуги, а також про інші питання, які можуть бути корисними для військовослужбовців та їх сімей.

Таким чином, громадські організації в Україні допомагають військовослужбовцям та їх сім'ям на різних рівнях, включаючи матеріальну, психологічну, правову та освітню допомогу. Підвищуючи свідомість громадськості, вони стали важливим джерелом підтримки для всього населення [4].

Отже, державні та недержавні організації в Україні активно займаються соціальним захистом військовослужбовців та їх сімей під час війни. Проте хочемо звернути увагу на їх відмінні риси (таблиця 1):

Таблиця 1.

Особливості діяльності державних та громадських організацій

Відмінні риси	Громадські організації	Державні організації
Форма власності.	Зазвичай некомерційні, засновані на волонтерстві та благодійності, без державної підтримки	Державно-власний сектор, з фінансуванням з державного бюджету
Гнучкість та швидкість реакції на потреби військовослужбовців	Можуть швидко мобілізуватись та надавати допомогу учасникам АТО/ООС відповідно до їхніх потреб	Часто мають більш складну структуру та процедури, що можуть сповільнювати реагування на потреби
Орієнтація на	Зазвичай спрямовані	Повинні забезпечувати

конкретні групи військовослужбовців	на підтримку конкретних груп, наприклад, ветеранів, родин загиблих, військовослужбовців із важкими травмами, тощо	соціальний захист всіх військовослужбовців, без відміни
Надання додаткових послуг	Надають психологічну та юридичну допомогу, включаючи підтримку у вирішенні житлових та трудових питань, надання медичної допомоги та пільг, тощо	Можуть обмежуватись лише наданням основних послуг соціального захисту, таких як призначення пенсій та компенсацій
Залучення волонтерів та благодійників	Можуть мати значну кількість волонтерів та благодійників, які допомагають збирати кошти та надавати додаткову підтримку	Не мають можливості використовувати волонтерів та благодійників, які не пройшли спеціальну підготовку та не підпадають під державну систему контролю та відповідальності
Розмір та обсяг допомоги	Можуть надавати більш гнучкий та індивідуальний підхід до військовослужбовців, зокрема, щодо надання матеріальної та моральної підтримки	Мають змогу забезпечити значно більші обсяги та розміри допомоги за рахунок державних бюджетних коштів
Ступінь державної підтримки	Отримують допомогу від держави у вигляді сприяння в залученні волонтерів та благодійників, а також допомоги з розробки та здійснення проєктів з соціального захисту	Мають доступ до значних бюджетних коштів, що забезпечує можливість надавати значно більшу допомогу військовослужбовцям.

Співпраця державних структур з громадськими організаціями щодо соціального захисту військовослужбовців є важливим аспектом забезпечення належних умов життя та служби для захисників нашої країни. Громадські організації можуть бути дуже корисними для державних структур у питаннях соціального захисту військовослужбовців, які часто зустрічаються з різними викликами під час виконання своїх обов'язків.

Однією з основних переваг співпраці державних структур з громадськими організаціями є те, що вони можуть забезпечити додатковий соціальний захист та підтримку для військовослужбовців та їх сімей. Наприклад, громадські організації можуть допомогти у вирішенні питань житла, охорони здоров'я, надання психологічної підтримки та інших проблем, з якими стикаються військовослужбовці та їх родини.

Крім того, громадські організації можуть бути важливими партнерами для державних структур у плануванні та впровадженні програм соціального захисту військовослужбовців. Наприклад, вони можуть допомогти у зборі та аналізі даних, організації тренінгів та семінарів, а також у залученні додаткових ресурсів для реалізації соціальних програм.

З іншого боку, співробітництво державних структур з громадськими організаціями може бути викликом через різні підходи до вирішення соціальних питань та різні рівні соціальних потреб військовослужбовців. Для досягнення успішної співпраці необхідно встановити чіткі механізми співпраці та взаємодії між державними структурами та громадськими організаціями, а також забезпечити відкритість та прозорість у взаємовідносинах [5].

Узагалі, співпраця державних структур з громадськими організаціями щодо соціального захисту військовослужбовців є важливим елементом підтримки військовослужбовців та їх родин.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, державні та громадські організації по-своєму вирішують питання соціального захисту військовослужбовців. Проте їх співпраця є важливим аспектом забезпечення належних умов життя та служби для захисників нашої країни.

Громадські організації можуть бути дуже корисними для державних структур у питаннях соціального захисту військових: як додатковий захист та підтримка для цільової аудиторії, можуть бути важливими партнерами для державних структур у плануванні та впровадженні програм соціального захисту. Тому для успішної співпраці потрібно встановити чіткі механізми взаємодії між державними структурами та громадськими організаціями, а також забезпечити відкритість та прозорість у взаємовідносинах. Необхідно забезпечити фінансову підтримку для діяльності громадських організацій у питаннях соціального захисту військовослужбовців та їх сімей, а також важливо створити сприятливі умови для співпраці.

Список використаних джерел:

1. Десятеро надійних помічників. До дня волонтера НВ представляє благодійні проекти, які роблять найпомітніший внесок у допомогу армії. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/10-blagodiynih-fondiv-ta-organizaciy-ukrajini-yaki-naybilshe-dopomagayut-armiji-pid-chas-viyni-50264780.html> (дата звернення 14.02.2023).
2. Зганяйко В.О. Правове забезпечення соціального захисту осіб, які захищають Вітчизну та членів їх сімей. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/2289/1/%D0%97%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86_2016-26.04-155-158.pdf (дата звернення 14.02.2023).
3. Кравченко Л.О., Нікітюк Т.А., Лукічов В.Л., Арнаутова В.В. Взаємодія Збройних сил України з громадянським суспільством: довідник. Київ. 2021. 48 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf> (дата звернення 20.01.2023).
4. Матяж С. В., Гуріна А. А. Роль недержавних організацій у вирішенні проблем у соціальній сфері в Україні. Молодий вчений. 2014. № 7(2). С. 169-172. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_7\(2\)__46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_7(2)__46). (дата звернення 22.01.2023).
5. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.05.2022 р. № 2265-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t124572?an=4> (дата звернення 14.02.2023).
6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 23.12.2022 р. № 2822-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T201100?an=826799> (дата звернення 25.01.2023).
7. Про соціальні послуги: Закон України від 14.04.2022 р. № 2193-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T192671> (дата звернення: 02.02.2023).
8. Черкашина Т.О. Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5752/1/10%20-%202%286%29%20-%2016.pdf> (дата звернення 22.02.2023).

Hevchuk N.S., Tiutiunnyk Y.S. ACTIVITIES OF STATE AND PUBLIC ORGANIZATIONS REGARDING THE SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES.

Summary. The role and effectiveness of state and public organizations in ensuring social protection of military personnel and their families in Ukraine is studied. In the context of military conflicts and risks to the lives of military

personnel, ensuring their social support and protection is a particularly important task. The research examines the directions of social protection by state structures, aimed at supporting the target audience, and also analyzes the results of this activity. The research includes an analysis of the legislation that regulates these issues, as well as the practical activities of the relevant state bodies.

In addition, the creation of interaction mechanisms between state bodies and public organizations in order to ensure effective social protection of this population category was analyzed. Questions about the possibility of public organizations to influence the decision-making of state bodies on issues of social protection, as well as the interaction of public organizations with servicemen and their families in providing the necessary assistance, are considered.

Key words: military serviceman, public organizations, state structures, social protection, interaction mechanisms, legislation, war.

УДК 373.2+376-056.313

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

melnyk.lyudmyla@kpnu.edu.ua

Г.В. Голомзіна,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,

спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

soo1m22z.holomonzina@kpnu.edu.ua

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Мельник Л.П., Голомзіна Г.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в закладах дошкільної освіти. У статті розкрито особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями в закладах дошкільної освіти, зокрема охарактеризовані його напрями, а саме: психолого-педагогічна

діагностика дітей, підтримка батьків, робота з дитячим колективом, підтримка вихователя, консультування.

Ключові слова: діти з інтелектуальними порушеннями, заклади дошкільної освіти, вихователь, психолог, психолого-педагогічний супровід.

Вступ. В Україні кожна дитина з інтелектуальними порушеннями має право на доступну їй освіту з метою отримання таких знань, умінь і навичок, які допоможуть їй у подальшому житті успішно реалізувати свої громадянські права, компетенції, набуті соціальний статус, який відповідатиме вимогам суспільства до своїх громадян. Психолого-педагогічний супровід дитини як забезпечення оптимальних умов для її розвитку і входження у соціум є глибоко індивідуалізований процес, побудований на ґрунті наукових знань про загальні, типові та індивідуальні її особливості, які формуються під впливом багатьох чинників: біологічних передумов її розвитку, особливостей педагогічного впливу, соціальної взаємодії у закладі освіти і в сім'ї і т. ін.

Тому, актуальним на сьогодні залишається питання методологічного забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями саме в закладах дошкільної освіти.

Метою нашої статті є аналіз особливостей психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями в закладах дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому процесі вивчали ряд науковців, зокрема: Т. Жук, Т. Ілляшенко, Т. Каменщук, А. Обухівська, Г. Якимчук досліджували психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції; О. Чеботарьова, Г. Блеч, І. Гладченко, С. Трикоз, І. Сухіна, Н. Ярмола вивчали особливості психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвивальної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями, а саме розкрили питання організаційно-методичного забезпечення, реалізації інноваційних педагогічних технологій та рекомендації стосовно їх впровадження в практику.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано теоретичні методи (аналіз наукової літератури, синтез, порівняння, класифікацію, абстрагування, конкретизацію, систематизацією, узагальнення).

Результати дослідження. Основною метою діяльності освітнього закладу є створення оптимальних умов для становлення особистості

кожної дитини відповідно до особливостей її психічного та фізичного розвитку, індивідуальних можливостей та здібностей. Успішно навчати дітей з різними інтелектуальними можливостями, створювати для них психологічно комфортне середовище можливо в умовах інклюзивної освіти. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушенням інтелектуального розвитку в дошкільних закладах освіти спрямований на забезпечення розвитку та навчання дітей в умовах освітньої установи та підвищення їхніх адаптаційних можливостей, що сприятиме в подальшому успішній інтеграції в суспільство [8].

До основних принципів супроводу відносять:

- пріоритет інтересів супроводжуваного – «бути на стороні дитини»;
- безперервність супроводу;
- комплексний підхід супроводу – злагоджена робота «команди» фахівців.

В якості суб'єкта супроводу можуть бути задіяними:

- група дітей, що об'єднуються та організуються у групу;
- конкретна дитина, котра потребує розробки індивідуального освітнього маршруту [6].

Система супроводу сприяє просуванню дітей з інтелектуальними порушеннями від мінімального, найнижчого елементарного рівня взаємодії з довкіллям (соціальна адаптація) через більш активний рівень функціонування (соціальна інтеграція) до інтенсивної компетентнісної взаємодії дитини з соціумом (соціалізація).

Психолого-педагогічний супровід передбачає комплексну реалізацію педагогічної та психологічної допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями та їхнім родинам. Обов'язковою умовою психолого-педагогічного супроводу дітей є створення спеціального освітнього простору, що передбачає наявність корекційно-розвивальної інфраструктури закладу, кваліфікованих кадрів, які володіють спеціальними методами і технологіями корекційно-розвивального навчання і виховання [8].

Основним завданням психолого-педагогічного супроводу дитини з інтелектуальними порушеннями є реалізація корекційних завдань у освітньому процесі дошкільного закладу, а саме:

- проведення корекційно-розвиткових занять фахівцями з використанням сучасних технологій;
- включення спеціальних засобів корекції та реабілітації у освітній процес та у режим дня;
- залучення членів родини до виконання рекомендацій фахівців щодо корекційно-реабілітаційного впливу на дитину.

Психолого-педагогічний супровід здійснюється за наступними етапами:

- формування готовності дитини до входження в колектив;
- соціально-психологічну адаптацію дітей з інтелектуальними порушеннями та однолітків;
- організацію предметно-просторового розвивального оточення, що враховує вікові та індивідуальні особливості дитини;
- розробка індивідуального освітнього маршруту з урахуванням особливостей розвитку кожної дитини;
- розробка перспективного планування особистісного розвитку дитини, що включає в себе загальноосвітні та корекційні завдання;
- моніторинг психосоціального розвитку дитини.

Важлива роль у забезпеченні оптимальних умов розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями в дошкільному закладі належить психологу, логопеду, вихователю, які здійснюють психолого-педагогічний супровід за визначеними напрямками: психолого-педагогічна діагностика дітей, підтримка батьків, робота з дитячим колективом, підтримка вихователя, консультування [6].

Розглянемо характеристику психолого-педагогічної діагностики дітей. Ефективність психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями в дошкільному закладі забезпечується комплексною диференціальною діагностикою, яка має бути спрямована на вивчення:

- адаптивних можливостей, соціального статусу дитини, взаємин у родині, колективі;
- співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми;
- особливостей пізнавальної діяльності;
- емоційно-вольової та мотиваційної сфер;
- індивідуально-типологічних особливостей;
- рівня розвитку комунікативних здібностей;
- сильних і слабких сторін розвитку особистості.

За результатами проведеної діагностики надається узагальнена інформація та рекомендації, які враховуються при розробці індивідуальної програми розвитку.

Щодо підтримки батьків, то відомо, що невід'ємною частиною інклюзивного навчання є залучення їх до навчально-виховного процесу, участі у розробці індивідуальних програм розвитку своїх дітей. Саме тому, завдання психолого-педагогічного супроводу полягає у:

- налагодженні партнерських стосунків з батьками та створенні психологічного комфорту для кожного члена сім'ї;

- подоланні стереотипів у роботі з сім'ями, які мають дітей з інтелектуальними порушеннями через врахування культурних традицій, інтересів сім'ї;

- підвищенні психолого-педагогічної культури батьків;

- поясненні батькам специфіки розвитку дитини і тих обмежень, які накладаються на процес навчання й виховання;

- розкритті конкретного змісту індивідуального підходу, якого потребує дитина та прийомів його реалізації;

- психологічному консультуванні батьків, спрямованому на становленні оптимальних взаємин у родині.

Робота з дитячим колективом, в якому перебуває дитина, повинна бути спрямована на формування толерантного ставлення та позитивних установок щодо взаємодії з однолітками.

Щодо надання фахової підтримки вихователям, то слід зазначити, що успішність освітнього процесу значною мірою залежить від вихователя, його майстерності, професійних навичок, особистісних рис, ставлення до дітей. Надання фахової підтримки вихователям, що працюють в умовах інклюзивного навчання, передбачає роботу з педагогічним колективом, спрямовану на:

- формування в учасників педагогічного процесу позитивних установок щодо взаємодії з такою дитиною;

- пояснення педагогам специфіки розвитку дитини і тих обмежень, які накладаються на освітній процес;

- розкриття конкретного змісту індивідуального підходу, якого потребує дитина та прийомів його реалізації;

- надання психологічної допомоги вихователям щодо створення на основі результатів діагностики індивідуальних програм розвитку;

- здійснення адаптації навколишнього простору та дидактичного матеріалу, наочності згідно з особливостями сприймання дітьми;

- запровадження спеціальних технологій та адаптивних технічних засобів в освітньому процесі [6].

Також в рамках психолого-педагогічного супроводу дитини з інтелектуальними порушеннями в дошкільному закладі психологом проводяться регулярні консультування для вихователів, батьків та для самої дитини. Психологічна корекція дитини повинна спрямовуватися на ослаблення динаміки негативних поведінкових та емоційно-вольових проявів та посилення комунікативних, когнітивних та регулятивних механізмів особистісного розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями.

Отже, психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями - це система заходів, спрямованих на створення

максимально комфортних умов перебування дітей у освітніх закладах, які дають змогу повною мірою реалізувати здібності та нахили дитини, сформувані успішність, адекватну самооцінку та прагнення до самореалізації [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями є важливою складовою процесу їхньої дошкільної освіти. Забезпечення належного психолого-педагогічного супроводу допоможе забезпечити оптимальні умови для розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, підвищити їхню соціальну адаптованість та інтегрованість. Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в системі дошкільної освіти забезпечить створення максимально сприятливих умов для повноцінного розвитку і здобуття освіти у відповідності до індивідуальних потенційних можливостей дитини.

Список використаних джерел:

1. Гречко Л. М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання : автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.08. Київ, 2008. 28 с.

2. Костенко Т. М. Базові аспекти психологічного супроводу дошкільників з порушеннями зору в умовах інклюзивного середовища. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : наук.-метод. зб. Вип. 12.* Київ, 2010. С. 153–163.

3. Матвеева М. П., Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 164 с.

4. Про затвердження Примірного положення про команду психологопедагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : Наказ МОН України від 08.06.2018. № 609. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>

5. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції : кол. монографія / за наук. ред. А. Г. Обухівської, Т. Д. Ілляшенко. Київ : Ніка-Центр, 2020. 113 с.

6. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Навчально-методичний посібник / за наук. ред. О.В. Чеботарьової . К. : ІСПП імені М.Ярмченка НАПН України, 2018. 123 с.

7. Стадненко Н. М., Матвеева М. П., Обухівська А. Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002. 200 с.

8. Чобанян А. В. Психологічний супровід дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня : автореф. дис. ... канд. псих. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 25 с.

Melnyk L.P., Golomzina G.V. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS.

Summary. The article reveals the peculiarities of psychological and pedagogical support of children with intellectual disabilities in preschool education institutions, in particular, the directions of such support are characterized, namely: psychological and pedagogical diagnosis of children, support of parents, work with the children's team, support of the educator, counseling.

Keywords: children with intellectual disabilities, preschool education institutions, educator, psychologist, psychological and pedagogical support.

УДК 364-786-056.26:316.4.063.3

О.І. Данилюк,

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
danylyuk@kpnu.edu.ua

А.М. Їжак,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1m22.yizhak@kpnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СОЦІУМ

Данилюк О.І., Їжак А.М. Соціальна реабілітація як засіб інтеграції осіб з інвалідністю у соціум. У статті на основі останніх досліджень проаналізовано проблему соціальної реабілітації як засобу інтеграції осіб з інвалідністю у соціум. На основі різних наукових підходів та аналізу законодавства розкрито та уточнено зміст поняття «соціальна

реабілітація», яка на сьогодні виокремлюється у самостійну технологію соціальної роботи. Визначено місце та роль соціальної реабілітації осіб з інвалідністю в процесі інтеграції їх у соціум.

Ключові слова: реабілітація, соціальна реабілітація, особи з інвалідністю, інтеграція, індивід.

Вступ. Забезпечення повноцінного соціального функціонування осіб з інвалідністю є одним з найважливіших завдань для будь-якого суспільства. Створення умов для відновлення та розвитку здібностей та навичок індивідів, самостійного соціального функціонування допомагає забезпечити їх інтеграцію у соціум та зменшити соціальну відчуженість. З огляду на ситуацію, яка розгортається в країні, проблеми соціально-психологічної допомоги стають пріоритетними, наслідки війни будуть вимагати вдосконалення стратегії і тактики соціально-психологічних заходів у довгостроковій перспективі.

Мета статті полягає у аналізі підходів до поняття «соціальна реабілітація», визначенні місця і ролі соціальної реабілітації осіб з інвалідністю в процесі інтеграції їх у соціум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної реабілітації досліджували науковці різних галузей науки. В психології – Ерік Еріксон, Карл Роджерс, Абрахам Маслоу, Альфред Адлер, Віктор Франкл, Сігмунд Фрейд та інші видатні психологи. У медицині вивченню соціальної реабілітації приділяли увагу такі науковці: Пол Тернер, Жак Лакан, Френклін Д. Рузвельт, Леонард Дойч та інші. Також соціальну реабілітацію досліджували соціологи, філософи, педагоги, науковці у царині соціальної роботи. Проблематику соціальної реабілітації у соціальній роботі досліджували такі вітчизняні науковці: І. Зверева, А. Капська, В. Т. Семигіна, Т. Лях, В. Маруніч, В. Шевчук, О. Яворенко, О. Чуйко та інші. В їх дослідженнях висвітлювалися питання методів та засобів соціальної реабілітації, взаємодії соціального працівника та клієнта, формування іміджу соціального працівника та інші аспекти роботи соціального працівника з питань соціальної реабілітації. Проте, варто зазначити, що частка проблем теоретичного та методологічного характеру щодо проблем соціальної реабілітації окремих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю залишаються відкритими.

Методи дослідження. У процесі аналізу застосовано загальнонаукові й спеціальні методи наукових досліджень: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії – для уточнення та систематизації понятійно-категоріального апарату, формулювання наукових положень.

Результати дослідження. Різноманітні соціальні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, з одного боку, обумовлюють порушення нормативної системи, що складалася десятиліттями, а з іншого – виступають важливою умовою нового нормотворення. Реформування всіх сторін життя ґрунтується на усталених в теорії та практиці уявленнях про соціум. Зовнішні екстремальні фактори, такі як природні катаклізми, техногенні катастрофи, соціальні конфлікти та військові дії, порушують звичний уклад життя як окремих людей, так і груп та спільнот. Такі кризові ситуації призводять до значної кількості постраждалих осіб і тих, чие життя пов'язане з ними. Зокрема, внаслідок військових дій демографічна ситуація змінюється, і це впливає на структуру населення. Наприклад, збільшується кількість внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Це ставить додаткові вимоги до держави щодо соціального захисту. Усі ці категорії людей, зокрема особи з інвалідністю, стикаються зі зміною звичного способу життя, втратою майна та роботи, змінами у сімейних стосунках та в психофізичному стані. Важливо підкреслити, що такі ситуації створюють реальну загрозу життю людини і викликають переживання, які можуть бути відмінними від звичайних людських емоцій, наприклад страх, паніка, жах, безпомічність, відчай тощо. У зв'язку з цим, основним завданням соціальної роботи з людьми, які стали учасниками військового конфлікту, є відновлення психічного здоров'я і звичного соціально прийнятного способу життя. Іншими словами, гострою постає проблема реабілітації постраждалого населення, яку слід розглядати як окремий напрям соціальної практики.

Поняття «реабілітація» є міждисциплінарним, оскільки воно акумулює знання з різних галузей знань: філософії, психології, соціології, медицини, педагогіки, соціальної роботи та інших. Багато науковців вкладають різний зміст у поняття «реабілітація», «соціальна реабілітація». Різні фахівці розкривали певні аспекти процесу реабілітації винятково зі специфічних саме для них позицій, що спричинило змістову неоднозначність даного терміну. Термін «реабілітація» започаткований в країнах Західної Європи. В перекладі з латинської означає (префікс *re* – відновлення, *habilitas* – здатність, спроможність) – відновлення втраченої здатності, спроможності. В словнику іноземних слів зазначено, що слово «реабілітація» означає відновлення (через суд або в адміністративному порядку) у правах; відновлення доброго імені, попередньої репутації; відновлення працеспроможності осіб з інвалідністю, яке досягається різними методами лікування, а також застосуванням різних пристосувань

[2, с. 12]. Цей термін широко використовувався в медицині, психології, а з 1991 р. у соціальній роботі. Тому поняття "реабілітація" стало набувати соціального значення.

Вирішуючи проблему відновлення або компенсації втрачених здатностей індивіда, ми неодмінно звертаємося до поняття «соціальної реабілітації», оскільки головний сенс відновлення здатності до функціонування, полягає у здатності людини діяти у різних соціальних ситуаціях у напрямі задоволення своєї потреби брати участь у житті суспільства [8]. Найбільш відомими на даний момент є погляди на соціальну реабілітацію, як: «вид соціальної діяльності» (Л. Акатов, І. Зверєва, Л. Коваль, С. Хлебик; «комплекс заходів» (А. Капська, Т. Лях, Є. Холостова); «процес, який направлений на відновлення» (Р. Овчарова, Т. Піддубна, О. Піддубний); «технологія, система заходів» (О. Козлов, П. Українець), «інтегративна технологія» (М. Басов, Е. Наберушкіна); «складовий елемент соціального захисту» (Л. Нікітіна), «відновлення здатності» (А. Ходорчук) [5, с. 28].

У словнику-довіднику з соціальної роботи дано визначення соціальної реабілітації як комплексу заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок змін стану здоров'я, що супроводжуються стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці); робота, спрямована на відновлення морального, психічного та фізичного стану людини, її соціальних функцій, приведення індивідуальної та колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільними правилами і нормами; вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави соціальних служб для молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій, спрямованих на здійснення системи організаційних, економічних, правових, культурних, освітніх, лікувальних, оздоровчих та інших соціальних заходів щодо відновлення фізичного стану, честі, гідності, прав і свобод вразливих категорій населення [7, с.427]. Метою соціальної реабілітації, як вважає О. Безпалько, є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання [1, с. 39].

Розглядаючи питання реабілітації осіб з інвалідністю, В. Маруніч, В. Шевчук, О. Яворенко визначають соціальну реабілітацію як систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов на повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу, здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності, тобто

як інтеграцію осіб з інвалідністю у соціум. Соціальний аспект реабілітації вони розглядають у взаємодії з іншими аспектами реабілітації, вважаючи що медична, професійна і технічна реабілітація, разом узяті, забезпечують соціальну реабілітацію хворого [4, с. 80].

Щодо питання термінів «реабілітації» та «соціальної реабілітації» стосовно осіб з інвалідністю, то вони у взаємозв'язку трактуються у Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю» [6]. Цей Закон відповідно до Конституції України визначає основні засади створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності. Згідно абзацу двадцятого статті 1 зазначеного Закону, реабілітація осіб з інвалідністю – система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації і медичними виробами [6]. А згідно абзацу двадцятого статті 1 соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреби у забезпеченні допоміжними засобами реабілітації [6]. Щодо поняття «соціальна реабілітація», то поняття соціальної реабілітації з'явилося у 1960-х роках і пов'язане з розвитком соціальної роботи та інших професій, спрямованих на підтримку людей з обмеженими можливостями та вразливих груп населення.

Таким чином, різні фахівці розкривали певні аспекти процесу реабілітації винятково зі специфічних саме для них позицій, що спричинило змістову неоднозначність даного терміну.

Грунтовний аналіз існуючих у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях підходах до понять «реабілітації» та «соціальної реабілітації» та норми законодавства, дає можливість стверджувати, що процес соціальної реабілітації осіб з інвалідністю у соціум, має тривалий

характер і розглядається як у вузькому так і у широкому розуміннях. У широкому тлумаченні соціальна реабілітація - це створення умов у суспільстві для відновлення і розвитку здібностей і навичок індивідів самостійного соціального функціонування. у вузькому тлумаченні соціальна реабілітація – це система форм, методів і засобів відновлення втрачених індивідом або не набутих в процесі соціалізації функцій, відносин і ролей соціального функціонування [3, с. 31].

Тривалість процесу соціальної реабілітації особи з інвалідністю обумовлена, крім того, спрямованістю на зміну соціального середовища, умов життєдіяльності, порушених чи обмежених з певних причин, на відновлення соціального функціонування, таким чином повну інтегацію у соціум. Під соціальним функціонуванням розуміється здатність індивіда самостійно здійснювати взаємодію з навколишнім світом, забезпечувати свою життєдіяльність і життєдіяльність сім'ї, відповідати встановленим та загальноприйнятим у суспільстві нормам моралі і моральності [3, с. 33]. Обов'язковою умовою здійснення соціальної реабілітації є дотримання її основних принципів: етапності, диференційованості, комплексності, спадковості, послідовності, безперервності у проведенні реабілітаційних заходів, доступності і переважної безоплатності для тих, хто її найбільше потребує, зокрема осіб з інвалідністю. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю повинна здійснюватись на всіх трьох рівнях: державному, регіональному, місцевому. Рівні соціальної реабілітації – це система організаційних, правових, економічних, інформаційних та освітніх заходів, що вживаються органами управління по створенню умов для утворення і діяльності системи реабілітаційних соціальних служб різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності.

Щодо показників ефективності соціальної реабілітації, то вони можуть бути різними залежно від конкретної програми та цілей реабілітації. Однак, деякі загальні показники, які можуть використовуватися для оцінки ефективності соціальної реабілітації, включають: покращення якості життя учасників програми, такі як зниження рівня депресії та покращення загального самопочуття; покращення взаємин з родиною, друзями та іншими соціальними групами; покращення рівня зайнятості та включеності у соціальне життя. Ці показники можуть бути використані для вимірювання успішності соціальної реабілітації та визначення подальших напрямків роботи [8].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, після аналізу наукових джерел можна стверджувати, що поняття

«соціальна реабілітація» є складним, комплексним і багатоаспектним. Науковці з різних галузей вивчали це поняття зі своїх специфічних позицій, що призвело до неоднозначності його змісту. Аналіз підходів до понять «реабілітації» та «соціальної реабілітації» в наукових дослідженнях та законодавстві показав, що процес соціальної реабілітації осіб з інвалідністю у соціумі є тривалим і розглядається як у вузькому, так і у широкому розумінні. У широкому тлумаченні, соціальна реабілітація – це створення умов у суспільстві для відновлення та розвитку здібностей і навичок індивідів самостійного соціального функціонування. У вузькому тлумаченні, соціальна реабілітація – це система форм, методів та засобів відновлення втрачених або не набутих функцій, відносин та ролей соціального функціонування індивідом. Для ефективності соціальної реабілітації, зокрема особам з інвалідністю, актуалізуються питання вдосконалення її різноманітних механізмів, що потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
2. Глушко Н.В. Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях : дис. ... канд. педаг. наук : 13.00.05. Київ, 2017. 263 с.
3. Замашкіна О.Д. Основи соціальної реабілітації: навчально-методичні рекомендації. ІДГУ Ізмаїл, 2019. 193 с.
4. Маруніч В. В. Методичний посібник з питань реабілітації інвалідів : посібник. Вінниця : О. Власюк, 2006. 212 с.
5. Николаєва В. І. Соціально-педагогічна реабілітація підлітків з сімей груп ризику в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 234 с.
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 15.02.2023)
7. Соціальна робота : короткий енциклопедичний словник. К. : ДЦССМ, 2002. Кн. 4. 384 с.
8. Чуйко О.В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. №4 (29).

Danyliuk O.I., Yizhak A.M. SOCIAL REHABILITATION AS A MEANS OF INTEGRATING PEOPLE WITH DISABILITIES INTO SOCIETY.

Summary. The article analyzes the problem of social rehabilitation as a means of integrating persons with disabilities into society based on recent research. Based on various scientific approaches and an analysis of legislation, the author reveals and clarifies the concept of "social rehabilitation", which is currently being distinguished as an independent technology of social work. The place and role of social rehabilitation of persons with disabilities in the process of their integration into society are determined.

Keywords: rehabilitation, social rehabilitation, persons with disabilities, integration, individual.

УДК 005.322:331.101.3

О.І. Данилюк,

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
danylyuk@kpn.edu.ua

А.Т. Кобильник,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b18.kobylnyk@kpn.edu.ua

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Данилюк О.І., Кобильник А.Т. Теоретичні підходи до мотивації персоналу як інструменту управління персоналом. Стаття присвячена узагальненню досліджень в галузі мотивації персоналу. В ній аналізуються основні теорії мотивації ХХ століття, а також розглядаються підходи до ефективної мотивації працівників для досягнення мети мотиваційної політики в організації. У праці відображається важливість працівників як ресурсного потенціалу та інструменту для стратегічного і тактичного розвитку організації. Теорії мотивації розглядаються з точки

зору забезпечення досягнення мети мотиваційної політики в організації, що призводить до виділення більшої кількості мотиваційних чинників, які можуть впливати на результати праці персоналу. Стаття також включає огляд досліджень в галузі мотивації праці світових науковців з різних періодів і розглядає практичні підходи до покращення системи мотивації в сучасних умовах конкуренції.

Ключові слова: персонал, стимули, мотиви, потреби, мотивації, теорії мотивації.

Вступ. Внаслідок воєнного стану в країні, економіка України переходить у стан кризової відслідковується суттєве зниження платоспроможності, як міського, так і сільського населення, а також підвищення цін на послуги та продукти першої необхідності, що призводить до зростання рівня бідності, внаслідок чого збільшується потреба у соціальному захисті. Відповідно, відбувається значне навантаження на працівників соціальної сфери і, зокрема, системи соціального захисту. Підвищується актуальність проблеми мотивації, оскільки вирішення завдань, які стоять на сьогодні перед державою, можливе лише за умови створення належної мотиваційної основи, здатної спонукати працівників установ та організацій до продуктивної діяльності. Мова йде про необхідність застосування таких форм і методів стимулювання працівника, які б сприяли високій результативності його роботи. Тому дослідження теоретичних основ організації ефективної мотивації персоналу є досить актуальними для детального вивчення.

Метою статті є обґрунтування та аналіз теоретичних підходів мотивації персоналу як інструменту управління та вироблення рекомендацій щодо застосування мотиваційних теорій в умовах сучасного менеджменту установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти мотивації праці розглядалися у наукових дослідженнях соціологів, психологів, менеджерів, економістів. Вагомий внесок у вивчення потреб, стимулів, мотивів, інтересів і, зокрема, мотивації праці зробили дослідження відомих зарубіжних учених: К. Альдерфера, А. Сміта, Ф. Гілбрет, А. Маслоу, Ф. Герцберга, В. Врума, Д. МакГрегора, Л. Портера та інших. У розвитку сучасних теорій мотивації праці, відтворення й використання людського потенціалу на ринку праці значних результатів досягли й українські науковці: Д. Богиня, І. Бондар, О. Богущкий, О. Грішнова, А. Колот, Г. Куліков, К. Якуба. Проте, варто зазначити, що існує ще досить багато не вирішених проблем мотивації і

стимулювання трудової діяльності в системі управління персоналом, які всебічно розкривають теоретичні та практичні аспекти.

Методи дослідження. У процесі аналізу застосовано загальнонаукові й спеціальні методи наукових досліджень: наукової абстракції, теоретичного аналізу, теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії.

Результати дослідження. Поняття «мотивація» тісно пов'язано з проблемою керування персоналом і на сьогодні увійшло до термінології психологів, соціологів, економістів та управлінців, що свідчить про глибинне історичне походження цього терміну. Виникнення та генезис теорій мотивації працівників пов'язаний ще з древніми філософами, такими як Аристотель, Сократ та Платон. Вони першими почали досліджувати питання рушійних сил, що впливають на людську поведінку, а також обґрунтовували внутрішні та зовнішні мотиви життєдіяльності людей. Перші спроби законодавчо регулювати систему мотивації працівників були зроблені близько 2 тис. років до н.е. царем Вавилону Хаммурапі, який встановив мінімальний рівень заробітної плати для різних працівників. Визначив основні причини мотивації людини – прямий економічний інтерес, прагнення людини до максимального збагачення та покращення особистого добробуту у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» відомий класик Адам Сміт [2].

Дійсно, що трудова мотивація теж привертала увагу керівників організацій, оскільки дозволяла підпорядковувати дії працівників цілям і завданням останніх. Проте лише з початку двадцятого століття стали робитися серйозні спроби пошуку ефективних методів мотивації, що виходять за межі звичайних методів економічного спонукання. І саме у двадцятому столітті знайшла свій розвиток теорія мотивації.

На сьогодні фахівці виділяють наступні групи теорій мотивації [1, с. 201]:

– змістовні теорії (аналізують чинники, що спричиняють вплив на мотивацію, і сконцентровані значною мірою на виявленні потреб, що є у людини, визначенні їх пріоритетності та характеру впливу на мотивацію) (Ф. У. Тейлор, О. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. МакКлелланд та ін.);

– процесуальні теорії (розглядають мотивацію, перш за все, як процес і акцентують увагу на когнітивних передумовах поведінки, що реалізуються в мотивації і діяльності) (В. Врум, С. Адамс, Л. Портера і Е. Лоулера та ін.). Надалі розглянемо детальніше кожен групу.

Перша група теорій мотивації – змістовні теорії, які намагаються пояснити, які конкретні фактори стимулюють та утримують поведінку людини. Основні приклади таких теорій: змістовні теорії: ієрархія потреб Маслоу, теорія Мак Клееланда, двофакторна теорія Герцберга та інші.

Щодо теорії потреб Маслоу, вона припускає, що людські потреби можна поділити на п'ять рівнів, починаючи з фізіологічних потреб та закінчуючи потребами в самореалізації. Згідно з цією теорією, люди будуть намагатися задовольнити свої більш високо рівневі потреби тільки тоді, коли їх нижче рівневі потреби будуть задоволені. Задоволення базових робочих потреб, таких як зручне місце роботи, нормальна зарплата, страхування допоможуть співробітникам рухатися вгору по піраміді, а отже, бути більш ефективними, творчими та креативними. Тому основне завдання роботодавця – забезпечити співробітникам комфортні умови праці.

Теорія Мак Клееланда, також відома як «теорія потреб» і є однією з найвідоміших теорій мотивації. Була розроблена психологом Девідом Мак Клееландом в 1950-х роках [3, с. 147]. Згідно з нею, у людини існує три основних типи потреб: потреба в досягненні, потреба відчуття контролю та потреба відчуття належності. Потреба в досягненні описує бажання людини досягти успіху в роботі, встановити високі стандарти та отримати підтримку від оточуючих. Потреба відчуття контролю передбачає бажання контролювати своє життя та навколишнє середовище. А потреба відчуття належності описує бажання належати до групи та отримувати визнання та прийняття від інших. Згідно з цією теорією, людина буде мотивована до ефективнішої роботи, якщо її потреби в цих трьох областях задовольняються.

Ф. Герцберг зі своїми колегами у 50-60-х рр. ХХ ст. дослідив фактори, які справляють мотиваційний і демотиваційний вплив на поведінку людини, породжують її задоволення чи невдоволення [6]. Двофакторна теорія Герцберга, відома як теорія мотивації та гігієни, вивчає вплив різних факторів на мотивацію та задоволеність працівників. Згідно з цією теорією, існують два типи факторів, які впливають на працівників: фактори мотивації та фактори гігієни. Фактори мотивації включають все те, що стимулює працівників до досягнення високих результатів, такі як можливості розвитку, визнання, досягнення та зростання. Фактори гігієни, з іншого боку, включають всі ті елементи, які стосуються робочого середовища, такі як заробітна плата, умови праці, політика компанії, відносини з керівництвом і колегами. Згідно з теорією, фактори гігієни можуть впливати на задоволеність працівників, але не

можуть стимулювати їх до досягнення високих результатів. Щоб досягти мотивації працівників, необхідно зосередитися на факторах мотивації, таких як можливості розвитку і визнання. Ця теорія має важливе значення для керівників, оскільки вона допомагає зрозуміти, що необхідно зробити, щоб підвищити мотивацію та задоволеність працівників. Наприклад, замість простого підвищення зарплати, можна надавати працівникам можливості розвитку та підвищення кваліфікації, щоб стимулювати їх до досягнення високих результатів.

Розглянемо другу груп теорій мотивації – процесуальні теорії. До них належать: теорія очікувань В. Врума, теорія справедливості С. Адамса, комплексна теорія Л. Портера і Е. Лоулера. Процесуальні теорії мотивації зосереджуються на тому, як сам процес мотивації впливає на наше поведінку та вчинки. Ці теорії допомагають пояснити, як сам процес мотивації може впливати на наші дії та результати.

Теорія очікувань В. Врума – це одна з процесуальних теорій мотивації, яка пояснює, як очікування можуть впливати на нашу мотивацію та поведінку. Згідно з нею, наша мотивація залежить від трьох ключових факторів: очікування (віра у те, що наші зусилля приведуть до бажаного результату), інструментальності (віри у те, що наші дії дійсно призведуть до зміни в результаті), цінності (відносної важливості результату для нас).

Отже, наша мотивація залежить від того, наскільки сильно ми віримо в те, що наші зусилля приведуть до бажаного результату, наскільки ефективними ми вважаємо наші дії, і наскільки цінним для нас є цей результат. Теорія Врума також стверджує, що наші очікування, інструментальність та цінність можуть змінюватися в залежності від нашого досвіду та знань. Наприклад, якщо ми вже успішно виконали певне завдання в минулому, наші очікування щодо цього завдання можуть збільшитися, що може підвищити нашу мотивацію до його виконання. Теорія очікувань В. Врума використовується в різних контекстах, включаючи управління та лідерство, де її можна використовувати для підвищення мотивації працівників і досягнення кращих результатів в роботі.

Теорія справедливості С. Адамса, базуючись на вихідних положеннях теорії очікувань В. Врума, передбачає, що працівник оцінює, передусім, зв'язок між затратами праці та отриманою винагородою, а також з аналогічними показниками інших працівників. Тобто мотивація персоналу, за цією теорією залежить не лише від співвідношення «затрати

праці» - «винагорода», але й від справедливості винагородження в порівнянні з іншими працівниками [4] .

Теорія вичікувальної мотивації була розроблена Віктором Врумом і розширена Портером та Лоулером. Теорія справедливості у комплексі з теорією очікувань представлена в моделі Портера-Лоулера. Вона відома як теорія стратегічної мотивації, пояснює як організації можуть використовувати свої стратегії та систему оплати праці, щоб стимулювати мотивацію працівників. Основна ідея теорії полягає в тому, що мотивація залежить від взаємодії між працівниками та їхньою роботою зі стратегією та системою оплати в організації. Згідно з нею, є три ключових чинника, що впливають на мотивацію: сприятливість для досягнення успіху (працівники мають бажання досягти успіху в роботі та відчувати внутрішню задоволеність від своїх досягнень); інструментальність (працівники вірять, що їхні зусилля дійсно призведуть до бажаного результату); цінність (працівники вважають, що їхня робота є важливою та цінною для організації). Таким чином, відповідно до теорії Портера та Лоулера, для стимулювання мотивації працівників організація має забезпечувати внутрішні та зовнішні чинники, які сприяють досягненню успіху та відчуття задоволення від роботи. Наприклад, система оплати праці має бути справедливою та прозорою, щоб працівники вірили, що їхні зусилля будуть відповідно винагороджені. Один з найважливіших висновків цієї теорії полягає у тому, що результативна праця завжди призводить до задоволення працівника, і, як наслідок, – до подальшого підвищення результативності, іншими словами: висока результативність є причиною повного задоволення, а не наслідком його. Це прямо протилежно думці більшості менеджерів, які, знаходячись під впливом різних теорій людських відносин, вважають, що задоволення веде до досягнення високих результатів в праці, тобто більш задоволені працівники працюють краще. Модель Портера-Лоулера зробила величезний внесок у розуміння мотивації. Зокрема, з неї виходить, що мотивація — це не просто елемент в ланцюзі причинно-наслідкових зв'язків, і що важливо об'єднати такі поняття, як зусилля, здібності, результати, винагороди, задоволення і сприйняття, в межах єдиної взаємопов'язаної системи мотивації, інтегральною частиною якої поряд із зовнішніми є внутрішні чинники [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, у дослідженні було розглянуто групи теорії мотивації. З'ясовано, що змістовні теорії мотивації базуються на потребах людини і передбачають, що нові потреби виникають в людей з різним рівнем

задоволеності, і мотиваційні чинники повинні відповідати потребам відповідного рівня. Процесуальні теорії мотивації також важливі для задоволення потреб людини, але вони враховують, що мотивація працівника залежить не тільки від потреб, але й від поведінки та очікувань винагороди окремої людини. Отже, змістовні теорії зосереджуються на тому, які потреби та цінності мотивують людей, тоді як процесуальні теорії описують, як сам процес мотивації працює та як впливає на поведінку людини. Варто відзначити, що знання основних теорій мотивації може допомогти розробити ефективні мотиваційні моделі в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Дмитренко Р., Шарапатова Е., Максименко Т. Мотивація і оцінка персоналу. Навчальний посібник. К: МАУП, 2002. 248 с.
2. Економічне вчення Адама Сміта. URL: http://pidruchniki.com/1926060141148/politekonomiya/ekonomichne_vchenny_a_adama_smita
3. Козюра В. Д., Ящуринський Ю. В. Еволюція управлінської думки : нарис історії розв. теорії соц. упр. Навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 288 с.
4. Полюк М. І. Теоретичні підходи до мотивації персоналу у підприємстві. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7836>
5. Резнікова О.С. Класичні теорії мотивації: еволюція підходів. Вісник економічної науки України 2011.№1. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45787/27Reznikova.pdf?sequence=1>
6. Шпекторенко І.В. Теорія мотивації Ф. Герцберга у контексті структури професійної мобільності персоналу. Аспекти публічного управління. № 1(1), 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233892768.pdf>

Danyliuk O.I., Kobylnyk A.T. THEORETICAL APPROACHES TO STAFF MOTIVATION AS A PERSONNEL MANAGEMENT TOOL.

Summary. The article discusses research in the field of staff motivation, including an analysis of the main theories of motivation from the XX century, and approaches to effectively motivate employees to achieve the goals of the motivational policy in organizations. The importance of employees as a resource and tool for strategic and tactical development is emphasized. The

motivation theories are evaluated in terms of their ability to ensure the achievement of the goals of motivational policy, which results in identifying more motivational factors that can impact employee performance. The article also provides a review of research conducted by world scholars in the field of labor motivation from different periods, and presents practical approaches to improving the motivation system in today's competitive environment.

Keywords: personnel, incentives, motives, needs, motivation, motivation theories.

УДК 351.84:364

О.І. Данилюк,

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
danylyuk@kpnu.edu.ua

В.О. Мандзюк,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1m22.mandziuk.@kpnu.edu.ua

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Данилюк О.І., Мандзюк В.О. Державне регулювання соціального захисту населення: закордонний досвід. У статті досліджено сучасні підходи у реалізації державної соціальної політики. Проаналізовано практику іноземних країн щодо реалізації державної соціальної політики, зокрема державного регулювання соціального захисту населення. Виявлено можливості його імплементації до національних умов.

Ключові слова: соціальна допомога; соціальні фонди, соціальне забезпечення; державне регулювання, соціальне страхування, світовий досвід.

Вступ. На сьогодні питання державного регулювання соціального захисту населення стає все більш актуальним. З одного боку, у зв'язку з

воєнним станом, відбувається зростання економічної нестабільності та зменшення соціальних гарантій, що ставить перед державою виклики щодо забезпечення належного рівня життя громадян. З іншого боку, змінюється демографічна ситуація, зокрема, зростає кількість осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку, що потребує додаткових зусиль держави у сфері соціального захисту. Вивчення та аналіз світового досвіду державного регулювання соціального захисту є важливим завданням для розвитку соціальної сфери та підвищення якості життя громадян. Це дозволить виявити ефективні підходи та інструменти, що можуть бути застосовані в українській практиці, а також уникнути помилок, які робилися в інших країнах.

Метою статті є дослідження світового досвіду державного регулювання соціального захисту населення та виявлення можливостей його імплементації до національних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених висвітлено різні аспекти соціально-трудова сфери, зокрема теоретико-методологічні та прикладні питання розробки соціальної політики. Проблеми становлення, функціонування та регулювання соціального захисту населення також відображали у своїх наукових дослідженнях.: В. Антропов, Н. Балтачєєва, Н. Баранова, У. Беверідж, І. Гнибіденко, А. Гриненко, О. Грішнова, Л. Ерхард, Т. Кір'ян, С. Коваль, А. Колот, С. Корецька, С. Мельник, Е. Лібанова, О. Макарова, В. Новіков, О. Новікова, В. Ойкен, О. Пищуліна, Н. Римашевська, Л. Ткаченко та інші. Аналіз наукових джерел свідчить, що існує потреба в подальшому теоретичному обґрунтуванні та узагальненні світового досвіду соціального захисту населення та можливості його імплементації в Україні.

Методи дослідження. У процесі аналізу застосовано загальнонаукові й спеціальні методи наукових досліджень: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії – для дослідження функціонування соціальних фондів, формулювання наукових положень; системний та структурно-функціональний аналіз – для розкриття видів соціальної допомоги в різних країнах.

Результати дослідження. Державне регулювання соціального захисту населення полягає у створенні правової бази, яка забезпечує належний рівень соціального захисту громадян, а також у фінансуванні та реалізації соціальних програм і проєктів. Зокрема, держава повинна забезпечувати доступність медичної допомоги, соціального житла,

пенсійного забезпечення, допомоги по безробіттю та інших видів соціальної підтримки.

Західні країни зазвичай мають три системи державного забезпечення, а саме – державну допомогу, соціальне страхування та систему «універсального забезпечення». Ці країни відзначаються найвищим рівнем соціальних витрат у світі. Досягнута ними стабільність суспільства обумовлюється функціонуванням соціальних фондів.

Так, у Великобританії функціонують два основні соціальні фонди – фонд національного страхування та пенсійні фонди державних підприємств. Фонди соціального страхування в Німеччині включають безліч автономних фондів, що займаються такими видами страхування: страхування через хворобу, пенсійне страхування працівників та службовців, страхування по безробіттю та інші види страхувань.

У Швеції соціальні фонди формуються за рахунок держави і підприємців. При цьому підприємці фінансують соціальне страхування у випадку хвороби на 85%, народні пенсії – на 78%, пенсії від нещасних випадків на виробництві на 100%, щоденні пільги у випадку безробіття – на 61%. Інші видатки на перераховані цілі бере на себе держава [3, с. 164].

Швеція – це країна з найвищим рівнем зайнятості населення у світі та найвищим ступенем організації системи соціальних виплат. Соціальна політика у Швеції охоплює освіту, медицину, виплати дітям аж до 16 років, виплати по хворобі. Витрати на соціальний захист у Швеції перевищують 40 % ВВП [1]. Середньомісячна допомога у цінах 2020 року в євро поражована по курсу 1 крона: 0,1 євро. В 2020 році порівняно з 2011 роком середньомісячна сума соціальних виплат збільшилася на 14,16 % [7]. Якщо дані порівнювати з Німеччиною, то темпи приросту за цей період у Німеччині склали 18,68 %. В той час розмір соціальної допомоги в Німеччині майже в 2 рази менший, ніж у Швеції [4]. Німеччина є країною з високим рівнем розвитку економіки, а отже і можливостями для фінансування соціальної сфери. У Німеччині не найвищий рівень соціальних виплат, проте такий, що відповідає реальним потребам їх отримувачів. Структура витрачання базової соціальної допомоги включає навіть такі статті, як дозвілля, громадське харчування, розвиток та освіта. Німецький досвід цікавий наявністю єдиного Соціального кодексу (Кодексу соціального права), кожен розділ якого присвячено окремому виду соціальної допомоги. Кодекс соціального права у Німеччині носить назву «Sozialgesetzbuch» і складається з 12 розділів, що регламентують окремі види соціального забезпечення. В Україні ж існує дуже велика

кількість законодавчих і нормативних актів, що регулюють різні види соціальних виплат. Отримувачам соціальних виплат в Україні доволі складно знайомитися з соціальним законодавством [4].

Актуальним для України буде і впровадження програмно-цільового принципу надання соціальної допомоги. В Німеччині є три види соціальних програм, які доцільні для застосування і в Україні, оскільки мова йде не лише про матеріальну підтримку, а й супровід в питаннях працевлаштування та професійного розвитку особистості [4]. Прикладом таких програм є тимчасові програми для біженців та іноземців у Німеччині: «Freiwilliges Ökologisches Jahr» (FÖJ) – «Добровільний екологічний рік» (державна волонтерська програма, у рамках якої молодь може взяти участь в екологічних проектах при цьому вдосконалюючи знання німецької мови); «Au Pair» – «Допомога по господарству» (культурна та освітня програма обміну, завдяки якій можна рік проживати в сім'ї, вчити мову і виконувати певні обов'язки); «Freiwilliges Soziales Jahr» (FSJ) – «Добровільний соціальний рік» (мета – надання молоді можливості застосовувати навички соціальної роботи і вивчати німецьку мову) [2].

В Японії функціонують чотири позабюджетні соціальні фонди: фонд національних пенсій, фонд страхування від виробничого травматизму, фонд страхування здоров'я, фонд страхування від безробіття [9, с. 33]. Підтвердженням ефективного державного регулювання соціального захисту в Японії є низький рівень безробіття та доволі високий рівень соціального захисту населення. Так, рівень безробіття в Японії в червні 2021 року склав 2,8 % [5]. Не зважаючи на це, доволі високим є розмір соціальної допомоги, що надається в Японії. Для Японської системи соціального захисту характерний й високий рівень розвитку медичного страхування. Заслуговує на увагу система медичного страхування Угорщини, яке є безкоштовним для населення і фінансується за рахунок держави. Якщо розглядати угорський досвід з метою імплементації в Україні, то його прийнятність обумовлена тим, що в умовах низького рівня доходів населення доцільним є державне фінансування медичного страхування. В Угорщині має місце середній рівень соціальних виплат, про що свідчить їх відсоток у ВВП. У 2019 році він склав 16,3 % [6]. Ефективною є практика надання соціальної допомоги у натуральній формі. Питома вага соціальної допомоги, що надається у натуральній формі, в Угорщині є доволі високою. Такий вид соціального захисту, особливо в умовах воєнного стану, доцільний для застосування і в Україні.

Фонд страхування за старістю, інвалідністю і на випадок втрати годувальника; фонд страхування державних службовців; фонд допомоги нужденним – три найбільш потужні загальнонаціональні фонди, що функціонують у Сполучених Штатах. Крім того, в США функціонує велика кількість соціальних фондів, які перебувають у різному адміністративному підпорядкуванні. Модель пенсійної системи США базується переважно на особистому пенсійному страхуванні населення. У Сполучених Штатах існує різноманітність тимчасових соціальних програм, які надають допомогу малозабезпеченим громадянам, включаючи фінансову допомогу, соціальний дохід, програму пільгової покупки товарів, харчування для жінок, дітей та немовлят, освітні гранти та медичні програми. У порівнянні з цим, в Україні допомога малозабезпеченим надається тільки у грошовій формі і не передбачає соціальних програм та натуральної допомоги. Це може обмежувати її підтримуючий характер. США має високий рівень соціального захисту від безробіття, але доступ до допомоги обмежений і надається тільки тим, хто не може самостійно забезпечити собі дохід. Кожен штат має різноманітні види допомоги з безробіття, наприклад, в штаті Нью-Йорк існує 6 видів такої допомоги: страхові виплати з безробіття (Unemployment Insurance, UI); виплати з безробіття у зв'язку з надзвичайною ситуацією, пов'язаною з пандемією (Pandemic Unemployment Assistance, PEUC); програма додаткових виплат (Extended Benefits, EB); допомога з безробіття у зв'язку з пандемією (Pandemic Unemployment Assistance, PUA); федеральна допомога з безробіття в зв'язку з пандемією (Federal Pandemic Unemployment Compensation, FPUC); виплати з безробіття для осіб з різними джерелами доходів (Mixed Earner Unemployment Compensation, MEUC) [8]. В США отримувачі допомоги, якщо для цього є дійсно вагомими підстави, можуть одночасно отримувати декілька видів допомоги з безробіття, або ж отримувати у випадку закінчення терміну одного виду допомоги інший вид. Отримувачами соціальної допомоги в США є як соціально незахищені громадяни, так і члени їх родин у випадку відсутності у них інших джерел коштів для існування.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, зі світового досвіду функціонування соціальних фондів можна зробити висновок, що найбільш ефективні та успішні системи соціального захисту реалізовані в розвинених країнах. Застосування світового досвіду державного регулювання систем соціального захисту до національних умов має потенціал забезпечити більш організований процес надання соціальних виплат та забезпечити їх адресність, справедливість, своєчасність та ефективність. У подальших наукових дослідженнях в цій області важливо вдосконалювати методи реформування державного

регулювання системи соціального захисту на основі ефективних практик з інших країн світу.

Список використаних джерел:

1. Довідник «Соціальна політика Швеції». URL : https://spravochnick.ru/socialnaya_rabota/suschnost_i_principy_socialnoy_politiki/socialnaya_politika_shvecii
2. Загранпортал. URL: <https://zagranportal.ru/germaniya/zhizn/sotcialnoe-obespechenie-v-germanii.html>
3. Зайців Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія й практика: монографія. К.: КНЕУ, 2002. 188 с.
4. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Міжнародний досвід надання соціальних виплат. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9414> (дата звернення: 20.03.2023).
5. Офіційний сайт Бюро статистики Японії. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/statsearch/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200502&tstat=000001149946&cycle=0&year=20210&month=0&tclass1=000001149947>
6. Офіційний сайт Центрального статистичного управління Угорщини. URL: <https://www.ksh.hu/stadat?lang=hu&theme=szo>
7. Офіційний сайт Національної ради охорони здоров'я і соціального забезпечення Швеції. URL : <https://www.socialstyrelsen.se/en/statistics-and-data/statistics>
8. Сайт штату Нью-Йорк. Страхові виплати штату Нью-Йорк з безробіття. URL: <https://access.nyc.gov/ru/programs/nys-unemployment-insurance> .
9. Федорова М.В.. Порівняльний аналіз соціального страхування України та зарубіжжя. *СХІД*. 2008. № 1(51). С. 31-34.

Danyliuk O.I., Mandziuk V.O. STATE REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION: FOREIGN EXPERIENCE.

Summary. The article examines modern approaches to the implementation of state social policies. The author analyzes the practices of foreign countries in implementing state social policies, particularly the state regulation of social protection for the population, and identifies possibilities for its implementation in national conditions.

Keywords: social assistance; social funds, social security; state regulation, social insurance, international experience.

О.І. Данилюк,

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
danylyuk@kpn.edu.ua

Л.П. Мандзюк,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1m22.mandziuk.l@kpn.edu.ua

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Данилюк О.І., Мандзюк Л.П. Соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб як наукова проблема. У статті визначено сутність дефініції «внутрішньо переміщені особи», проаналізовано на основі останніх досліджень проблему соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, уточнено зміст та структуру процесу соціальної інтеграції ВПО в місцеву громаду через призму соціально-економічних, соціально-психологічних та соціально-політичних аспектів.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, інтеграція, соціальна інтеграція, приймаюча громада.

Вступ. Вже десятий рік поспіль залишається актуальною проблема масової внутрішньої міграції всередині країни. Лише офіційна кількість внутрішньо переміщених осіб з початку повномасштабного вторгнення з боку росії (24 лютого 2022 року) становить 4,8 млн. осіб (неофіційна сягає 7 млн. осіб), зокрема Кам'янець-Подільська міська громада розселила 23 тисячі внутрішньо переміщених осіб. За даними Державного підприємства «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України», що після початку повномасштабного вторгнення забезпечує централізовану виплату допомоги на проживання ВПО, у січні 2023 року стали на облік ВПО (в тому числі перемістились повторно) понад 100 тисяч осіб, а повернулися додому та зняли з обліку - понад 53 тисячі осіб [2].

Одним з ключових понять, що описують стан соціальних проблем ВПО та рівень їх розв'язання, є поняття «інтеграція». Поняття «інтеграція» та «соціальна інтеграція» є предметом дослідження в багатьох галузях знань, зокрема психології, соціальній роботі, економіці, соціології та соціальній політиці, тощо.

Мета статті полягає у визначенні на основі останніх досліджень теоретичного змісту дефініції «внутрішньо переміщені особи», уточненні змісту та структури процесу соціальної інтеграції ВПО в місцеву через призму соціально-економічних, соціально-психологічних та соціально-політичних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські наукові установи без державної підтримки розпочали активно у 2014–2015 рр. досліджувати проблеми внутрішньо переміщених осіб. Восени 2014 року ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України та Інститут економіки промисловості НАН України у співробітництві з НДО ВПО створили Форум з питань вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. З часом ці дослідження інституціоналізувались і у 2015 році отримали фінансову підтримку з боку держави. На сьогодні проблеми, що стосуються ВПО в Україні заслуговують на особливу увагу і є предметом аналізу, вивчення та дослідження як значної кількості вітчизняних науковців так і політиків, представників влади, міжнародних організацій. Проблематика соціального та правового захисту внутрішньо переміщених осіб аналізується в публікаціях Г. Виноградової, І. Карпової, Р. Євдокименко, О. Келембет, А. Осауленко, А. Краковської, І. Музиченко, О. Перепелюкової, А. Попка, А. Дядченка, О. Риндзак, Г. Тимчика, М. Ніколайчука, М. Малихи, І. Штоди та ін. Питання щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні розглядають у своїх працях М. Кобець, А. Бойков, Р. Наджафгулієв, Ю. Лушпієнко, О. Нестеренко, Т. Проценко, А. Чернобай, Т. Кульчицький. Проте, варто зазначити що, незважаючи на значний інтерес науковців та представників держави до проблем ВПО, вони здебільшого зосереджені на правових, економічних, соціальних питаннях захисту внутрішньо переміщених осіб, у той час, як проблема інтеграції у приймаючих громадах, зокрема соціальної інтеграції потребує дослідження.

Методи дослідження. У процесі аналізу застосовано загальнонаукові й спеціальні методи наукових досліджень: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії – для

уточнення та систематизації понятійно-категоріального апарату, формулювання наукових положень; системний та структурно-функціональний аналіз – для здійснення аналізу змісту та структури процесу соціальної інтеграції ВПО в місцеву громаду.

Результати дослідження. Аналіз та визначення теоретичного змісту категорії “внутрішньо переміщені особи” є необхідним для вирішення проблем та регулювання наслідків, до яких призводить така форма вимушеної міграції. У 2014 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», відповідно до якого внутрішньо переміщеною особою вважається «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру»[10].

Розглянемо теоретичний аспект визначення дефініції «внутрішньо переміщені особи», який досліджений рядом науковців. Як специфічну цільову групу реалізації міграційної політики, якій притаманні різноманітні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища визначає внутрішньо переміщених осіб М. Ніколайчук [9]. Р. Наджафгулієв зазначає у своїй дисертації «Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці», що під категорією «внутрішньо переміщена особа» слід розуміти, особу, яка є громадянином своєї держави, але змушена покинути місце постійного проживання і переселитися в інше місце в результаті військової агресії, стихійного або техногенного лиха [8]. Серед причин, що змусили осіб мігрувати всередині країни, науковець виділяє: військову агресію, стихійні або техногенні лиха. Як категорію населення, з якою світова громадськість стикається протягом багатьох років, проте на території незалежної України така категорія населення з’явилася вперше, визначає внутрішньо переміщених осіб М. Малиха. До ВПО науковець відносить громадян держави, які через воєнні дії та їх наслідки змушені були покинути постійне місце проживання з метою захисту свого життя та при цьому не перетнули межі державного кордону [6]. Під вимушено переміщеними особами, які через воєнні дії та їх наслідки змушені були покинути постійне місце проживання задля убезпечення свого життя, при

цьому не перетинаючи межі державного кордону, розглядає громадян держави Т. Кульчицький [5].

Узагальнюючи вище проаналізовані визначення категорії «внутрішньо переміщені особи», є підстави вважати, що основною та найбільш поширеною причиною внутрішньої міграції є конфлікт із застосуванням зброї або військового потенціалу країни, внаслідок чого відбувається примусове покидання місця свого попереднього проживання та переміщення у межах певних адміністративно-територіальних одиниць всередині країни.

Провівши науково-теоретичний аналіз досліджуваної категорії, узагальнимо та визначимо внутрішньо переміщених осіб як осіб, або групу осіб, які змушені покинути місце свого постійного проживання внаслідок військової агресії, соціально-політичної, економічної та екологічної ситуації неприйнятної для продовження життєдіяльності з метою захисту та збереження життя, при цьому не перетинаючи державні кордони країни.

Одним з ключових понять, що описують стан соціальних проблем ВПО та рівень їх розв'язання, є поняття «інтеграція» та «соціальна інтеграція». Поняття «інтеграція» та «соціальна інтеграція» є предметом дослідження в багатьох галузях знань: психології, соціальній роботі, економіці, соціології та соціальній політиці, що відображає відмінності в теоретико-методологічних підходах.

Термін «інтеграція» вперше застосовано у 30-х рр. ХХ ст. Інтеграція (від лат. *integration* – відновлення, поновлення та *integer* – цілий) – напрямок процесу розвитку, пов'язаний з об'єднанням в єдине ціле раніше різнорідних частин і елементів. Як взаємну адаптацію між приймаючою громадою та мігрантами як на індивідуальному, так і на груповому рівні визначає інтеграцію Міжнародна організація з міграції [7]. Формування уявлень про системну і соціальну інтеграції визначило в сучасній науці ці поняття в такій інтерпретації. Під системною інтеграцією розуміється характер взаємин, що встановлюються між частинами самої соціальної системи; під соціальною інтеграцією розуміється соціальна інтегрованість, тобто якийсь результат процесу інтеграції, стан впорядкування функціонування частин цілого [1, с.145].

Житло, можливість працевлаштування та доступність до медичних, освітніх і соціальних послуг залишаються незмінними чинниками, що впливають на успішне включення внутрішньо переміщених осіб у життя на новому місці проживання. Переселення ВПО до приймаючої громади обумовлює й низку демографічних, соціальних і економічних змін.

Внутрішньо переміщені особи стають мешканцями громади, включаються в нову систему соціальних зв'язків, економічних відносин. За даними соціологічних досліджень, присутність ВПО впливає на повсякденне життя 30% приймаючих громад у зв'язку з виникненням конкуренції через ресурси – соціальні послуги, роботу, житло, місця у дошкільних закладах та закладах освіти [4, с. 241]. Інтеграційні якості і цінності сприяють розвитку включення ВПО до приймаючої громади, розширенню соціальної взаємодії і встановлення інтеграційних зв'язків. Відповідно, інтеграція ВПО в приймаючу громаду складається з соціальної інтеграції, економічної інтеграції та освітньої інтеграції зокрема.

Розвиток процесу соціальної інтеграції ВПО описано таким алгоритмом. Принципи інтеграції (повага, рівність, свобода вибору) → Забезпечення рівних прав, можливостей ВПО та мешканців громади → Гарантія соціальних пільг ВПО → Вторинна соціалізація (взаємодія з приймаючою громадою на засадах партнерства) → Якість життя (Оцінка специфічних потреб ВПО та надання їм умов для найбільш повного задоволення) [3]. Таким чином, соціальну інтеграцію ВПО в місцеву громаду доцільно проаналізувати через призму соціально-економічних, соціально-психологічних та соціально-політичних аспектів. Далі з'ясуємо кожен з них.

Соціально-психологічна складова соціальної інтеграції включає в себе такі елементи: відчуття психологічного комфорту, що передбачає почуття безпеки та прийняття в соціальному середовищі (людина повинна відчувати, що її думки, ідеї, поведінка та інтереси приймаються в соціальній групі); комунікативні навички: вміння взаємодіяти з іншими людьми, вміння висловлювати свої думки, розуміти погляди інших, що допомагає підтримувати стабільні та позитивні соціальні зв'язки; емоційна стійкість: здатність до переживання емоцій та керування ними, а також до адаптації до нових соціальних ситуацій.

Водночас соціально-економічна складова соціальної інтеграції включає в себе такі елементи: економічна самодостатність: людина може забезпечувати себе та свою сім'ю матеріально і для цього необхідний достатній рівень доходу, який дозволяє покривати основні потреби; доступ до ринку праці: людина має можливість знайти роботу в своєму регіоні та брати участь у економічному житті суспільства, для цього потрібні відповідні компетентності; стабільність економічного середовища: економічне середовище повинно бути стабільним, щоб забезпечити розвиток бізнесу та зменшити ризики втрати робочих місць та доходів; рівний доступ до економічних можливостей: всі громадяни

повинні мати однаковий доступ до можливостей для розвитку бізнесу та заробітку грошей, що зменшить соціальну нерівність та забезпечить справедливий розвиток економіки. Ці елементи допомагають забезпечити економічну стабільність та самодостатність людини, що є важливим аспектом соціальної інтеграції. Вони також допомагають зменшити соціальну нерівність та підвищити якість життя людей в цілому. Їх взаємодія допомагає підтримувати соціальну інтеграцію людини в соціум.

Зокрема, передбачає заходи, спрямовані на забезпечення рівних можливостей та прав для всіх членів суспільства, на зменшення відстані між різними соціальними групами, на підвищення рівня соціальної безпеки і захисту прав людей, соціально-політична складова соціальної інтеграції. До таких заходів віднесемо: законодавчу базу, що гарантує права і свободи людини, забезпечує рівність перед законом; створення умов для рівного доступу до освіти, медичних та соціальних послуг для всіх груп населення, незалежно від їх соціального статусу, місця проживання, національності чи інших ознак; розвиток механізмів соціальної підтримки, зокрема, системи соціального забезпечення, яка забезпечує мінімальний рівень доходу для всіх груп населення; забезпечення рівних можливостей для зайнятості та професійного розвитку, в тому числі через різноманітні програми соціальної адаптації та підвищення кваліфікації; розвиток системи захисту прав людини та механізмів боротьби з корупцією, що допомагають забезпечувати рівність перед законом та захищати права людини від будь-яких порушень. Усі ці заходи спрямовані на забезпечення соціальної інтеграції, тобто на створення умов для повноцінної участі всіх членів суспільства в економічному, політичному та культурному житті країни.

Отже, соціальну інтеграцію можна визначити як сукупність процесів, спрямованих на забезпечення повноцінної участі всіх груп населення в економічному, політичному, культурному та соціальному житті суспільства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, теоретичний аспект визначення дефініції «внутрішньо переміщені особи» є предметом досліджень низки науковців, узагальнивши які, є підстави визначити внутрішньо переміщених осіб як осіб, або групу осіб, які змушені покинути місце свого постійного проживання внаслідок військової агресії, соціально-політичної, економічної та екологічної ситуації неприйнятної для продовження життєдіяльності, з метою захисту та збереження життя, при цьому не перетинаючи державні кордони країни. Одним з ключових понять, що описують стан соціальних проблем

ВПО та рівень їх розв'язання, є поняття «інтеграції» та «соціальної інтеграції». Соціальну інтеграцію ВПО в місцеву громаду проаналізовано через призму соціально-економічних, соціально-психологічних та соціально-політичних аспектів. В результаті чого визначено теоретичний зміст соціальної інтеграції як сукупності процесів, спрямованих на забезпечення повноцінної участі всіх груп населення в економічному, політичному, культурному та соціальному житті суспільства.

Список використаних джерел:

1. Городяненко В.Г. Соціологія: підручник. К. : ВЦ «Академія», 2008. 544 с.
2. Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України»: офіційний сайт. URL: <https://www.ioc.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Дяченко А. Шляхи забезпечення інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 4. С. 70-76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2017_4_12.
4. Кобзін Д., Левкіна Г., Луньова О., Черноусов А., Щербань С. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах. Харків, Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). 2020. 246 с.
5. Кульчицький, Т.Р. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. Адміністративне право і процес. 2017. №1(19). С. 51-57.
6. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи». Державна політика та регіональна практика. Грані. 2015. № 8. С. 6-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_8_3.
7. Міжнародна організація з міграції: офіційний сайт. URL: <https://www.ioc.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2023)
8. Наджафгулієв Р.І. Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці.: автореф. дис. ... наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2013. 40 с.
9. Ніколайчук М. В. Складові елементи механізму регулювання міграцій сільського населення . Регіональна економіка. 2005. №3. С. 105 – 112.
10. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 29.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 15.02.2023)

Danyiuk O.I., Mandziuk L.P. SOCIAL INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS A SCIENTIFIC PROBLEM.

Summary. The article defines the essence of the definition of «internally displaced persons», analyses the problem of social integration of internally displaced persons on the basis of recent research, clarifies the content and structure of the process of social integration of IDPs into the local community through the prism of socio-economic, socio-psychological and socio-political aspects.

Keywords: internally displaced persons, integration, social integration, host community.

УДК 159.922.76-056.34

О.О. Дєдова,

вихователь закладу дошкільної освіти №18 «Зірочка»,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
kseniarudzyk@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ

Дєдова О.О. Особливості ігрової діяльності дошкільників з розладами аутичного спектру. У статті розглянуто особливості ігрової діяльності дошкільників з розладами аутичного спектру. Визначено основні завдання при організації занять з ігрової діяльності з дошкільниками з розладами аутичного спектру такі як: сприяння розвитку творчих здібностей; розвиток здатності до організованості, довільна регуляція поведінки; формування образу «Я» дитини через ігрову взаємодію з іншими дітьми та дорослими, формування уявлення про навколишній світ дитини.

Ключові слова: дошкільники, розлади аутичного спектру, ігрова діяльність, ігрове заняття.

Вступ. На сьогодні в Україні відбувається докорінне переосмислення парадигми навчання і виховання дітей з розладами аутичного спектра (далі – РАС). Проблема аутизму вивчалась і

висвітлювалася в науковій, медичній, психологічній і педагогічній літературі протягом багатьох століть.

Як відомо, гра – це провідна діяльність дитини дошкільного віку. У ранньому віці гра дитини має характер предметно-маніпулятивної діяльності. Дитина зацікавлена предметом і діями з ним. Коли вона опановує дії, вплетені у спільну діяльність з дорослим, вона починає усвідомлювати, що здатна діяти сама. У дошкільному віці увага переноситься з предмета на людину, завдяки чому дорослий і його дії стають для дитини зразком.

На межі раннього і дошкільного дитинства вперше виникає гра з сюжетом. Цей тип гри інколи називають режисерською грою. Трохи пізніше з'являється образно-рольова гра. У ній дитина уявляє себе ким (або чим) завгодно і відповідно діє. Але обов'язковою умовою розгортання такої гри є яскраве, інтенсивне переживання: дитина у своїх ігрових діях відтворює той образ, який викликав у неї сильний емоційний відгук.

Для дітей з РАС гра – це можливий спосіб допомогти перейти від самозанурення до реальної взаємодії з іншими людьми, зрозуміти свої почуття, оточення, стосунки з батьками та однолітками. Головна ціль ігрових занять – дати кожній дитині можливість отримати досвід взаємодії з іншою дитиною, освоїти різні форми такої взаємодії і таким чином відчувати себе частиною колективу [4].

Метою нашої статті є визначення особливостей ігрової діяльності дошкільників з РАС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей ігрової діяльності дошкільника з РАС вивчали ряд науковців, зокрема: П. Волфберг, О. Мاستюкова, А. Співаковська, Т. Пухова, А. Хаустов, О. Янушко та ін. Отримані дані достатньо вагомі, однак, у зазначеній проблемі відкритими залишається низка питань, що пов'язані з ігровою діяльністю дітей з РАС, зокрема, з виявленням особливостей ігрової діяльності дошкільників.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано наступні методи: аналіз наукової літератури, порівняння, класифікацію, систематизацією, узагальнення, спостереження.

Результати дослідження. Розлади аутичного спектра – це наскрізне порушення розвитку, що має неврологічну природу, і виявляється у складнощах соціальної взаємодії, якісних розладах комунікації, стереотипних діях та інтересах. Зазначені ознаки виявляються до 36 місяців і можуть варіюватися від легкого до важкого ступеню тяжкості. За

міжнародними класифікаторами хвороб (МКХ-10) дитячий аутизм (так само, як і синдром Аспергера) відноситься до первазивних (загальних) порушень розвитку. Незалежно від ступеню тяжкості розладу найхарактернішою ознакою дітей з аутизмом є брак соціальних якостей: відсутність цікавості до інших людей, уникнення їхньої уваги, присутності поряд, невміння спілкуватися (вербальним, або невербальним чином), несформованість здатності до відгуку, діалогу та ініціювання контакту. Друга суттєва відмінність цієї категорії дітей – вибірковість сприймання навколишнього світу (гіперфокус уваги), що позначається на їхніх реакціях на зовнішню інформацію: так, є стимули, що поглинають їхню увагу, а є такі, яких вони уникають, аж до гострого неприйняття. Те, що відбувається у навколишньому середовищі може бути стресогенним для них, викликати їхні істеричні реакції, причини яких можна зрозуміти, якщо відстежувати закономірності їхніх проявів [7].

Гра – це діяльність, спрямована на отримання емоційного задоволення через здійснення активних фізичних чи розумових зусиль, в яку охоче залучаються діти. За своїм походженням і змістом гра є соціальним явищем, а саме – одним із засобів первинної соціалізації, що сприяє входженню дитини в людське співтовариство. Гра вчить таким поняттям як партнерство, синхронність, послідовність, самоконтроль, а найважливіше, що під час гри дитина має можливість відчувати, що її люблять, поважають, розуміють [4].

Розвиток ігрової діяльності тісно пов'язаний з розвитком комунікації. Діти з РАС потребують в навчанні стратегіям спілкування. Гра є найефективніший шлях для розвитку соціальної взаємодії та комунікації аутичних дітей [1].

Науковцями визначено коло специфічних аспектів гри, що вказують на особливості усвідомлення себе та навколишнього світу дитиною з РАС.

Особливості гри дитини з РАС за заданим сюжетом:

- ✓ нестійкість сюжету гри – позбавлена ігрової логічності, зміна сюжетів;
- ✓ відсутність прямого, безпосереднього ототожнення дитини з дорослим, роллю дорослого (дитина не називає себе «Я лікар» тощо, не розподіляє ролі між ляльками);
- ✓ прагнення частіше зображувати, демонструвати неживі предмети;
- ✓ емоційна невиразність – повільні або поривчасті рухи, погляд нерухомий, спрямований крізь об'єкти, монотонність мовлення;
- ✓ неадекватність емоційних проявів ігрової ситуації;

✓ використання обмеженої кількості іграшок, використання неігрового матеріалу;

✓ порушення смислоутворюючої функції ігрового мотиву – труднощі підпорядкування рольовому правилу, швидке пересичення діяльністю;

✓ невиконання ігрових правил – дії заради дій;

✓ ігнорування комунікативної функції гри, що передбачена структурованою іграшкою – неадекватні маніпуляції, надання переваги неоформленим предметам:

✓ межі гра та реальності, власного Я та ігрової ролі, правди та вимислу є розмитими, тобто гра позбавлена критичного «погляду з боку».

Особливості спонтанної гри дитини з РАС:

✓ емоційна захопленість, одержимість;

✓ значна стійкість та стабільність – від неї досить важко відволікти, переключити на іншу діяльність, гра є ненабридливою діяльністю;

✓ гра не має сюжетного характеру, а є дією з предметами (зазвичай певними);

✓ обмежене використання, або не використання іграшок-предметів (гра зі своїми руками, пальцями тощо);

✓ спостерігається «редукція предметної дії» у ході гри – спрощення гри до маніпуляції з предметами;

✓ складні предметні дії, маніпуляції, здійснюються винятково для отримання примітивного сенсорного ефекту;

✓ предметна гра позбавлена уявної ситуації, яка відтворює діяльність дорослих;

✓ гра стимулюється стійкими емоційними переживаннями, які не розвиваються (засіб стимуляції одних і тих самих відчуттів);

✓ гра не є тією діяльністю, в якій предметні дії формуються, опрацьовуються, наділяються соціальним змістом.

Особливості гри дитини з РАС з використанням предметів-замісників:

✓ складність заохочення дитини до гри де заміщення було б органічним та природнім;

✓ заміщення носить формальний характер – дитина приймає в якості замісника будь-який предмет (часто перший предмет, що трапився на очі) [5].

Таким чином, можна виділити такі основні особливості ігрової діяльності дитини з РАС: найчастіше дитина грає з власними відчуттями:

її гра націлена на самостимуляцію щодо певних слухових, зорових, тактильних та інших привабливих для неї відчуттів. Так, дитина викладає довгі ланцюги з кубиків (різномірних матеріалів і предметів), групує предмети за кольором, або, «грається» з машинкою нетиповим чином: тримаючи в руках, безперервно прокручує колесо і спостерігає за його рухом; або прислухається до звуків, які вилучають колеса машинки, коли її возити вперед-назад тощо. Важливий момент при цьому – дитина захоплена такою діяльністю тривалий період і під час неї часто не терпить не тільки участі, а й навіть присутності інших людей біля себе; дитина часто грає з неігровими предметами (кришки від каструль, мотузочки, папірці тощо). Якщо ж дитина бере в руки іграшки, то найчастіше це кубики, конструктор, машинки, дзига (але не ляльки), при тому дії з ними – обмежені і одноманітні. Ввести в її маніпуляції з предметами якісь зміни досить складно; в грі найчастіше немає сюжету, а якщо він все ж таки є, то буває дуже «згорнутим», недеталізованим; дитина не грає в гру, запропоновану дорослим [4].

Під час організації занять з ігрової діяльності дошкільника з РАС, слід керуватись такими основними завданнями як: сприяння розвитку творчих здібностей; розвиток здатності до організованості, довільна регуляція поведінки; формування образу «Я» дитини через ігрову взаємодію з іншими дітьми та дорослими, а також формування уявлення про навколишній світ дитини.

Як відомо, для дітей з РАС характерною є монотонність під час ігор, багаторазове повторення однакових дій, відсутність сюжетної лінії. Тому починати навчання дитини потрібно з предметно-ігрових дій, які ґрунтуються на особистих інтересах самої дитини. Для початку слід спонукати до гри тільки з тими предметами або іграшками, які бажає сама дитина, не вводити нові предмети відразу. Кожну дію з предметом слід озвучувати кілька разів.

Грати з дітьми з РАС варто індивідуально, і тільки після того, як дитина засвоїла функціональний ігровий аспект, можна формувати невеликий дитячий колектив і відпрацьовувати навички спілкування всередині групи дітей. В ігровій формі виховуються соціальні норми взаємовідносин між людьми, складається уявлення про особливості різних професій, відпрацьовується сфера сімейних і особистісних відносин.

Для гарного результату у засвоєнні дитиною з РАС ігор можна виокремити декілька рівнів: від пасивної участі і обов'язкової підтримки дорослого в іграх до активної ігрової взаємодії з педагогами та з іншими дітьми.

Спочатку для активної ігрової діяльності дошкільника з РАС використовують рівень налагодження контакту. Даний рівень спрямований на освоєння дитиною стереотипу заняття. Педагог змушений брати ініціативу на себе. Основні ігри – це ритмічні вірші-забавлянки з емоційною кульмінацією, які супроводжуються діями і на які дитина емоційно позитивно відгукується. Зазвичай, роль дошкільника з РАС при цьому пасивна, але в ході улюблених ігор він прислуховується до знайомих забавлянок, дивиться на інших учасників, за бажанням виявляє власну активність і навіть може попросити продовжувати.

Під час встановлення контакту основними іграми є ритмічні, основне завдання, яких є емоційне єднання дітей та дорослих, наслідування емоцій. Ритм грає важливу роль в організації поведінки дитини. Ігри відбуваються одна за одною в певній послідовності. Дитина швидко засвоює їх порядок, починає чекати улюблену гру, знає, коли заняття закінчиться. Крім того, до дошкільника з РАС не можна прямо звертатись, вимагати виконувати якийсь рух – він виконує це самостійно, захоплюючись ритмом та емоціями.

Наступним рівнем є засвоєння дитиною простих дій з наслідування. На цьому етапі дитина стає активнішою, ініціатива педагога зменшується. Наприклад, коли при читанні віршів варто ініціювати деякі рухи дитини, а інші рухи робити педагогу. Найкраще обирати ритмічні, сенсорні ігри та ігри на наслідування. Необхідною умовою проведення ігрових занять є наявність емоційної та сенсорної насиченості. Тому, варто постійно знаходитися в контакті з дитиною, емоційно коментувати хід заняття та заряджати своїми емоціями дітей.

На складнішому рівні дитина вже готова виконувати прості дії на прохання педагога. Це допомагає ввести в заняття крім вже названих ритмічних, сенсорних та ігор з наслідування, ігри на взаємодію та ігри за правилами. Ці ігри сприяють створенню гарного емоційного контакту не лише з дорослим, але й допомагають формувати інтерес до однолітків та взаємодію з ними. Таким чином, граючись, діти з РАС навчаються виконувати більш складні і різноманітні дії за мовленнєвими інструкціями дорослого, слідкувати за виконанням правил гри. І тому, у дітей з'являються нові можливості регуляції своєї поведінки.

Складнішим різновидом ігрової діяльності для дошкільника з РАС є рольові ігри за правилами. Зазвичай, в даних іграх одна дитина виступає у ролі ведучого і виконує якусь дію або ж послідовність декількох дій. Саме ці ігри спрямовані на активну взаємодію між дітьми. Рольові ігри дають

змогу розширити комунікативні можливості дитини, компенсувати недостатність спілкування та емоційних зв'язків з оточуючими.

Наступним рівнем є сюжетно-рольові ігри, де діти засвоюють зміст ігор та їх порядок, у них з'являється можливість виявити ініціативу: дошкільники починають самі пропонувати ведучому ігри, в які вони хотіли б зіграти. Дошкільники з РАС також вже намагаються пропонувати різноманітні варіанти змін вже знайомих ігор та завдань. Тому, якщо можливості дітей розширюються, то надалі зменшують кількість надання допомоги і ступінь участі у занятті педагога. Зазвичай, потрібно поступово змінювати та ускладнювати ігри та завдання, збільшувати їх кількість, і як наслідок, тривалість заняття. Більшу частину заняття починають займати ігри за правилами та ігри на взаємодію, з'являється можливість обговорювати цікаві для дітей питання. І надалі, ігрові заняття стають для дітей цікавим та захоплюючим процесом. На даному етапі обов'язковою умовою є наявність сюжетно-рольових ігор. Слід навчити дошкільників з РАС реагувати на звернення, проявляти власну ініціативу у спілкуванні, витримувати хоча б нетривалий контакт очима з дорослим. Дані труднощі потрібно опрацьовувати індивідуально з кожною дитиною. Такі ігрові заняття дають можливість застосовувати навички взаємодії та спілкування в грі з однолітками. Стаючи ведучим у грі, дитина опиняється в полі зору інших дітей. Вона намагається проявляти себе, здійснювати вибір. І тому, у дитини розвивається уявлення про власне «Я».

Освітня лінія «Гра дитини» Комплексної програми розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» націлює як на соціальний та емоційний розвиток дитини, так і специфічні, пов'язані з особливостями розвитку дітей з РАС [6].

В процесі ігрової діяльності відбувається взаємодія дитини з навколишнім середовищем, під час якої відбувається її пізнання, засвоєння культурно-історичного досвіду і формування дитячої особистості. Специфіка ігрової діяльності полягає в тому, що її продуктивність визначається міжособистісним спілкуванням.

Можна виділити основні завдання занять: сприяти розвитку творчих здібностей; розвивати здатність до організованості, довільну регуляцію поведінки; формувати образ «Я» дитини через ігрову взаємодію з іншими дітьми та дорослими; формувати уявлення про навколишній світ. Також, існує ряд специфічних завдань, які націлені на формування у дітей мотивації до взаємодії та спілкування; стимулювання ігрової, комунікативної, мовленнєвої активності дитини; вивільнення напруги, досягнення розкृतості; створення передумови для спонтанної, довільної

поведінки в цілому. І в залежності від рівня та особливостей розвитку дітей, на ігровому занятті ставляться і вирішуються різні завдання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, особливостями ігрової діяльності дитини з РАС визначено: самостимуляцію слухових, зорових, тактильних та інших відчуттів; використання неігрових предметів; обмеженість й одноманітність дій з іграшками; відсутність ігрового сюжету; байдужість до дорослих. Проте, при організації розвиваючих, комунікативних, сенсорних та рухливих ігор в умовах закладу дошкільної освіти у дітей з РАС може підвищитись інтерес до учасників ігор, підвищитись здатність відтворювати елементи ігор (переважно тактильних) у вільній ігровій діяльності, ініціювання контактів з дітьми та дорослими з проханням повторення ігрових дій.

Подальші напрями дослідження вбачаємо у розробці та апробації програм ігрової діяльності у закладах дошкільної освіти для дітей з РАС.

Список використаних джерел:

1. Базові теоретичні підходи до формування особистості у дітей з аутизмом [Електронний ресурс]. URL : <http://surl.li/gubwz>
2. Богуш А. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. К.: «Слово», 2008. 187 с.
3. Види розвиваючих ігор для дітей з аутизмом [Електронний ресурс]. URL : <http://surl.li/gubxj>
4. Євдокимова Н.О. Особливості ігрової діяльності дітей з аутизмом. URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i34/13.pdf>
5. Ігри для дітей з аутизмом [Електронний ресурс]. URL : <https://www.slideshare.net/olgademedidova376/ss-56371223>
6. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» / Наук. кер. та заг. ред. Т. В. Скрипник. [Електронний ресурс]. URL : <http://surl.li/gubxo>
7. Скрипник Т.В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навч.-метод. посібник К.: «Гнозіс», 2013. 160 с. URL : <http://surl.li/evino>

Dedova O.O. PECULIARITIES OF PLAY ACTIVITIES OF PRESCHOOLERS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS.

Summary. The article examines the peculiarities of play activities of preschoolers with autism spectrum disorders. The main tasks in the organization of play activities for preschoolers with autism spectrum disorders have been identified, such as: promoting the development of creative abilities;

development of the ability to organize, arbitrary regulation of behavior; formation of the child's self-image through playful interaction with other children and adults, as well as formation of the child's perception of the world around him.

Key words: preschoolers, autistic spectrum disorders, game activity, game activity.

УДК 364-054.73:355.48(470:477)"2014/..."

Н.М. Дідик

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
didyk.natalya@kpnpu.edu.ua

В.О. Андрійчук,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти групи,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b19.andriichuk@kpnpu.edu.ua

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Дідик Н.М., Андрійчук В.О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану в Україні. У статті проаналізовано проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану. Розглянуто законодавчу базу, яка регулює питання соціального захисту зустрічаються внутрішньо переміщені особи при отриманні допомоги від органів державної влади.

Ключові слова: соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, воєнний стан, соціальні виплати, соціальна допомога.

Вступ. Україна продовжує переживати складний період, зумовлений військовою агресією з боку росії. Починаючи ще з 2014 року, велика кількість українців була вимушена покинути свої домівки та переїхати в більш безпечні регіони країни, в результаті чого, вони стали особами зі статусом внутрішньо переміщених. Станом на березень 2023 року таких осіб зареєстровано близько 5 мільйонів. Відповідно, вони потребують соціального захисту та допомоги.

Мета статті – вивчити особливості соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану; розглянути проблеми, з якими зустрічаються внутрішньо переміщені особи під час отримання соціальної допомоги; проаналізувати перешкоди в реалізації прав внутрішньо переміщених осіб на соціальний захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику кількість питань, які пов'язані з соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб, вивчають вітчизняні фахівці: І.С. Басова, О.В. Балусьва, Г.В. Виноградова, І.Г. Козинець, Т.Р. Кульчицький, С.В. Микитенко та ін. Зокрема, Т.Р. Кульчицький детально проаналізував юридичні гарантії на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Результати дослідження. Поняття соціального захисту являє собою систему заходів правового, соціально-економічного та організаційного характеру, що гарантується та безпосередньо реалізується державою з метою забезпечення гідного життя. У вузькому розумінні – це дії, які спрямовуються на надання допомоги особам під час життєвих криз.

Гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб встановлено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 07 травня 2022 р. №1706-VII [5]. У статті 1 цього Закону визначено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець, або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5].

Соціальний захист внутрішньо вимушено переміщених осіб в Україні – одна з умов реальності їх правового статусу в державі, яка передбачає конституційні повноваження громадян з захисту їх прав та свобод, адже усі конституційні повноваження громадян України закріплені Декларацією прав і свобод людини і громадянина та Конституцією України [3, с. 127].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб» від 19 березня 2022 р. № 333, визначено механізми компенсації витрат, які пов'язані з тимчасовим перебуванням ВПО на безоплатній основі [6].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України» від 16 квітня 2022 року № 457 [4]

були встановлені деякі зміни щодо надання соціальної допомоги ВПО. В ній вказано, що, починаючи з травня 2022 р., допомога надається внутрішньо переміщеним особам, які перемістилися з території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або, які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), а також внутрішньо переміщеним особам, у яких житло зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження і які подали заявку на відшкодування відповідних втрат, зокрема через Єдиний державний вебпортал електронних послуг [2, с. 14].

Одним із основних інструментів соціального захисту ВПО є система соціальної допомоги, що включає наступні елементи: матеріальну підтримку, допомогу в пошуку роботи, медичне обслуговування, субсидії на житлово-комунальні послуги тощо. Для того, щоб отримати соціальну допомогу внутрішньо переміщені особи повинні стати на спеціальний облік, звернувшись із відповідною заявою до відповідних органів виконавчої влади.

Соціальна допомога – це система заходів для покращення стану життєдіяльності ВПО, шляхом розгортання соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів. При прийнятті рішення про соціальну допомогу враховується матеріальний стан вимушено переміщених осіб в Україні, які саме і отримують щомісячну адресну допомогу [3, с. 128].

Відповідно до Постанови КМУ від 20 березня 2022 р. допомога надається щомісячно з місяця звернення до квітня 2022 р. включно на кожну внутрішньо переміщену особу, відомості про яку включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, у розмірі 3000 гривень – для осіб з інвалідністю та дітей та 2000 гривень для інших – осіб [2, с. 14].

Загалом, законодавством передбачено такі види соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: адресна грошова допомога для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг; житлова субсидія; державна допомога сім'ям з дітьми; пенсійне забезпечення; державне соціальне страхування у випадку безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинило втрату працездатності; соціальні послуги і соціальна допомога по безробіттю, у тому числі, одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності, допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, інші види соціальних виплат; соціальні стипендії студентам-переселенцям; тимчасове проживання у спеціальних закладах (осіб похилого віку, дітей,

родин осіб з інвалідністю); медична допомога; надання медичних препаратів та лікарських засобів; пільги у сфері освіти (зарахування дітей до закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти); гуманітарна допомога [1, с. 137].

Водночас, внутрішньо переміщені особи в Україні зустрічаються з низкою труднощів та проблем. Особливо гостро постають питання реєстрації внутрішньо переміщеної особи; відновлення втрачених документів, що посвідчують особу; працевлаштування та отримання статусу безробітного; доступу до житла, придатного для проживання; оформлення житлових субсидій; призначення та отримання різних видів соціальної допомоги та пенсійних виплат на тимчасово окупованих територіях; отримання медичної допомоги тощо [1, с. 138].

На нашу думку, основними проблемами щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є:

- 1) низький рівень фінансового забезпечення – ті суми, що виплачуються не можуть забезпечити достатній життєвий рівень;
- 2) питання житла – більшість ВПО мешкає переважно в гуртожитках чи спеціальних приміщеннях, з чималою кількістю інших людей. У більшості випадках місця перебування не відповідають житловим нормам та мають некомфортні умови проживання;
- 3) проблеми з трудовою зайнятістю на новому місці;
- 4) безпосередньо низький рівень поінформованості самих ВПО щодо отримання можливих соціальних послуг;
- 5) прогалини, які присутні в законодавстві.

Крім того, існують проблеми з якими зустрічаються внутрішньо переміщені особи при реєстрації відповідного статусу та отриманні допомоги від органів державної влади. Найчастіше проблеми виникають саме з реєстрацією місця тимчасового проживання при переїзді до іншого населеного пункту. Також можна виділити ще ряд проблем, які постають перед ВПО:

- бюрократичні перешкоди – можуть бути зумовлені надмірною кількістю необхідних документів для оформлення статусу, а також тривалістю розгляду заявки щодо призначення допомог;
- складність процедури оформлення; упереджене ставлення суб'єктів надання послуг;
- відсутність необхідної координації між різними органами державної влади тощо.

В цілому, внутрішньо переміщені особи мають значні труднощі в отриманні підтримки з боку державних органів. Для покращення ситуації необхідно забезпечити ефективну координацію між органами державної влади, підвищити рівень обізнаності та свідомості населення щодо

проблем ВПО, зменшити бюрократичні перешкоди в отриманні соціальної допомоги.

Соціальний захист ВПО передбачає достатню кількість засобів і правових процедур, спрямованих на соціальну допомогу в умовах воєнного стану. Одночасно, законодавство все ще має багато недоліків. Неєфективний механізм і відсутність фінансування потреб, що існують, зумовлює необхідність розробки нових стандартів, адаптованих до сучасних соціальних і правових умов, що дозволить усунути наявні проблеми та краще здійснювати соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Сьогодні країна продовжує перебувати в досить складних умовах. У зв'язку з військовими діями кількість ВПО і надалі зростає. Соціальний захист даних категорій осіб залишається однією з найбільш актуальних проблем для України. Важливо продовжувати впроваджувати якісну систему соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Крім того, залишається невирішеним низка теоретичних і практичних питань щодо забезпечення та дотримання прав і свобод ВПО в Україні. Відповідно, також є потреба в подальшому вивченні, аналізі та дослідженні проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел:

1. Андрієнко І. До питання про соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні*: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 вересня 2022 р.). Київ, 2022. С. 136-138.

2. Данилюк О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: соціальні виплати. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів ХХХV Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 31 травня 2022 р.). Переяслав, 2022. Вип. 35. С. 13-16.

3. Кульчицький Т.Р. Загальна характеристика видів соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 18-19. С. 126-131.

4. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України: Постанова від 16 квітня 2022 р. № 457. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-п#Text>

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 07 травня 2022 р. № 1706-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

6. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-п#Text>

Didyk N.M., Andriychuk V.O. SOCIAL PROTECTION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.

Summary. The article analyzes the problems of social protection of internally displaced persons in Ukraine under martial law. The legislative framework that regulates social protection issues faced by internally displaced persons when receiving assistance from state authorities has been considered.

Key words: social protection, internally displaced persons, martial law, social benefits, social assistance.

УДК 378.147:364

Н.М. Дідик,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
didyk.natalya@kpnpu.edu.ua

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ РОЗВИТКУ САМОМЕНЕДЖМЕНТУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Дідик Н.М. Діагностика рівня розвитку самоменеджменту майбутніх фахівців соціальної сфери. Розкрито поняття самоменеджменту, його завдання, напрями та функції. Проаналізовано особливості розвитку самоменеджменту у майбутніх фахівців соціальної сфери. Описано результати діагностики означеної проблеми. Доведено, що самоменеджмент знаходиться на вищому рівні розвитку у здобувачів вищої освіти старших курсів та залежить від спеціальності здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: самоменеджмент, діагностика, фахівець соціальної сфери, тайм-менеджмент, тим-менеджмент, ресурс-менеджмент.

Вступ. У теперішній час важливим є формування фахівця, здатного ефективно організовувати свій час, володіти навичками самоменеджменту. Ці професійні якості важливі для усіх професій, у тому

числі, і для фахівців соціальної сфери. Цінність часу є досить високою особливо у критичних ситуаціях життя, що потребують швидкої реакції, здатності організовано виконати діяльність, мати навички самоефективності. Чинником реалізації цілей є оволодіння фахівцем самоменеджментом.

Мета статті – вивчити особливості розвитку самоменеджменту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему самоменеджменту вивчали такі українські науковці: Ж.П. Вірна, М.І. Волобуєв, Т.В. Новаченко, О.Я. Фенина, О.С. Штепа, З.В. Юринець та ін. [1-7].

Результати дослідження. Самоменеджмент – це послідовне та цілеспрямоване використання ефективних методів роботи у повсякденній практиці з оптимальним використанням власних ресурсів для досягнення власних і професійних цілей [7, с. 8]. Самоменеджмент передбачає самопізнання, роботу над собою для професійного розвитку; вироблення умінь для ефективної організації, планування діяльності та часу фахівця.

Як зауважує О. Штепа, поняття «самоменеджмент» можна розглядати в кількох визначеннях:

- науку про самокерування і самоорганізацію людини;
- роботу людини над собою в межах особистісного розвитку та оволодіння методами ділової активності (зокрема керування проектами і грошима), керування людиною власним життям;
- здатність людини організувати свою діяльність так, щоб чітко розпланувати робочий та вільний час;
- управління власними ресурсами, тобто вміння їх набувати, зберігати, розвивати та раціонально використовувати й бути успішною і самодостатньою людиною [5].

Головною метою самоменеджменту є ефективне та результативне виконання завдань у визначені терміни, які простежуються через розвиток особистості, формування свідомості успішного самокерування, безупинне навчання та вдосконалення, розкриття внутрішніх можливостей, максимальне використання [7, с. 8]. Самоменеджмент передбачає самоорганізацію, вміння управляти собою, в часі, в просторі, спілкуванні, діловому світі.

Головне завдання самоменеджменту – забезпечити належну організаційну культуру та соціальну гармонію з боку не тільки керівника, менеджера, а й за участі кожного працівника організації.

Більшість науковців погоджуються з думкою автора терміну «самоменеджмент» Лотара Зайверта, що до основних функцій самоменеджменту належать: постановка мети, планування, прийняття рішення, реалізація і організація, контроль, а до додаткових функцій – інформація та комунікація. М.І. Волобуєв у статті «Функції самоменеджменту: сучасний погляд» [2] пропонує додати ще одну нову функцію – «мотивація».

На основі аналізу наукових літературних джерел можна виділити такі напрями самоменеджменту:

1. Тайм-менеджмент (організація часу). Автор напряму – Д. Адаир. Метою тайм-менеджменту є вміння людини оптимально розподіляти час на пріоритетні справи.

2. Стрес-менеджмент (самоорганізація у стресових ситуаціях). Автор напряму – М. Фрезе. Метою стрес-менеджменту є вміння особистості попереджати або долати стресові ситуації завдяки власній психологічній компетентності.

3. Тім-менеджмент (командний менеджмент). Автор напряму – Г. Паркер. Метою тім-менеджменту є вміння людини самостійно обирати «роль» у групі та ефективно її виконувати.

4. Імпресіон-менеджмент (менеджмент справляння враження). Автор напряму – Е. Джоунс. Метою імпресіон-менеджменту є вміння людини справляти на навколишніх доцільне, на її думку, враження, найчастіше сприятливе [4].

О.С. Штепа описує також такий напрям самоменеджменту, як ресурс-менеджмент – це самоорганізація особистих цінностей, метою якого є вміння особистості виявляти компетентність у саморозвитку [6].

Характеристиками високого рівня самоменеджменту у людини є: знання нею своєї індивідуальної техніки роботи, здатність піклуватись про своє здоров'я, вміння володіти власним емоційно-вольовим потенціалом, навички самодисципліни, здатність формулювати і реалізовувати свої життєві цілі.

О.Я. Фенина зауважує, що на становлення професійного самоменеджменту особистості має здатність людини до рефлексії, як до форми активного переосмислення певних змістів індивідуальної свідомості, діяльності, спілкування. Від рефлексивно-поведінкових властивостей особистості залежить яким шляхом вона буде йти до досягнення своїх цілей, як вплине на її поведінку процес переосмислення і наскільки ефективним буде процес становлення професійного самоменеджменту особистості, без якого практично неможливою є ефективна, успішна професійна діяльність [4].

Самоменеджмент сприяє формуванню умінь і навичок фахівця та виявляється у:

- 1) продуманих особистих цінностях;
- 2) правильному, чіткому формулюванню та розумінню цілей;
- 3) пізнанні своїх можливостей та їхніх меж;
- 4) ефективному використанні часу, енергії, знань;
- 5) організації власної роботи та роботи персоналу;
- 6) умілому управлінні працівниками;
- 7) здатності справлятися зі стресами;
- 8) умілому вирішенні управлінських проблем;
- 9) здатності управляти конфліктами;
- 10) здатності створювати належний організаційний клімат, корпоративну культуру;
- 11) особистому творчому розвитку та управлінні талантами працівників;
- 12) здатності адаптації, стійкості до змін;
- 13) ефективному управлінні кар'єрним просуванням;
- 14) організації комунікаційного процесу;
- 15) умілому створенні власного іміджу;
- 16) можливості ефективного ухвалення рішень;
- 17) здатності створення, розвитку команд.

Зважаючи на актуальність проблеми, було проведено діагностику особливостей самоменеджменту фахівців соціальної сфери. В цілому, дослідження можна проводити за допомогою багатофакторних особистісних опитувальників, які передбачувані для опису широкої сфери індивідуально-особистісних характеристик, таких як: опитувальник Кеттелла (16-PF), опитувальник ММРІ, опитувальник FPI, характерологічний опитувальник Леонгарда, багатофакторний метод дослідження особистості (СМІЛ). Разом з тим, сьогодні існує опитувальник, що передбачає визначення рівня розвитку самоменеджменту – це шкала самооцінки рівня самоменеджменту (автор – О. С. Штепа), що складається з 10 тверджень [5].

Інструкція: уявіть, що Вам доручили виконати певне завдання. Як зазвичай Ви ставитесь до процесу та результатів виконаного Вами завдання?

Оцініть кожне твердження у балах від 0 до 10.

1. Сприймаю відведений на виконання завдання час як достатній для його виконання.
2. За визначений час встигаю повністю завершити завдання, над яким працював.
3. Результат виконання завдання є творчим.

4. Результат виконаного завдання сприймаю як корисний для себе.
  5. Результати виконаного завдання можуть бути корисними для інших.
  6. Сприймаю завдання як таке, що має сенс.
  7. Сприймаю процес виконання завдання як цікавий.
  8. Позитивно ставлюсь до себе у зв'язку з результатами виконаного завдання.
  9. Результати виконаного завдання є перспективними.
  10. Для виконання завдання вмію задіяти необхідні додаткові засоби.
- Обрахування результатів проводиться шляхом складання суми балів за усіма десятьма твердженнями.

За результатами, визначається один з рівнів самоменеджменту: критичний, середній, високий, псевдовисокий.

Нами було опитано 41 здобувач вищої освіти 1-4 курсів першого (бакалаврського) рівня та 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти. Серед них були фахівці соціальної сфери (27 осіб) та майбутні педагоги – вчителі фізики і математики. Результати подано у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Загальні результати діагностики рівня розвитку самоменеджменту

Рівень самоменеджменту	Кількість здобувачів вищої освіти	
	Кількість осіб	У %
Критичний	5	12,2%
Середній	23	56,1%
Високий	13	31,7%
Псевдовисокий	-	-

У таблиці 1.2 описано результати окремо для майбутніх фахівців соціальної сфери.

Таблиця 1.2

Результати діагностики рівня розвитку самоменеджменту у майбутніх фахівців соціальної сфери

Рівень самоменеджменту	Кількість здобувачів вищої освіти		Середній бал
	Кількість осіб	У %	
Критичний	4	14,8%	53,17
Середній	13	48,2%	76,20
Високий	10	37,0%	88,45
Псевдовисокий	-	-	-

Отже, за результатами таблиці 1.2 отримано такі результати:

Критичний рівень самоменеджменту (0–56 балів) – 14,8% досліджуваних (4 особи) – вони не вміють організовувати свій час, у вільний час доробляють справи з роботи, а особистого часу не виділяють зовсім, мають труднощі з ранжуванням необхідних та важливих завдань. Оточуючі вважають їх невідповідальними, що стає причиною конфліктів. Одночасно вони можуть бути нестандартними у поведінці та запропонованих рішеннях. Працюють результативно: у короткий термін виконують завдання, але лише у передбачених межах. Вони мотивовані саме винагородою за досягнення результату. Таких здобувачів вищої освіти потрібно навчити тайм- або тім-менеджменту.

Середній рівень самоменеджменту (57–83 балів) – 48,2% (13 осіб) – вони мають навички самоорганізації та вміють визначати пріоритети, якісно виконують типові завдання. Водночас вони швидко втомлюються через надмірне навантаження, відповідальні, працюють ефективно. Вони не є перфекціоністами щодо кінцевого результату діяльності, вміють обмежувати свій інформаційний пошук вимогами конкретної мети діяльності. Співвідношення між напрацьованими результатами та витраченим часом на виконання завдання у них є найоптимальнішим, вони мотивовані можливістю визнання. Потребують навчання ресурс- та стрес-менеджменту.

Високий рівень самоменеджменту (84–95 балів) – 37,0% (10 осіб) – вони володіють навиками стратегічного планування, ініціативні й самостійні у прийнятті рішень. Одночасно можуть бути надто індивідуалістичні, що ускладнює стосунки у групі. Працюють продуктивно. Захоплюються виконанням завдання. Водночас за визначений час встигають напрацювати декілька значущих варіантів виконання завдання. Мотивовані можливістю виявити власні здібності у процесі роботи над завданням. Необхідне навчання імпресіон- та тім-менеджменту.

Псевдовисокий рівень самоменеджменту – 96–100 балів у досліджуваних був відсутній. Цей рівень передбачає такі характеристики: людина творча, висловлює оригінальні думки. Виявляє як колегіальність, так й індивідуалістичність. Коли її настрої може не збігатися з настроєм групи, стає дратівливою. Самооцінка завищена. Схильна переоцінювати власні здібності, тому невчасно виконує завдання або недостатньо кваліфіковано. Працює за натхненням. Може добре виконати завдання, якщо емоційно позитивно оцінює керівника, проте уникає індивідуальних

завдань. Мотивована можливістю отримати схвалення. Потребує навчання ресурс- та тім-менеджменту.

Варто зауважити, що при порівняльній характеристиці між різними курсами навчання, найвищі результати самоменеджменту мали здобувачі вищої освіти старших курсів: 4 курсу першого (бакалаврського) рівня та 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти. Це свідчить про формування у них відповідних навичок самоменеджменту під час освітнього процесу, на робочому місці.

Для порівняння у таблиці 1.3 подано результати дослідження рівня розвитку самоменеджменту майбутніх вчителів фізики і математики.

Таблиця 1.3

Результати діагностики рівня розвитку самоменеджменту у майбутніх вчителів фізики і математики

Рівень самоменеджменту	Кількість здобувачів вищої освіти		Середній бал
	Кількість осіб	У %	
Критичний	1	7,2%	46
Середній	10	71,4%	65
Високий	3	21,4%	93
Псевдовисокий	-	-	-

Отже, за результатами таблиць 1.2 та 1.3 можна стверджувати, що самоменеджмент має вищий рівень розвитку у фахівців соціальної сфери: високий рівень у них становить 37,0%, тоді як у майбутніх вчителів фізики і математики 21,4%. Це може бути пов'язано з тим, що фахівці соціальної сфери засвоюють відповідно до навчального плану освітні компоненти, що формують навички самоменеджменту. Наприклад, «Професійний самоменеджмент особистості», «Менеджмент соціальної роботи», «Тренінг особистісного зростання» та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У майбутніх фахівців соціальної сфери рівень розвитку самоменеджменту виражений таким чином: критичний рівень самоменеджменту – у 14,8% осіб, середній рівень самоменеджменту – 48,2% респондентів, а високий рівень самоменеджменту – у 37,0% досліджуваних, псевдовисокий рівень – відсутній. Рівень розвитку самоменеджменту зростає з кожним курсом навчання та залежить від майбутньої спеціальності. Майбутні фахівці соціальної сфери під час професійної підготовки засвоюють освітні компоненти, що розвивають навички самоменеджменту, що й обумовлює їх високий рівень розвитку. Перспективами подальших досліджень означеної проблеми є апробація програми розвитку самоменеджменту

фахівців соціальної сфери, що передбачатиме формування в освітньому процесі необхідних професійних компетентностей.

Список використаних джерел:

1. Вірна Ж.П. Професійний самоменеджмент особистості: монографія; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 210 с.
2. Волобуєв М.І. Функції самоменеджменту: сучасний погляд. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, V(21), I.: 130, 2017. С. 69-71
3. Новаченко Т. В. Самоорганізація діяльності державного службовця: вітчизняний та європейський досвід : навч.-метод. матеріали ; уклад. Н. В. Ясько. К. : НАДУ, 2013. 96 с.
4. Фенина О. Я. Рефлексивно-поведінкові особливості становлення професійного самоменеджменту особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2015. 20 с.
5. Штепа О.С. Самоменеджмент: дефініція та діагностика. *Наука і освіта*. Науково-практичний журнал Південноукраїнського університету АПН України. Спецвипуск «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». 2009. № 8. С. 128–130.
6. Штепа О. С. *Самоменеджмент: процесуальна та диспозиційна характеристика. Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 224-235.
7. Юринець З.В. Самоменеджмент : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 272 с.

Didyk N.M. DIAGNOSTICS OF THE LEVEL OF SELF-MANAGEMENT DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE.

Summary. The concept of self-management, its tasks, directions and functions are revealed. The peculiarities of the development of self-management among future specialists in the social sphere have been analyzed. The results of the diagnosis of the specified problem are described. It has been proven that self-management is at the highest level of development in senior students of higher education.

Key words: self-management, diagnosis, specialist in the social sphere, time management, team management, resource management.

Н.М. Дідик,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
didyk.natalya@kpn.edu.ua

А.В. Солодуха,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти групи,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b19.solodukha@kpn.edu.ua

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Дідик Н.М., Солодуха А.В. Соціальний захист осіб з інвалідністю в Україні. Досліджено особливості функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Проаналізовано основні нормативно-правові засади реалізації відповідних напрямів соціальної політики та сучасний стан їх фінансування. Обґрунтовано можливість зміни практики компенсаційних виплат на політику, яка сприятиме працевлаштуванню людей з інвалідністю.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні стандарти, соціальна допомога, пенсія, соціальна допомога особам з інвалідністю.

Вступ. Сьогодні в Україні сформована система соціального захисту осіб з інвалідністю, яка приділяє увагу матеріальному забезпеченню інвалідів (пенсії, допомоги, одноразові допомоги). Від цієї практики утримання слід відмовитися відповідно до європейських соціальних стандартів, де надаються соціальні послуги, спрямовані на розвиток усіх членів суспільства, включно з особами з інвалідністю як суб'єктами соціально-трудова відносин. Для України питання соціального захисту людей з інвалідністю набуває особливого значення у зв'язку зі стійкою тенденцією до збільшення частки людей з інвалідністю у загальній структурі населення. Станом на 01 січня 2021 року в Україні налічувалося 2 мільйони 703 тисячі людей з інвалідністю, серед осіб з інвалідністю – 163,9 тисячі дітей. За 2022 рік кількість людей з інвалідністю зросла на 27 тисяч.

Упереджене ставлення суспільства до проблем людей з інвалідністю змінюється дуже повільно, і наша країна перебуває на ранніх етапах розуміння та застосування універсального підходу в соціальній, політичній та професійній сферах суспільного розвитку [4, с. 132]. Усе це

свідчить про масштаби проблеми інвалідності, а для розвитку системи соціального захисту осіб з інвалідністю на державному рівні та створення умов для їх повноцінної участі в усіх сферах життя свідчить про необхідність вжиття комплексних заходів.

Мета статті – проаналізувати особливості соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які досліджували різні аспекти соціального захисту осіб з інвалідністю, є: М. Авраменко, С. Богданов, О. Дікова, Е. Лібанова, О. Макаров, С. Мельник, К. Міщенко, В. Скуратівський, В. Сушкевич, Н. Теплов, О. Поляков та ін.

Результати дослідження. Стаття 3 Конституції України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку як найвищу соціальну цінність, що визнається в Україні. Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1]. Права людей з інвалідністю, як і права людини загалом, слід обговорювати в контексті відносин «уряд-особа». Якщо людина з інвалідністю має право, то це означає, що держава зобов'язана забезпечити їй можливість користуватися цим правом.

Тому важливою соціальною функцією держави є соціальне забезпечення, яке гарантує право людини на гідний рівень життя та компенсацію втрати постійного доходу, відшкодування додаткових збитків унаслідок інфляційного процесу. Тому, на нашу думку, доцільно розпочати дослідження проблем національного соціального забезпечення з аналізу стандартів соціального забезпечення осіб з інвалідністю відповідно до законодавства України. Регулювання питань державної політики у сфері соціального захисту населення України здійснюється понад 30 законодавчими та нормативно-правовими актами, що поєднують питання соціального захисту населення. Як показав системний аналіз законодавчих та нормативно-правових актів, що визначають основи функціонування національної системи соціального захисту, їх можна поділити на два напрями: основний та спеціальний.

Основними нормативно-правовими актами соціального забезпечення осіб з інвалідністю в Україні є: 1) Конституція України, ст. 46 (2019); 2) Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (2021); 3) Закон України «Про прожитковий мінімум» (2017); 4) Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2022); 5) Закон України «Про соціальні послуги» (2022).; 6) Закон України «Про пенсійне забезпечення» (2021); 7) Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (2022); 8) Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2022).

На нашу думку, сьогодні багато законодавчих та нормативно-правових норм застосовуються не в повному обсязі.

Закон регулює порядок створення накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок таких коштів витрат на виплату полісу довічного утримання або одноразової виплати застрахованій особі, її сім'ї та іншим особам [3]. Крім того, закон про пенсійну систему України доповнено українськими законом «Про пенсійне забезпечення», законом «Про недержавне пенсійне забезпечення» та іншими спеціальними законами, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення. Із коштів Пенсійного фонду солідарної системи відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» здійснюються такі пенсійні виплати: пенсія за віком, пенсія по інвалідності внаслідок системного захворювання, пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

До соціальних послуг, передбачених цим законом, відноситься допомога на поховання пенсіонерів. Основними умовами закону України «Про Державний бюджет» (табл. 1) щодо призначення зазначеної пенсії по інвалідності є: при наявності страхового стажу (в т.ч. після ампутації, не пов'язаний з роботою, інвалідність з дитинства). Пенсія по інвалідності виплачується незалежно від того, коли настала інвалідність, під час роботи, до працевлаштування або після припинення роботи. Пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування внаслідок нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, спричинених втратою працездатності».

Таблиця 1

Розміри мінімальної заробітної плати та пенсії по інвалідності в солідарній системі державного пенсійного страхування в Україні у 2018–2022 рр.

Дата введення в дію	Розмір мінімальної заробітної плати на місяць	Розмір мінімальної пенсії на місяць	Пенсії по інвалідності, грн на місяць		
			I групи — 100 % пенсії за віком	II групи — 90 % пенсії за віком	III групи 50 % пенсії за віком
01.01.2018 р.	605	695	695	625,5	347,5
01.01.2019 р.	941	750	750	675	375
01.01.2020 р.	1073	822	822	739,8	411
01.01.2021 р.	1147	894	894	804,6	447
01.01.2022 р.	1218	949	949	854,1	474,5

Дослідження світової практики надання соціальної підтримки особам з інвалідністю показує, що основним документом, який регулює це питання, є Конвенція ООН про права людей з інвалідністю від 13 грудня 2006 року, яку ратифікувала 91 країна світу, в тому числі й Україна. Для країн ЄС таким самим базовим документом є Європейський регламент соціального забезпечення № 48 від 16 квітня 1964 року. У таблиці 2 наведено рівні регулярних готівкових розрахунків у порівнянні з чинними українськими стандартами. Результати розраховано автором як співвідношення мінімальних розмірів соціальних виплат до середньої номінальної заробітної плати станом на 2020 р.

Таблиця 2

Мінімальні стандарти для періодичних грошових виплат особам з інвалідністю за європейським кодексом соціального забезпечення у порівнянні з українськими стандартами

Частина Кодексу	Обставина, за якої надається допомога	Типовий одержувач допомоги		Заміщення втраченого заробітку, %	
		Кодекс	Україна	Кодекс	Україна
IX	Інвалідність	Чоловік з дружиною та двома дітьми	Застрахована особа	40	30

Порівнюючи українські стандарти з тими, що визначені в Європейському праві про соціальне забезпечення, на нашу думку, важливо констатувати: Він відрізняється від вимог кодексу, але є відмінності в мініальному рівні допомоги та тривалості часу, необхідного для сплати премії. Причому, на відміну від європейських стандартів, надання допомоги в Україні не обмежується доходами від роботи. Однак є певні винятки. Так, наприклад, ч. 5 ст. Статтею 7 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» визначено, що державна соціальна допомога на догляд не виплачується під час роботи (крім інвалідів з національною ознакою).

Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетних програм є Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики виділяє бюджетні кошти місцевим органам соціального захисту населення, а ті – районним. Розподіл здійснюється пропорційно кількості осіб, які отримують пенсію та/або державну соціальну допомогу, але суми перевищують подвійний

прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність. Кількість таких осіб визначається на підставі відповідних форм звітності та/або за даними державного підприємства «Інформаційно-обчислювальний центр». При цьому Мінсоцполітики не може використовувати на виплату допомоги більше 3% загального бюджету, а місцеві органи соціального захисту населення – більше 10% загального обсягу коштів, розподілених через невикористання. Повертаючись до принципу цільового використання бюджетних коштів, система соціального захисту, за яку відповідає Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, залишається поза увагою та без прямих виплат.

Важливою проблемою є також відсутність відповідного законодавства, а саме «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», інструкції щодо використання коштів фонду.

Важливими питаннями є:

- організація робочих місць для осіб з інвалідністю та компенсація витрат на виробництво, не покритих коштами від реалізації виробленої продукції;
- невідкладне надання одноразової грошової допомоги особам з інвалідністю;
- допомога особам з інвалідністю у вирішенні соціально-побутових проблем;
- організувати залучення людей з інвалідністю до суспільного життя.

Постійної позитивної динаміки зростання пенсійного та соціального забезпечення осіб з інвалідністю недостатньо для їх соціального захисту. Необхідно більш детально вивчити всі можливі механізми активізації потенційної робочої сили осіб з інвалідністю і акцентувати увагу на можливостях їх працевлаштування як одному з ефективних варіантів. В Україні переважним напрямом інтеграції інвалідів у трудове життя є їх участь у трудовій діяльності на звичайному (відкритому) ринку праці.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (2022) передбачається реалізація творчих і продуктивних здібностей (професійних компетенцій) осіб з інвалідністю з урахуванням індивідуальних програм реабілітації, прав. Працювати на підприємстві, в установі чи організації або займатися підприємницькою чи іншою трудовою діяльністю, їм не забороненою

законодавством. Згідно з дослідженнями, проведеними НДІ Мінсоцзахисту України, для забезпечення розумної зайнятості осіб з інвалідністю в Україні використовуються такий варіант працевлаштування:

- працевлаштування на спеціалізованих підприємствах, створених громадськими організаціями інвалідів. Основна мета цих компаній – надати людям з інвалідністю можливість займатися корисною діяльністю та підготувати їх до роботи на відкритому ринку праці, наскільки це можливо;

- зайнятість на підприємствах соціально-економічного призначення з транзитними та постійними робочими місцями;

- міжрегіональні центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю [7, с. 4].

На практиці залучення громадян з інвалідністю до трудової діяльності є важливим як для них самих, так і для держави, оскільки покращує їх рівень життя, платоспроможність та потенціал до самореалізації. У багатьох країнах працюючі особи з інвалідністю складають у середньому половину всіх осіб з інвалідністю. Так, 29% громадян із проблемами здоров'я працюють у США, 40% – у Великобританії, 55% – в Італії, 60% – у Швеції та 80% – у Китаї [6, с. 6]. В Україні зайнято близько 20% осіб з інвалідністю на виробництві.

У світлі світової глобалізації держави повинні розглядати людей з інвалідністю як рівноправних членів суспільства, які повинні брати активну участь у вільному ринку праці. Україна повинна впроваджувати позитивну політику зайнятості, коли йдеться про громадян з інвалідністю. Пріоритетними напрямками активної політики зайнятості в Україні є превентивні заходи щодо попередження (недопущення) звільнення працюючих осіб з інвалідністю, збереження роботи, професійна підготовка, підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, розвиток гнучких форм зайнятості, квотування працевлаштування.

В Україні, де рівень соціального захисту осіб з інвалідністю оцінюється як низький, проблема соціального захисту людей з інвалідністю реально існує, а це є актуальною соціально-економічною проблемою для розвитку суспільства в цілому. Сьогодні функціями держави щодо осіб з інвалідністю є правові, економічні, політичні, соціально-побутові та соціально-психологічні функції щодо задоволення їх потреб щодо здоров'я, матеріальної допомоги, підтримки трудової та громадської діяльності. Вона має проявлятися у створенні відповідних умов. Національна політика полягає в максимальному розширенні

потенціалу інвалідів у контексті професійної, трудової реабілітації та працевлаштування. Держави повинні сприяти професійному саморегулюванню людей з інвалідністю для досягнення гідної якості життя.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, соціальний захист людей з інвалідністю включає не лише матеріальні проблеми (у формі соціального забезпечення), а й людське життя, такі як соціальні та побутові послуги, охорона здоров'я, освіта, соціальні та професійні послуги, реабілітація осіб з інвалідністю, їх працевлаштування. Зайнятість визначає потенціал економічної незалежності осіб з інвалідністю та створює ресурс для їх соціального розвитку та сімейного благополуччя. Таким чином, сучасна українська державна політика щодо соціального захисту осіб з інвалідністю повинна охоплювати не лише їх матеріальне забезпечення, а й соціально-економічні, політичні, юридичні, організаційно-управлінські, науково-методологічні, морально-етичні та інформаційні аспекти, має сприяти інтеграції людей з інвалідністю в економічному та соціальному житті, в тому числі на основі рівного доступу до зайнятості.

Список використаних джерел:

1. Конституція України No 254к/96-ВР від 28.06.96. URL : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.91 р. № 875-ХІІ. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
3. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
4. Інвалідність і суспільство: навчально-методичний посібник. Заг. ред. Байди Л.Ю., Красюкова-Еннс О.В. Київ, 2012. 216 с.
5. Коляденко Н. В. Теоретико-методологічні основи та інструментарій сприяння розвитку трудової активності та конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці: монографія. Київ : ПК ДСЗУ, 2014. 234 с.
6. Кравченко М. В. Практичні питання соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. *Державне управління: теорія і практика*. 2010. № 2. URL : www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf.
7. Право осіб з інвалідністю на працю: стан реалізації та перспективи: Інформаційно-аналітичні матеріали для громадських

слухань Комісії ВРУ у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів / Мінсоцполітики України, Національний інститут соціально-трудових відносин. 2013. 37 с.

Didyk N.M., Solodukha A.V. SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE.

Summary. The peculiarities of the functioning of the system of social protection of persons with disabilities in Ukraine have been studied. The main regulatory and legal foundations of the implementation of relevant areas of social policy and the current state of their financing are analyzed. The possibility of changing the practice of compensatory payments to a policy that will promote the employment of people with disabilities is substantiated.

Key words: social protection, social standards, social assistance, pension, social assistance to persons with disabilities.

УДК 349.3:37.014.53:339.923

В.Л.Загалеви́ч

викладач суспільних дисциплін

ВСП Кам'янець - Подільського фахового коледжу
НРЗВО Кам'янець - Подільський державний інститут,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
zagalevich.valya@i.ua

Гуменюк І.М.

викладач соціальних дисциплін

ВСП Кам'янець - Подільського фахового коледжу
НРЗВО Кам'янець - Подільський державний інститут,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
gumenyuk.inna2017@gmail.com

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КРАЇНАХ-УЧАСНИЦЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Загалеви́ч В.Л., Гуменюк І.М. Загальний огляд системи соціального захисту в країнах-учасницях Європейського союзу. У статті аналізується система соціального захисту країн Європейського Союзу, еволюція соціальної політики ЄС, що показує не тільки етапи її розвитку, а й послідовне створення правової бази, здатної забезпечити

втілення цієї політики в життя. Показано, що для реалізації соціальної політики в Європейському Союзі існує складний механізм, що складався поступово й вигострювався протягом півстоліття. За цей час у структурі інститутів ЄС відбувалися зміни різного роду, але найбільш помітних трансформацій зазнали структури, пов'язані із соціальним виміром.

Ключові слова: Європейський Союз, інтеграція, соціальний захист, договір, соціальна політика.

Вступ. Євроінтеграційна стратегія України передбачає дослідження правових засад реалізації спільної європейської соціальної політики з метою адаптації законодавства України до стандартів ЄС. Зважаючи на це, дослідження основних аспектів нормативно-правового регулювання соціальної політики ЄС є актуальним на сьогоднішньому етапі розвитку. Визначення основних напрямів і пріоритетів в соціальній політиці держав-членів ЄС, чітке виконання правових приписів, що вводяться на наднаціональному рівні, дозволяє відмовлятися від тимчасової політичної і економічної доцільності і орієнтуватись на поступове, гнучке регулювання соціальної політики на рівні Європейського Союзу. Нормативно-правове регулювання соціальної політики в міру еволюції інтеграційних об'єднань набуває усе більш масштабного характеру, що обумовлює зростання уваги до цієї проблеми в наукових колах. Вивчення досвіду ЄС в розрізі регулювання соціальної політики є важливим практичним аспектом в розвитку євроінтеграційних заходів України.

Актуальність дослідження. Однією з актуальних тем дослідження є система соціального захисту країн Європейського Союзу, враховуючи західне політико-економічне орієнтування України та прагнення вступити до ЄС. Вивчення принципів, правових засад та форми соціального захисту в європейських державах-членах ЄС є одним із складових пошуку шляхів реформування системи соціального захисту в Україні. Дійсно даний процес залежить від певних факторів. Одним із них є реалізація досвіду зарубіжних країн, де ця система працює тривалий час і має позитивні результати.

Інтеграція України до Європейського Союзу передбачає проведення активної соціальної політики, що має на меті соціальний розвиток суспільства, його соціальної сфери, досягнення європейських соціальних стандартів такого соціального середовища, яке б гарантувало реалізацію соціальних прав для всього населення країни.

Метою статті – систематизація основних нормативно-правових актів щодо регулювання соціальної політики в Європейському Союзі, дослідження еволюції розвитку соціальної політики Європейського

Союзу, систематизація основних нормативно-правових актів щодо регулювання соціальної політики в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень. Соціальна політика грає величезну роль у внутрішній політиці, оскільки проблеми, що виникають в соціальній сфері, безпосередньо пов'язані з розвитком економічного і політичного життя держав та їх об'єднань, а отже, є своєрідним індикатором розвитку суспільства.

У дослідженнях науковців і виступах фахівців-практиків чимало уваги приділяється європейському вибору України, необхідності її інтеграції в європейську економіку як важливому чиннику її майбутнього стратегічного розвитку в інтересах народу (А. Гальчинський, К. Лефор, Ю. Габермас, М. Вебер, Т. Ганслі, Б. Нільсон та ін.). У Спільній стратегії ЄС щодо України підкреслюється, що «правовою основою взаємовідносин між ЄС і Україною є Угода про партнерство та співробітництво. Повна імплементація цієї Угоди є передумовою для успішної інтеграції України в європейську економіку, що також допоможе довести її європейську ідентичність» [2].

Водночас у Плані дій “Україна – Європейський Союз”, схваленому в лютому 2005 року, передбачається посилення діалогу та співробітництва з соціальних питань забезпечення наближення стандартів України до стандартів та практики Європейського Союзу у сфері зайнятості та соціальної політики.

Також у Плані дій наголошується на необхідності запровадження ефективних заходів, спрямованих на суттєве зменшення кількості населення, що перебуває за межею бідності, та посилення соціальної інтеграції, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг для всіх верств населення[2].

Відповідно до положення, що міститься в «Договорі про заснування Європейського Співтовариства» кожен громадянин країни-члена Європейського Союзу є громадянином Союзу. Усім громадянам надана свобода пересування в межах країн Європейського союзу, що в багатьох випадках призводить до втрати багатьох гарантій у галузі соціального захисту порівняно з тими, які кожен із громадян має у своїй країні. Для подолання розбіжностей, забезпечення високого рівня соціального захисту, виконання положень, які визначені Європейською соціальною хартією та Хартією Співтовариства про фундаментальні соціальні права робітників, Співтовариство впроваджує заходи, які координують дії щодо соціального захисту та враховують відмінності національних законодавств[4].

Законодавство країн Європейського Союзу гарантує кожному громадянину право на соціальний захист та соціальні виплати. Проте при міграції населення по території країн Європейського союзу виникає проблема соціальних виплат, що знайшла своє вирішення у ст. 42 Договору про ЄС де йдеться про адаптацію соціального захисту до захисту працівників-мігрантів та його відповідність двом основним принципам: створення можливостей для набуття та збереження права на соціальні виплати шляхом врахування всіх періодів, передбачених в законах окремих країн та надання виплат особам, які є резидентами на території країн-членів ЄС[4].

В Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та її державами-членами визначені основні пріоритети, які можуть сприяти зміцненню їх економічних зв'язків, зокрема:

1. Зближення існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства, в т. ч. у таких галузях, як охорона праці, охорона здоров'я та життя людей тощо.

2. Співробітництво в галузі соціального захисту (особливо щодо здійснення реформ у системі соціального захисту в Україні).

3. Координації соціального забезпечення України з ЄС та країнами-членами, зокрема щодо громадян, які на законних підставах перебувають на території України чи країн-членів Співтовариства [3].

В інших нормативних актах Співтовариства, зокрема у Регламенті 1408/71 зазначається, що метою створення європейського законодавства щодо соціального захисту є не гармонізація законодавства країн-членів до європейського, а координація порядку забезпечення особам соціального захисту. Також вказано, що важливим є те, щоб внески до фондів соціального страхування, зроблені особою в одній із країн-членів ЄС, давали їй право на соціальний захист в будь-якій з країн-членів ЄС, доцільно ліквідувати можливі територіальні перешкоди та обмеження у процесі реалізації схем соціального захисту. Наголосимо, що важливою гарантією є принцип верховенства права ЄС щодо законодавства окремої країни-члена, які зобов'язані сприяти модернізації та покращенню власного соціального законодавства до стандартів ЄС.

Зрозуміло, що Регламент 1408/ 71 не поширюється на конвенції щодо соціального захисту, укладені між країною-членом ЄС і країною, яка не входить до ЄС, за винятком випадків, коли конвенція стала складовою національного законодавства. Регламент 1408/ 71 у ЄС є комплексним та універсальним нормативним актом, який розкриває суть поняттю

«особа» у сфері соціального захисту, визначає суть виплат та принципи, на яких ґрунтується соціальний захист. Важливо, що дія акту поширюється на найманих працівників, самозайнятих осіб, членів сім'ї та одного із подружжя, який пережив іншого. Характерною умовою поширення дії є наявність громадянства країни-члена ЄС, при тому один із подружжя вважається громадянином ЄС, незалежно від національності іншого.

На даний час залишається невирішеною проблема із громадянами, які нездатні сплачувати страхові внески. Відсутнє правове регулювання становище громадян із країн «третього світу», які легально проживають в країнах - членах ЄС і осіб, які не входять до членів сім'ї робітників-мігрантів, що є громадянами країни-члена ЄС.

Упродовж останніх років країни ЄС досягли значних успіхів у багатьох сферах соціального розвитку, а саме зростання рівня зайнятості, підвищення соціального захисту окремої людини та подолання бідності[токарський].

Листопаді 1997 р започаткував Радою Європи в Люксембурзі узгоджену європейську стратегію щодо підвищення рівня зайнятості, що стала вагомим угодою, щодо цілей і розроблення дієвої стратегічної політики щодо підвищення рівня зайнятості.

Рада Європи надавала важливого значення узгодженню та взаємному посиленню макроекономічних і соціальних заходів спрямованих на розвиток стратегії стабільного створення нових робочих місць, боротьбою з бідністю та соціальну інтеграцію в Європі.

Країни-учасниці Європейського Союзу розробляють на основі власних національних планів дій щодо зростання рівня зайнятості, враховуючи конкретну ситуацію кожної країни-учасниці, а також здійснюють спільний моніторинг та оцінку реалізованого[3].

Отже, основними принципами права ЄС та країн-членів, щодо соціального захисту громадян є:

Принципи недопущення дискримінації за національною ознакою, а також здійснення соціальних виплат незалежно від місця проживання особи.

Дійсно при призначення соціальних виплат застосовується законодавство однієї чи кількох країн-членів. Особа не може позбавлятися соціальних виплат із тієї підстави, що вона не є громадянином країни за законодавством якої має право на виплати. Але цей принцип поширюється не на всі види соціальних виплат. Наприклад, відповідно до вказаного принципу надаються пенсії внаслідок втрати працездатності або смерті від

нещасного випадку або професійного захворювання, пенсії за віком, виплати інвалідам.

Принцип недопустимості надання особі однакових виплат у різних країнах-членах має на меті уникнути зловживань з боку осіб, що отримують соціальні виплати та недопущення одержання однакових виплат в різних країнах. Під однаковими виплатами слід розуміти ті, які мають спільну мету, об'єкт і підставу виплати. Якщо працівник підлягав соціальному страхуванню у кількох країнах-членах, то, по суті, він може отримувати виплати у різних країнах. Таке право обмежується визначеним принципом, який деталізується і реалізується у країнах-членах відповідно до їх національного законодавства.

Принцип прозорості інформації для осіб про розмір виплат дає змогу проінформувати особу щодо розмірів виплат та обрати вигідніший варіант. Цей принцип сприяє виробленню спільної концепції країн-членів щодо класифікації виплат та порядку їх надання. Зокрема, створюються спеціальні фонди з метою перерозподілу коштів на соціальний захист між державами-членами.

Принцип взаємозаліку страхових періодів, що поширюється на виплати пов'язані із допомогою у зв'язку з материнством, сімейні виплати, з тимчасової непрацездатності, у зв'язку з інвалідності, на поховання та пенсії за віком. Відповідні країни-члени ЄС відповідно до законодавство якої особа бажає отримувати соціальні виплати, враховують період страхування, зайнятості чи проживання на території іншої країни члена ЄС.

Ще одним з важливих принципів є **принцип недопущення погіршення становища**, що гарантує стабільність становища осіб, які отримують соціальну допомогу, не допускається погіршення їх становища (зниження рівня виплат, звуження категорій осіб, які мають право на такі виплати тощо) у зв'язку з запровадженням єдиних правил у ЄС. Особи можуть вибирати більш вигідні умови соціальних виплат, якщо мають право на однаковий вид допомоги у кількох країнах. Наприклад, у Німеччині досить високий рівень соціальних виплат, і якщо особа отримала право на пенсію у зв'язку з інвалідністю у Німеччині, то після повернення до своєї країни вона отримуватиме пенсію на рівні виплат у Німеччині, відповідно до здійснених внесків. Даний принцип забезпечує рівність становища осіб трудових мігрантів та осіб, які не скористалися правом вільного пересування по території ЄС.

Незважаючи на значний розвиток системи соціального страхування країн ЄС та ЄС в цілому, існують проблеми які потребують вирішення. Серед них можемо назвати значне збільшення видатків пенсійного страхування (у зв'язку з несприятливою демографічною ситуацією);

складність забезпечення своєчасного та повного внесення страхових внесків (Португалія, Греція); неефективність контролю при управлінні фондами соціального страхування через механізм соціального партнерства.

У Нідерландах та Данії має місце значне зростання оформлень інвалідності в осіб працездатного віку із загального числа відповідної вікової категорії. Фахівці це пояснюють недостатньою зацікавленістю органів управління фондів, які не несуть фінансової відповідальності, а також в обґрунтованому визначенні підстав для надання допомоги у зв'язку з інвалідністю. Тому в Нідерландах та Данії реформується даний вид страхування.

Вирішючи зазначену проблеми, уряди країн здійснюють заходи щодо вирішення проблем у сфері соціального страхування, а саме: боротьба з шахрайством, посилення контролю (в адміністративній сфері); передача функцій соціального страхування приватним некомерційним і комерційним організаціям; використання нових фінансових механізмів.

Для реалізації визначених перед ЄС завдань у сфері здійснення соціальної політики заплановано ряд інфраструктурних, наукових, інноваційних, проектів та проекти мобільності. Програми «Горизонт 2020», «Еразмус+», «Євратом», програма Європейського Союзу з питань зайнятості та соціальних інновацій, є одними з інноваційних інструментів здійснення основних напрямів соціальної політики ЄС, адже фінансові інвестиції в інновації у соціальній, технічній, економічній сферах сприятиме підвищенню якості життя та допоможе подолати наслідки зниження економічної активності, відмінності у соціальному та економічному рівнях розвитку суспільства [1].

Стратегія досягнення повної зайнятості населення та відповідно забезпечення конкурентоспроможності ґрунтується на посиленні галузевих, регіональних і місцевих підходів щодо розв'язання соціальних і екологічних проблем; □ поєднання заходів соціального захисту із заходами, пов'язаними з професійною підготовкою та підвищенням рівня зайнятості що сприяє соціальній інтеграції та мобільності; □ розвиток соціального партнерства на різних рівнях із метою злагодженої діяльності щодо розробки ініціатив та вдосконалення систем організації праці задля підвищення конкурентоспроможності та досягнення необхідної рівноваги між гнучкістю та соціальною безпекою. Зазначимо, що Європейський Союз покладає значні сподівання саме на стратегію підвищення рівня зайнятості, виконуючи завдання соціального розвитку. Наголосимо, що у Лісабоні було проведено позачергове засідання Ради Європи на тему: «Зайнятість, економічні реформи та соціальна згуртованість задля Європи з високим рівнем інновацій і знань» [3]. Звернемо увагу, що стратегія

посилення соціального захисту населення набуває особливої ваги, оскільки існуючі системи соціального захисту в країнах Європейського Союзу неспроможні вирішити ряд проблем, які для багатьох є спільними, а саме: старіння населення, та формування сучасної сім'ї та безробіттям.

В Європі вважають, що основними засадами, на яких демократичне суспільство засновує своє соціальне забезпечення та розвиток повинні бути вільна ринкова економіка, представлена підприємницьким сектором; демократично обрана влада; розвинений громадський сектор. Успіх можна досягти тільки при співпраці цих складових. Створення такої бази стало надзвичайно актуальним для України, яка взяла курс на євроінтеграцію. Курс в даному напрямку визначає першочергові завдання перед державою, зокрема це запровадження високих європейських стандартів і нормативів ефективного соціального захисту населення та сучасних адресних соціальних послуг для вразливих категорій – людей літнього віку, інвалідів, дітей–сиріт, самотніх непрацевдатних громадян, жінок та дітей, які страждають від насильства в родинях, громадян, що звільнилися з місць позбавлення волі, бездомних та інших соціально - вразливих верств населення.

Висновки. На основі проведеного дослідження встановлено, що головними засадами соціалізації економічного розвитку України за умов поступової інтеграції до європейського співтовариства є послідовне та безальтернативне зближення стратегічних напрямків регуляторної політики (соціальної, демографічної, політики у галузі охорони здоров'я, науки та освіти) з відповідними напрямками адміністрування в ЄС а також адаптація основних функцій соціальної політики ЄС до сучасних умов та першочергових потреб соціально-економічного реформування вітчизняної економіки.

На реалізацію цих пріоритетів була розроблена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затверджена Указом Президента України № 615/98 від 11.06.1998. Так, у Стратегії відзначається, що адаптація соціальної політики України полягає у реформуванні систем соціального страхування, охорони праці і охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів Європейського Союзу, а також поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення. Даний напрям інтеграційного процесу має здійснюватися в рамках загальної програми реформ з активним залученням інституцій та програм Європейського Союзу та його держав-членів і першочерговим спрямуванням технічної допомоги Співтовариства саме на адаптацію соціальної політики.

Список використаних джерел:

1. Іртищева І. О. Гуріна О. В. Работін Ю. А. Можливості імплементації досвіду соціального розвитку країн ЄС у вітчизняну практику. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_2_2018ua/3.pdf (дата звернення: 25.03.23).
2. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_publ_2028_ua_law.pdf (дата звернення: 28.03.23).
3. Токарський Т. Б. Трансформації соціальної політики в Україні і її проблеми *Економіка та управління національним господарством*. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-4_0-pages-164_171.pdf (дата звернення: 23.03.23).
4. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення. Навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 232 с.

УДК 159.953-056.313

І.М. Ілик,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
irinailik965@gmail.com

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.lyudmyla@kpnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТІ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Ілик І.М., Мельник Л.П. Особливості пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями. У статті охарактеризовано особливості пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями, а саме: знижена здатність до відтворення інформації, до її збереження та низька здібність до інформаційного сприйняття. Також визначено що, пам'ять підлітків з інтелектуальними порушеннями характеризується

сповільненістю і неміцністю запам'ятовування, швидкістю забування, неточністю відтворення, епізодичною забудькуватістю, поганим пригадуванням.

Ключові слова: пам'ять, види пам'яті, процеси пам'яті, підлітки, інтелектуальні порушення.

Вступ. Дослідження пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями є дуже актуальним і важливим, оскільки інтелектуальні порушення суттєво впливають на розвиток пам'яті і когнітивних функцій в цілому.

Пам'ять відіграє важливу роль у навчанні, розвитку та соціальній взаємодії людини. У підлітків з інтелектуальними порушеннями є певні труднощі з пам'яттю, які значно обмежують їх можливості в різних аспектах життя. Дослідження пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями допоможе визначити, які саме аспекти пам'яті потребують додаткової корекції та які стратегії навчання можуть бути ефективними.

Метою нашої статті є вивчення особливостей пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку психіки дітей з порушеним інтелектом досліджували Л. Вавіна, А. Висоцька, О. Гаврилов, Ю. Галецька, О. Гармаш, В. Золотоверх, А. Колупаєва, М. Матвєєва, Н. Мацько, Т. Сак, В. Синьов, О. Хохліна та інші. Проте, дослідженням особливостей пам'яті у підлітків з інтелектуальними порушеннями та чинникам, які впливають на її розвиток приділено уваги недостатньо.

Методи дослідження. В ході роботи ми використовували метод системного аналізу та узагальнення наукових праць щодо проблеми дослідження особливостей пам'яті у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Результати дослідження. Пам'ять, як зазначає М. Варій, – це здатність живої системи фіксувати факт взаємодії із середовищем (зовнішнім або внутрішнім), зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду і використовувати його в поведінці. Факти запам'ятовування, збереження, відтворення, пригадування, пізнавання, забування давно були предметом пильного спостереження і вивчення. Завдяки пам'яті людина може набувати потрібних для діяльності знань, умінь і навичок. Нові зрушення в її психіці завжди ґрунтуються на попередніх досягненнях, здобутках, зафіксованих у пам'яті [1].

Пам'ять - це форма психічного відображення дійсності, яка полягає у запам'ятовуванні, збереженні, забуванні та відтворенні минулого досвіду. Фізіологічною основою пам'яті є тимчасові нервові зв'язки у корі

головного мозку, які можуть бути актуалізовані під впливом різноманітних подразників. До основних процесів пам'яті належать запам'ятовування, яке забезпечує закріплення нової інформації шляхом пов'язування її з попереднім досвідом, зберігання-забування, відтворення.

Розрізняють декілька видів пам'яті. Залежно від характеру матеріалу, що запам'ятовується, пам'ять може бути вербальною, образною, емоційною. З огляду на те, який аналізатор найбільше задіяний у сприйманні інформації, виділяють – зорову, слухову, тактильну та інші види пам'яті. З урахуванням тривалості збереження пам'ять поділяється на довготривалу, короткочасну та оперативну. Інформація може фіксуватись мимовільно та довільно [1].

Порушення інтелекту – це виразне, незворотне системне порушення пізнавальної діяльності, яке виникає внаслідок дифузного органічного пошкодження кори головного мозку. Терміном «діти з порушеним інтелектом» позначається стійко виражене зниження пізнавальної діяльності дитини, що виникає на основі органічного ураження центральної нервової системи. Це якісні зміни всієї психіки, всієї особистості в цілому, що стали результатом перенесених органічних ушкоджень центральної нервової системи; така атипія розвитку, при якій страждає не лише інтелект, але й емоційно-вольова сфера та когнітивні процеси, в тому числі і пам'ять [8].

Результати аналізу досліджень вітчизняних учених свідчать, що вони, розглядають інтелектуальні порушення як стійкі порушення пізнавальної діяльності внаслідок органічного ураження головного мозку (успадкованого або набутого) [7]; групу патологічних станів, що характеризується порушенням системної взаємодії між інтелектуальною та афективними сферами пізнавальної діяльності, що виявляється в загальному психічному недорозвитку з домінантним інтелектуальним дефектом та ускладненнями в соціальній адаптації [2]; сукупність спадкових, вроджених чи набутих стійких синдромів загального психічного відставання в розвитку, що проявляються в утрудненні адаптації до соціального середовища [4, с. 7].

Для визначення наявності та ступеня порушень інтелектуального розвитку застосовуються критерії діагностики, визначені у МКХ-10 та відповідні показники IQ: 50–69 – легкий ступінь. Дитина здатна до самообслуговування, може виконувати просту роботу, має навички особистої гігієни, проте потребує допомоги у вирішенні складних завдань у навчанні та щоденній життєдіяльності, може демонструвати ознаки соціальної незрілості; 35–49 – помірний ступінь. У дитини спостерігається

затримка мовлення, мають місце виражені труднощі в навчанні, порушення соціальної взаємодії. Вона може виконувати інструкції, прості завдання, але не може функціонувати самостійно без сторонньої підтримки; 20–34 – тяжкий ступінь. Дитина не здатна рахувати і читати, має малий словниковий запас, спілкується жестами, потребує постійної підтримки протягом усього життя; нижче 20 – глибокий ступінь. Дитина може мати сформовані певні конкретні навички, проте у неї обмежене розуміння того, що відбувається, розуміння мови є символічним, вона не здатна виконувати прості інструкції та є залежною від постійної сторонньої допомоги [3].

В нашій роботі ми розглядаємо особливості пам'яті підлітків з легким ступенем порушення інтелектуального розвитку. Тривалий час вважалося, що такі діти мають хорошу механічну пам'ять. Проте дослідження показали, що кількісні показники запам'ятовування різноманітного матеріалу в підлітків з інтелектуальними порушеннями є значно нижчими, ніж у підлітків з типовим розвитком. Наприклад, з 10 слів підлітки з типовим розвитком можуть засвоїти 6-8, а для запам'ятовування всього ряду їм необхідно 2-3 повторення. Підлітки з інтелектуальними порушеннями з першого разу засвоюють 3-5 слів, а для відтворення усього ряду потребують чотири і більше повторень. Багаторазове повторення ряду слів часто не покращує якості запам'ятовування. І після першого, і після другого повторення діти можуть називати ту саму кількість слів. Пояснюється це явище тим, що підлітки з інтелектуальними порушеннями не володіють мнемічною дією: вони не знають, що треба робити, аби запам'ятати, не користуються мнемічними прийомами. Ілюстрацією до сказаного є такі спостереження: завдання запам'ятати 10 предметних зображень не спонукає підлітків з інтелектуальними порушеннями називати їх, тоді як учні з типовим розвитком вже володіють цим прийомом; були випадки, коли підлітки з інтелектуальними порушеннями не здогадувалися прочитати слова, що були дані для запам'ятовування [8].

Ще гірше у підлітків з інтелектуальними порушеннями розвинена логічна, осмислена пам'ять. Вони не намагаються зрозуміти зміст того, що запам'ятовують, не здійснюють спроб систематизувати певним чином матеріал для полегшення засвоєння. Їм здається, що механічно зазубрити текст легше, ніж осмислити його. Це призводить до формального заучування матеріалу без розуміння його змісту. Формальне запам'ятовування є дуже шкідливим, оскільки засвоєна у такий спосіб інформація не може бути використана у практиці та служити основою для

розвитку. Взагалі рівень конкретності матеріалу істотно впливає на якість запам'ятовування: слова, що позначають конкретні предмети, респонденти засвоюють краще, ніж абстрактні та узагальнені; прості речення без складних граматичних конструкцій запам'ятовуються краще, ніж ті, що містять звороти, порівняння тощо.

Своєрідним у підлітків з інтелектуальними порушеннями є процес розвитку пам'яті. У підлітків з типовим розвитком завдяки навчальній діяльності поступово підвищується продуктивність довільної пам'яті за рахунок опанування мнемічною дією та прийомами мнемотехніки.

Ефективність мимовільного запам'ятовування визначається, по-перше, місцем, яке займає матеріал, що запам'ятовується, у діяльності: найкраще засвоюється та інформація, яка посідає місце мети, а найгірше та, що є фоном діяльності. По-друге, мимовільне запам'ятовування залежить від спонукальної сили мотивації та ступеня включеності індивіда в діяльність.

Властиві підліткам з інтелектуальними порушеннями психічна пасивність, незрілість пізнавальних інтересів, недостатність усвідомлення цілей та осмислення змісту діяльності зумовлюють низьку продуктивність мимовільного запам'ятовування. Пізнавальна інактивність важко піддається корекції, оскільки тісно пов'язана з первинним дефектом, тому використання мимовільної пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями спроби її розвинути виявляються мало ефективними. Можна зацікавити таких дітей використанням на уроці ігрових моментів та інших прийомів розважального характеру, що активізує їх, викликає жваву емоційну реакцію, але не дає очікуваних результатів. Вони запам'ятовують не навчальний матеріал, що використовувався у грі, а саму гру.

Продуктивність довільного запам'ятовування залежить від: усвідомлення необхідності засвоєння певних знань, володіння раціональними прийомами заучування, правильної організації мнемічної діяльності. Усі ці умови для учнів можуть організувати педагоги, а згодом навчити їх користуватися ними самостійно.

Якість довільного запам'ятовування підвищується у випадку підпорядкування його мисленню. Опосередкованість пам'яті у психології досліджується за допомогою експериментальної методики, за якою індивіду пропонують до кожного слова, яке потрібно запам'ятати, добрати предметну картинку, котра полегшила б цей процес. Далі зв'язок між картинкою і словом допомагає актуалізувати останнє. Досліджуваний дивиться на картинку і називає слово. Описаний прийом значно розширює

обсяг пам'яті учня з типовим розвитком. З віком знаки, що використовуються для полегшення запам'ятовування, підлягають інтеріоризації й індивід вже не потребує зовнішніх опор.

Учні з інтелектуальними порушеннями, виконуючи завдання на опосередковане запам'ятовування, можуть встановлювати лише дуже прості зв'язки між словом та картинкою. Наприклад: до слова вікно добирається картинка із зображенням будинку, до слова фрукти — зображення яблука. Проте до слів хутро, чистота та інших добрати картинки складніше. Встановлені зв'язки не завжди допомагають дітям актуалізувати слово. Вони часто відтворюють не слово, яке потрібно було запам'ятати, а предмет, зображений на картинці, або весь комплекс: предмет - зв'язок - слово (наприклад: «У будинку є вікна»; «Яблуко - це фрукти»). Слова, до яких учню було важко добрати картинки, не пригадувалися взагалі. Труднощі актуалізації слова призводили до втрати мети, спрощення завдання. Діти вдавалися до називання зображень на картинках. Продуктивність опосередкованого запам'ятовування в учнів з порушеним інтелектом є значно нижчою (до 80 %), ніж у підлітків з типовим розвитком (100 %) [2].

Отже, у підліткам з інтелектуальними порушеннями незалежно від віку продуктивність мимовільного та довільного запам'ятовування перебуває на однаково низькому рівні. Разом з тим, корекції легше піддається саме довільне запам'ятовування.

Також пам'ять підлітків з інтелектуальними порушеннями характеризується сповільненістю і неміцністю запам'ятовування, швидкістю забування, неточністю відтворення, епізодичною забудькуватістю, поганим пригадуванням. Таким учням потрібно значно більше часу на запам'ятовування нового матеріалу. Вони краще запам'ятовують зовнішні, випадкові ознаки; внутрішні логічні зв'язки усвідомлюються і запам'ятовуються важко. Пізніше, ніж у дітей з типовим розвитком, формується довільне запам'ятовування. Внаслідок нерозуміння логіки подій відтворення носить безсистемний, хаотичний характер. Найбільші труднощі викликає відтворення словесного матеріалу, тому що опосередкована смислова пам'ять малодоступна. Забутливість — прояв виснаження і гальмування кори головного мозку. Найбільш нерозвиненим є логічне опосередковане запам'ятовування. Механічна пам'ять може бути збереженою або навіть добре сформованою [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, пам'ять підлітків з інтелектуальними порушеннями може бути дещо

відмінною від пам'яті дітей з типовим розвитком, а саме: знижена здатність до відтворення інформації; обмежена спроможність до збереження інформації; низька здібність до інформаційного сприйняття (проблеми зі сприйняттям інформації через порушення аудитивної та візуальної пам'яті, а також мати складнощі з розумінням та використанням інформації, особливо якщо вона подається у складній формі).

Тому, подальших наукових розвідок потребує розкриття питання розробки та застосування спеціальних методик та підходів щодо розвитку та корекції пам'яті підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання.

Список використаних джерел:

1. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
2. Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2020. 230 с. URL : <http://surl.li/fnauz>
3. Горішна, Н., Майчук, О. Порушення інтелектуального розвитку у дітей: підходи до діагностики. *Social Work and Education*, 2021. Vol. 8, No. 4. pp. 528-539. URL : <http://surl.li/fnavg>
4. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: Методичний посібник / укл. Л. О. Прядко, О. О. Фурман. Суми, 2015. 114 с.
5. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталого дитини: Підручник. К. : Знання, 2008. С. 255-359.
6. Особливості розумового розвитку учнів допоміжної школи. Спеціальна психологія. Частина I / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. С. 100-158.
7. Чупахіна С. В. Психофізіологічні особливості опанування учнями з інтелектуальними порушеннями інформаційно-комунікаційними технологіями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*, 2020. № 6 (162). С. 156- 166.
8. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020, № 3. С. 36-46 URL : <http://surl.li/fmzmc>

Melnyk L.P., Ilyk I.M. PECULIARITIES OF MEMORY OF ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES.

Summary. The article describes the peculiarities of the memory of adolescents with intellectual disabilities, namely: a reduced ability to reproduce information, to retain it, and a low ability to perceive information. It is also determined that the memory of adolescents with intellectual disabilities is characterized by slowness and weakness of memorization, speed of forgetting, inaccuracy of reproduction, episodic forgetfulness, poor recall.

Key words: memory, types of memory, memory processes, adolescents, intellectual disabilities.

УДК 373.2.011.3-051:373-056.2/.3

А-М.В. Костинюк,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
soo2m22z.kostyniuk@kpnu.edu.ua

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.lyudmyla@kpnu.edu.ua

ІНКЛЮЗИВНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Костинюк А-М.В., Мельник Л.П. Інклюзивна культура педагогів закладів дошкільної освіти. У статті розкрито особливості інклюзивної культури педагогів закладів дошкільної освіти, зокрема охарактеризовано поняття «інклюзивна культура», «інклюзивні цінності». Визначено, що інклюзивна культура педагогів передбачає створення умов для навчання та розвитку кожної дитини з урахуванням її потреб, інтересів та можливостей. Вона вимагає від педагогів високої кваліфікації, знання та вміння працювати з дітьми різних вікових груп та з різними особливостями їх розвитку.

Ключові слова: інклюзивна культура, інклюзія, заклади дошкільної освіти, педагог, діти з особливими освітніми потребами.

Вступ. Якісна дошкільна освіта є синонімом інклюзивної освіти – освіти, яка передбачає участь в освітньому процесі усіх дітей і створює для цього відповідні можливості. Сучасний заклад дошкільної освіти базується на демократичних цінностях та повазі до основних прав людини і створює умови для максимальної участі в освітньому процесі усіх дітей, у тому числі й дітей з особливими освітніми потребами [7].

Первинною та важливою сходинкою підготовки системи освіти до реалізації процесу інклюзії є етап психологічних і ціннісних змін її фахівців та рівня їх професійних компетентностей. Вже на перших етапах розвитку інклюзивної освіти гостро постає проблема інклюзивної культури педагогів закладів дошкільної освіти, виявляється брак професійних компетенцій вихователя до роботи в інклюзивній сфері, наявність психологічних бар'єрів і професійних стереотипів педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема досить вивчена в науковій літературі. Так, зокрема Г. Груць досліджувала інклюзивну освіту як фактор розвитку полікультурної освіти в Україні; І. Калініченко вивчала особливості формування інклюзивного середовища для забезпечення розвитку дитини; Т. Качалова досліджувала формування інклюзивної культури закладу вищої освіти; О. Мельничук, Н. Ярошук в своїх дослідженнях визначили місце інклюзивної культури в освітньому середовищі.

Аналіз сучасних досліджень показує, що увагу вчених привертає вивчення означеного питання. Однак, питання інклюзивної культури педагогів закладів дошкільної освіти ще не достатньо вивчено.

У зв'язку з цим **метою** нашої статті є аналіз особливостей інклюзивної культури педагогів закладів дошкільної освіти.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано наступні методи: аналіз наукової літератури, синтез, порівняння, класифікація, систематизація та узагальнення.

Результати дослідження. На думку зарубіжних науковців інклюзивна культура:

- це особлива філософія, згідно з якою цінності, знання про інклюзивну освіту і відповідальність прийняті і розділені між всіма учасниками освітнього процесу;

- це частина загальної культури закладу освіти, спрямованої на забезпечення підтримки спільних цінностей інклюзії, високий рівень якої сприяє підвищенню ефективності процесу інклюзії в цілому;

– це унікальний мікроклімат довіри, який сприяє розвитку взаємозалежних відносин учасників освітнього процесу;

– це особлива інклюзивна атмосфера, в якій впроваджуються модифікації, адаптовані до потреб закладу освіти і органічно вплетені в його загальну структуру;

– це фундаментальна основа для створення культури інклюзивного суспільства, в якому різноманіття потреб вітається, підтримується, акумулюється суспільством, забезпечуючи можливість досягнення високих результатів відповідно до цілей інклюзивної освіти та забезпечуючи збереження, прийняття, співпрацю і стимулювання безперервного вдосконалення педагогічної спільноти і суспільства в цілому [3].

Спираючись на ці дефініції, Г. Груць розглядає інклюзивну культуру як такий рівень розвитку суспільства, який виражається в толерантному, гуманному, терпимому, безпечному ставленні людей одне до одного. При цьому підтримуються ідеї співпраці, стимулюється розвиток усіх учасників освітнього процесу, а цінність кожного є основою загальних досягнень. Таким чином усіма членами спільноти формуються інклюзивні цінності. Інклюзивні цінності – найважливіші компоненти інклюзивної культури водночас із поведінковими нормами, етичними правилами та ідеалами [2].

Інклюзивна культура – найважливіша складова інклюзивної освіти. Її несформованість негативно позначається на освітньому процесі в цілому й не дає високих результатів. Отже, «створення інклюзивної культури передбачає формування такої ціннісної системи, яка забезпечує виникнення у закладі освіти атмосфери доброзичливості, безпеки та прийняття, яка б стимулювала усіх учасників освітнього процесу до співпраці і взаємодопомоги. Така інклюзивна культура сприяє створенню єдиної системи цінностей, що приймається і поділяється усіма членами суспільства [5].

Педагог дошкільного закладу повинен підійти до процесу інклюзії, як відкрита людина, готова завжди брати участь і бути готовою пристосовуватися до кожної педагогічної ситуації, яка виникає. Він повинен допомагати дитині йти по її життєвому проекту, бути учасником створення її мислення, з її сильними і слабкими сторонами. Зазначимо, що важливою є знаходження «точок дотику» між створенням індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами і реалізацією завдань усіма дітьми в групі. Знайти спільну сферу інтересів між індивідуальними цілями дитини і всією групою, є одним з найважливіших елементів для формування стратегії перебування дитини з

особливими освітніми потребами в закладі дошкільної освіти, що було б спрямоване на інтеграцію, а не ізоляцію [1, с. 143].

Для забезпечення ефективності освітнього процесу в інклюзивних групах кількість дітей з особливими освітніми потребами має становити не більше трьох осіб, зокрема: одна-три дитини з числа дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, із затримкою психічного розвитку, зниженим зором, слухом, легкими інтелектуальними порушеннями тощо; не більше двох осіб з числа дітей сліпих, глухих, з тяжкими порушеннями мовлення тощо; не більше однієї дитини із складними порушеннями розвитку [6].

Педагогам закладів дошкільної освіти необхідно усвідомлено сприймати процес інклюзії, бути відповідальним, поповнювати знання із суміжних спеціальностей. Завжди потрібно бути готовим обговорювати проблеми, мати навички розв'язання конфліктів. Важливо здійснити перехід від педагогічних стереотипів директивного зразку до гнучкого педагогічного мислення, адаптивності, ініціативи та креативності. Головним в діяльності вихователя стає орієнтир на «включення» дітей з особливими освітніми потребами в колектив однолітків з типовим розвитком на цілковито рівних правах. Педагогічний пошук в даному випадку спрямований на те, щоб знайти ті види комунікації або творчості, які будуть цікаві і доступні кожній дитині групи.

Підготовка педагогів для реалізації інклюзивної освіти містить деякі аспекти, важливі для ефективного зростання їх професійної компетентності. Педагогам закладів дошкільної освіти необхідно викладати класичний (мінімальний або поглиблений) блок знань про проблеми розвитку і основи педагогіки підтримки. Крім класичного блоку знань про особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами, важливо врахувати принципово нові підходи до підвищення кваліфікації педагогів. Важливим аспектом підготовки кадрів є інтерактивні форми навчання, включаючи тренінги, педагогічні консиліуми, відкриті обговорення стратегії супроводу дитини, культурологічні дискусії та інше. Наприклад, спеціальні педагогічні тренінги допомагають створити основу для мотивованого підвищення педагогічної компетентності, тобто: прийняти філософію інклюзії; навчитися спостерігати за дитиною, відзначаючи зміни в її поведінці і навчанні; побороти страхи і розвінчати забобони пов'язані з навчанням дітей з обмеженими можливостями; виявити ресурси для організації ефективної роботи; поставити цілі для мотивованого заповнення прогалін в професійних знаннях; організувати реальне міждисциплінарне співробітництво як всередині педагогічного колективу, так і у всіх зовнішніх структурах [4].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Розвиток інклюзивної культури педагогів дошкільних закладів є важливою умовою для створення сприятливого середовища для всіх дітей, яке забезпечує їх розвиток та реалізацію потенціалу. Інклюзивна культура педагогів - це система цінностей, переконань, знань, навичок та практик, які педагоги втілюють у своїй роботі з усіма дітьми, зокрема з дітьми з особливими освітніми потребами. Інклюзивна культура відображається в ставленні педагогів до різних форм розвитку дитини, у їх взаємодії з дітьми та їхніми сім'ями, а також в організації освітнього процесу. Важливо зазначити, що розвиток інклюзивної культури педагогів є процесом, який вимагає постійного навчання, розвитку навичок та умінь. Також він передбачає співпрацю з іншими фахівцями, зокрема з психологами, логопедами, соціальними працівниками тощо.

Отже, інклюзивна культура педагогів дошкільного закладу є визначальною, бо це є культура закладу, яка є основою реформ і змін в освіті. Розвиток загальних інклюзивних цінностей і можливостей співпраці може призвести до змін і в інших аспектах. Саме інклюзивна культура, яка формується в дошкільному закладі, змінює політику та практику освіти й навчання, за умови активної підтримки усіх учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Аргіропулос Д., Тарнавська Н. Інклюзивна педагогіка: Навчальний посібник для науково-педагогічних працівників, студентів закладів вищої освіти. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 248 с.

2. Груць Г. Інклюзивна освіта як фактор розвитку полікультурної освіти в Україні. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : матеріали I Всеукр. міждисципл. наук.- практ. конф., 8 квітня 2021 р.* Тернопіль, 2021. С. 63–66.

3. Качалова Т. В. Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Сер. Психолого-педагогічні науки.* Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. № 3. С. 35–44.

4. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. С. 158- 172,

5. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : Україна, 2019. 300 с.

6. Порядок організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти [Електронний ресурс] URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019- %D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text)

7. Середовище, що належить дітям: poradnik для педагогів закладів дошкільної освіти / за заг. ред. В.В. Засенка. К. Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй в Україні, 2019. 68 с.

Kostinyuk A.M.V., Melnyk L.P. INCLUSIVE CULTURE OF TEACHERS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS.

Summary. The article reveals the peculiarities of the inclusive culture of teachers of preschool educational institutions, in particular, the concepts of "inclusive culture" and "inclusive values" are characterized. It was determined that the inclusive culture of teachers involves the creation of conditions for the learning and development of each child, taking into account his needs, interests and capabilities. It requires highly qualified teachers, knowledge and ability to work with children of different age groups and with exceptional features of their development.

Keywords: inclusive culture, inclusion, preschool educational institutions, teacher, children with special educational needs.

УДК 376-056.313:364

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.zhanna@kpnpu.edu.ua

Н.Л. Кроча,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
krocha@kpnpu.edu.ua

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ЗАКЛАДАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Мельник Ж.В., Кроча Н.Л. Соціальний супровід підлітків з інтелектуальними порушеннями в закладах спеціальної освіти. Основною метою діяльності освітнього закладу є створення оптимальних умов для становлення особистості кожної дитини відповідно до особливостей її психічного та фізичного розвитку, індивідуальних

можливостей та здібностей. Успішно навчати дітей з різними інтелектуальними можливостями, створювати для них психологічно комфортне середовище можливо в умовах комплексної корекційної допомоги. В статті здійснено теоретичний аналіз поняття «соціальний супровід» та обґрунтовано завдання соціального супроводу підлітків з інтелектуальними порушеннями в закладах спеціальної освіти.

Ключові слова: соціальний супровід, підлітки з інтелектуальними порушеннями, заклади спеціальної освіти, індивідуальна програма розвитку, соціалізація.

Вступ. У руслі соціально-економічного розвитку України виховання та розвиток молоді, її особистісне та професійне самовизначення стає нагальним завданням сучасної освіти. Перед учасниками освітнього процесу постає питання якісної підготовки випускників закладів освіти до самостійного життя та праці на користь держави. Особливо гостро ця проблема стоїть перед закладами спеціальної освіти – навчити підлітка з інтелектуальними порушеннями проектувати власне майбутнє, замислюватися над вибором професії та життєвого шляху, володіти прийомами цілепокладання та планування, створити умови для його успішної соціалізації – вирішення цих завдань потребує використання спеціальних корекційно-розвивальних методик, новітніх технологій, котрі поєднують соціально-правові, психолого-педагогічні та медико-дефектологічні підходи до навчання цієї категорії осіб з особливими освітніми потребами. Використання новітніх технологій навчання та виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями можливо лише при забезпеченні комплексного соціально-психологічного супроводу процесу формування в них життєвого цілепокладання з метою їх успішної соціалізації [2].

Мета статті – обґрунтувати завдання соціального супроводу підлітків з інтелектуальними порушеннями в закладах спеціальної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інклюзивного навчання, соціалізації дітей з особливими потребами досліджували В. Бондар, І. Дмитрієва, А. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко, О. Таранченко, І. Татьянчикова та ін. Питання інклюзивної освіти вивчали вчені Т. Лорман, Дж. Депплер, А. Колупаєва, Д. Харві. Тема соціального супроводу у сфері соціальної педагогіки, соціальної роботи розкривається в дослідженнях І. Зверєвої, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, І. Трубавіної та ін. Питання супроводу інклюзивного навчання вивчали Т. Бут, С. Гайдукевич, Н. Дятленко, М. Ейнскоу, О. Мартинчук, Ю. Найда, Н. Софій та ін. [3].

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Порушення інтелектуального розвитку, безумовно, впливає на перебіг психологічного розвитку особистості, може призводити до порушень у соціальній адаптації та загалом соціалізації підлітка у навчально-виховний процес. Важливо вказати, що зазначені порушення впливають на формування таких важливих психічних процесів, як увага, пам'ять, часто й мовлення, перешкоджаючи природному розвитку мислення, порушуючи процеси пізнання довкілля, руйнуючи механізми соціалізації та адаптації в сучасний динамічний соціум [1].

Аналіз літературних джерел засвідчує, що соціальна ситуація розвитку підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою залежить від: ставлення до особистості з боку соціального оточення; періоду та часу створення спеціальних умов її навчання і виховання; типу закладу тощо. Підліток, який не охоплений спеціальною освітою в шкільному віці, соціальним супроводом, що включає роботу низки фахівців (спеціальних педагогів, асистентів вчителя, психологів, соціальних працівників, батьків тощо) виявляється психологічно не готовим до навчання; вирізняється відставанням в розвитку окремих пізнавальних функцій, низьким рівнем формування «Я-концепції», самосвідомості, формуванням викривленого емоційного інтелекту, саморегуляційних механізмів тощо [1].

Ідея супроводу (від англ. *guideness*) виникла як практичне втілення ідеї гуманістичного й особистісно-орієнтованого підходу до людини. Головним завданням супроводу є створення умов для повноцінного розвитку і становлення особистості, захист прав на отримання освіти, розвиток відповідно до потенційних можливостей людини в реальних умовах існування.

У реаліях Нової української школи супровід освітнього процесу дитини з особливими освітніми потребами набуває актуального значення. На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти є широкий спектр технологій із надання психологічної допомоги, формування соціального супроводу, корекції та розвитку особистості підлітків з порушеннями інтелектуального в закладах спеціальної освіти.

Аналіз літератури дав нам змогу констатувати, що соціальний супровід розглядається як необхідна та ефективна соціальна технологія роботи із сім'ями, що опинились у складних життєвих обставинах (неповні сім'ї, конфліктні, сім'ї, що виховують дитину з особливими потребами тощо). У наукових дослідженнях ми зустрічаємо кілька визначень цього поняття: соціальний супровід як комплексна соціальна послуга, спрямована на подолання складних життєвих обставин особистості (Ж. Петрочко, З. Кияниця) [5, с. 173], як вид соціально-

педагогічної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного терміну надання конкретній особі (сім'ї) комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також у разі потреби спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, лікарями тощо) з різних установ та організацій [6, с. 142]. У представлених визначеннях соціального супроводу акцентовано на наданні соціальних послуг особистості або сім'ї, що опинились у складних життєвих обставинах. Проте нас цікавить супровід в умовах інклюзивного навчання. У Законі України «Про освіту» поняття «психолого-педагогічний супровід» тлумачиться як комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачених індивідуальною програмою розвитку. Варто зазначити, що в Законі України «Про соціальні послуги» серед різних видів послуг виділено послугу соціального супроводу та окремо послугу супроводу під час інклюзивного навчання [3].

Спираючись на представленні визначення, О. Г. Лещенко стверджує, що супровід – це підтримка або послуги особистості (сім'ї) щодо вирішення соціальних проблем. Для визначення соціально-педагогічної специфіки супроводу дітей з інвалідністю в інклюзивному освітньому закладі автор звернулася до поняття «соціально-педагогічна діяльність» – це «різновид професійної діяльності, спрямований на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації, освоєння нею соціокультурного досвіду і на створення умов для її самореалізації в суспільстві». Тобто соціально-педагогічний супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному освітньому закладі, на її думку, визначається як підтримка особистості, спрямована на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації, освоєння нею соціокультурного досвіду і на створення умов для її самореалізації в суспільстві [3].

Державою було прийнято низку нормативних документів, що регулюють супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти. Так, у Примірному положенні про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти розкрито сутність та зміст реалізації психолого-педагогічного супроводу, суб'єктів його впровадження та організації надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дитині з особливими освітніми потребами [4]. Склад групи фахівців індивідуального супроводу дитини визначається керівником закладу освіти і затверджується відповідним наказом. Командою супроводу розробляється індивідуальна програма розвитку дитини на певний термін.

Організація соціального супроводу підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою залежать від: віку, наявності (та ступеня важкості) супутніх порушень психофізичного розвитку; вмотивованості та підтримки батьків (темпу та інтенсивності занять), рівня, якого досягнув підліток у молодшій школі та іншого.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Варто зазначити, що в основу супроводу покладено процес взаємодії працівника супроводу і дитини з особливими освітніми потребами, результатом якого є рішення і дії, що ведуть до прогресу в розвитку особистості.

Виходячи з цього, доцільно зазначити, що спеціаліст супроводу повинен застосовувати професійні знання і вміння, які висвітлюють особливості його взаємодії з людиною, що має особливі потреби з найближчими їй довкіллями, з батьками, вчителями тощо. Ці професійні знання та вміння виступають мотиваційним компонентом готовності до здійснення супроводу підлітків з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Вовченко О.А. Особливості психологічного супроводу в рамках комплексного підходу до виховання дітей з кохлеарними імплантами. *Scientific Journal «Virtus»*. 2015. № 3. С. 44 – 47.
2. Дрозд Л.В. Соціально-психологічний супровід процесу формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету Психологія: реальність і перспективи*. 2020. Вип. 14. С. 59 – 65.
3. Лещенко О.Г. Соціально-педагогічний супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 1. С. 246 – 252.
4. Про затвердження Примірною положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : Наказ Міністерства освіти та науки України № 609 від 08.06.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text> (дата звернення 02.04.2023).
5. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрович. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
6. Технології соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка» / За

заг. ред. Н.В. Заверико. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. 287 с.

Melnyk Z.V., Krocha N.L. SOCIAL SUPPORT OF ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN SPECIAL EDUCATION INSTITUTIONS.

Summary. The main goal of the educational institution is to create optimal conditions for the development of each child's personality in accordance with the characteristics of his mental and physical development, individual capabilities and abilities. It is possible to successfully teach children with different intellectual abilities, to create a psychologically comfortable environment for them in the conditions of complex correctional assistance. The article provides a theoretical analysis of the concept of «social support» and substantiates the task of social support for adolescents with intellectual disabilities in special education institutions.

Key words: social support, adolescents with intellectual disabilities, special education institutions, individual development program, socialization.

УДК 364-054.73

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.zhanna@kpnu.edu.ua

А.В. Назарчук,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b18.nazarchuk@kpnu.edu.ua

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Мельник Ж.В., Назарчук А.В. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. В статті проаналізовано зміст поняття «внутрішньо переміщені особи». Виокремлені дієві положення із законодавства України щодо правового забезпечення статусу осіб, які вимушені покинути своє місце постійного проживання. Виявлена низка

проблем у сфері забезпечення прав і свобод вимушених переселенців в Україні, запропоновані шляхи щодо їх подолання.

Ключові слова: держава, внутрішньо переміщені особи, переселенці, вимушена міграція, допомога.

Вступ. Відповідно до Конституції Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [3].

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Мета статті – здійснити аналіз сучасного стану поняття «внутрішньо переміщена особа», визначити особливості та ознаки внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внутрішньо переміщені особи виступають об'єктом міждисциплінарних досліджень. Проблематикою ВПО у контексті міграційних процесів займаються соціологи, політологи, правознавці, економісти, історики, демографи, суспільні географи. Зокрема, генезис поняття «внутрішньо переміщена особа» вивчали правознавці К.Є. Гожда, О.П. Рекотова. Т.Р. Кульчицький проаналізував поняття «ВПО» як об'єкта соціального та правового регулювання, визначив основні ознаки ВПО в Україні. М.І. Малиха наголошує, що ВПО – це особи, які були змушені покинути місце свого проживання та не залишили територію України, тому потребують визначення свого статусу та забезпечення прав та свобод. Визначення статусу ВПО є необхідним для вирішення проблем переселенців та регулювання наслідків, до яких призводить така форма вимушеної міграції. Наукові підходи до визначення ВПО та своє власне визначення сформулювали Л.Р. Наливайко, А.Ф. Орешкова. О.З. Кхасраві здійснює співвідношення таких правових категорій, як «міграція», «внутрішнє переміщення населення», «внутрішньо переміщена особа», «переселенець», пропонує авторську дефініцію вказаних понять. О.О. Проценко розглядає феномен внутрішньо переміщених осіб у контексті вимушеної міграції, обґрунтовує необхідність концептуалізації поняття «внутрішньо переміщені особи» з позицій соціологічного підходу [4].

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Починаючи з 2014 року Україна перебуває в стані неоголошеної війни. Частина території нашої держави незаконно анексована та тимчасово окупована Російською Федерацією, на частині ведуться бойові дії. Початок активних бойових дій після 24 лютого 2022 року, запровадження воєнного стану в Україні спричинили масове переміщення – громадяни лишають свої домівки в пошуках безпеки та захисту. Наразі кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн. осіб.

Гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб встановлюють Конституція та закони України, інші нормативні акти, міжнародні договори. Основним актом, який регулює відносини, пов'язані із забезпеченням прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [6].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», визначено, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [6].

Зазначені обставини вважаються загальновідомими і такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розміщених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення. Адресою покинутого місця проживання внутрішньо переміщеної особи в розумінні цього Закону визнається адреса місця проживання особи на момент виникнення обставин, зазначених у частині першій цієї статті [6].

Серед ознак, що характеризують внутрішньо переміщених осіб виділяють такі:

- вони є фізичними особами;
- мають громадянство України;

- можуть не мати громадянства України, проте перебувають і постійно проживають на території України на законних умовах;
- під час зміни місця проживання не перетинають державний кордон України;
- змушені залишити своє місце проживання у результаті надзвичайних ситуацій [9].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщена особа має право на: єдність родини; сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів; безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця

проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією та законами України [6].

Обов'язки внутрішньо переміщених осіб зазвичай мають свою специфіку з урахуванням особливостей статусу таких осіб. Покладення таких обов'язків є необхідним для підтримання відповідного статусу, підтвердження відомостей та сприяння наданню цим особам особливих прав, гарантій, допомоги.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщена особа зобов'язана: дотримуватися Конституції та законів України, інших актів законодавства; повідомляти про зміну місця проживання структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за новим місцем проживання протягом 10 днів з дня прибуття до нового місця проживання. У разі добровільного повернення до покинутого постійного місця проживання внутрішньо переміщена особа зобов'язана повідомити про це структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем отримання довідки не пізніше, як за три дні до дня від'їзду; у разі виявлення подання внутрішньо переміщеною особою завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки про взяття на облік відшкодувати фактичні витрати, здійснені за рахунок державного та місцевих бюджетів у результаті реалізації прав, передбачених цим Законом. Внутрішньо переміщена особа зобов'язана виконувати інші обов'язки, визначені Конституцією та законами України [6].

В умовах надзвичайних викликів, що постали під час війни, значне навантаження на держбюджет, виникнення у громадян цілого спектру нових потреб, які потребують своєчасного й ефективного реагування з боку держави та органів місцевого самоврядування, Урядом вживаються заходи для забезпечення ефективного функціонування існуючої системи соціальної підтримки населення.

Запроваджено надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам згідно з Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженим постановою Кабінету

Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 (зі змінами) [2]. У 2022 році понад 2,3 млн. внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд. гривень.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» (зі змінами), під час воєнного стану виплата призначених державних допомог та пільг не зупиняється та виплачуватиметься у період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення [1].

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162 «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» (зі змінами) передбачені альтернативні способи виплати пенсій та грошових допомог під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тої чи іншої банківської установи, а також для ВПО, які отримують пенсію через поштового оператора [7].

З метою підтримки сімей з дітьми в умовах воєнного стану за пропозицією Міністерства соціальної політики щодо реалізації за участю Міжнародного надзвичайного фонду допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) спільного проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення (далі – Проект) Урядом прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 405 «Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення» [8].

Також, Мінсоцполітики за підтримки Міністерства цифрової трансформації та Програми розвитку ООН в Україні за фінансової підтримки Швеції з метою забезпечення нагальних потреб громадян, які постраждали від військової агресії РФ проти України, створено платформу «Допомога».

Громадяни, у яких є потреба у допомозі щодо забезпечення продуктами харчування, засобами особистої гігієни, ліками, побутовими речами, одягом, паливом, транспортними та іншими послугами, мають можливість на вебсайті <https://social.edopomoga.gov.ua/> у розділі «Отримати допомогу» залишити заявку на отримання допомоги і у разі її обрання благодійником, громадяни отримують допомогу.

Внутрішньо переміщені особи пенсійного віку, особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та інші особи, які перебувають у складних життєвих обставинах можуть отримувати соціальні послуги відповідно до чинного законодавства України за фактичним місцем проживання чи перебування.

Соціальний захист малозабезпечених сімей внутрішньо переміщених осіб, в тому числі багатодітних, забезпечується шляхом надання їм допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [5].

Важливим механізмом забезпечення соціального захисту населення під час оплати житлово-комунальних послуг залишається Програма житлових субсидій, яку максимально спрощено з метою доступності для внутрішньо переміщених осіб.

Шляхом надання житлових субсидій держава компенсує сім'ям частину витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Зокрема, на сьогодні за рішенням комісій, утворених районними, районними у м. Києві державними адміністраціями, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад житлова субсидія може призначатися одному з членів домогосподарства, які не зареєстровані в житловому приміщенні (будинку), але фактично проживають у ньому без укладеного договору найму (оренди) житла, якщо вони є внутрішньо переміщеними особами. У такому випадку склад домогосподарства декларується заявником (внутрішньо переміщеною особою) при зверненні за призначенням житлової субсидії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, чинні міжнародно-правові акти та стандарти щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та законодавство України дають змогу для організації ефективних та дієвих програм спрямованих на соціальну підтримку та правовий захист внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2023).

2. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата

звернення: 21.03.2023).

3. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

4. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. Херсон, Гельветика, 2019. Вип. 11. С. 44 – 50.

5. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 09.03.2023).

7. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану (зі змінами) : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

8. Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 405. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizaciyu-spilnogo-z-mizhnarodnim-nadzvichajnim-fondom-dopomogi-dityam-pri-organizaciyi-obyednanih-nacij-yunisef-proektu-shchodo-dodatkovih-zahodiv-405> (дата звернення: 21.03.2023).

9. Цимбалістий Т. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 126 – 130.

Melnyk Z.V., Nazarchuk A.V. CONCEPTS AND SIGNS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE.

Summary. The article analyzes the meaning of the concept of «internally displaced persons». The effective provisions of the legislation of Ukraine regarding the legal provision of the status of persons who are forced to leave their place of permanent residence are highlighted. A number of problems in the field of ensuring the rights and freedoms of forced migrants in Ukraine have been identified, ways to overcome them have been proposed.

Key words: the state, internally displaced persons, displaced persons, forced migration, aid.

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.zhanna@kpnpu.edu.ua

А.О. Олійник,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1m22.oliinyk@kpnpu.edu.ua

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Мельник Ж.В., Олійник А.О. Система соціального захисту військовослужбовців в Україні. В статті визначені основні елементи соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, зокрема їх місце в системі соціального захисту України. Проаналізовані види соціального забезпечення військовослужбовців, основні засади належного соціального забезпечення військовослужбовців, ефективність впровадження системи соціального захисту. Здійснено розмежування таких понять, як: «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» військовослужбовців Збройних Сил України, зміст яких пов'язують з їх інтерпретацією в нормативно-правових актах, які є ключовим джерелом їх впровадження та реалізації.

Ключові слова: держава, соціальний захист, соціальне забезпечення військовослужбовців, види соціального забезпечення військовослужбовців.

Вступ. В умовах збройної агресії, економічної нестабільності та систематичної й планомірної трансформації України як держави європейського зразка питання соціального захисту військовослужбовців постає досить гостро. Право на соціальне забезпечення як усього населення України, так і специфічних його верств є одним із непорушних і фундаментальних прав людини, що передбачене не лише конституцією

України, а й міжнародними нормативно-правовими актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1].

Усе це обумовлює актуальність обговорення даної проблеми та визначає потребу належного соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України та приведення існуючих механізмів відповідно до стандартів ЄС та НАТО.

Мета статті – здійснити аналіз сучасного стану вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців ЗС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти у своїх працях щодо соціально-правового забезпечення як всіх громадян України, так і військовослужбовців досліджували: М. Абрамова, А. Бердочник, Р. Бойко, О. Василик, Д. Васильєв, С. Ветлинський, О. Водчиць, С. Корольов, М. Кравченко, І. Марко, О. Новікова, В. Одинцов, О. Панькова, С. Пасіка, О. Семененко, О. Сидорчук, С. Сухарєв, Л. Цюкало, А. Шалякін та інші.

Проте слід зазначити, що більшість робіт зазначених вчених пов'язана із визначенням та регулюванням терміну «соціального забезпечення» (захисту) в суто правовому полі. Дійсно, визначення таких понять, як «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» пов'язують з їх інтерпретацією в нормативно-правових актах, які є ключовим джерелом їх впровадження та реалізації.

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Так, довідникові видання визначають, що військовослужбовці – громадяни України, які перебувають на військовій службі, користуються всією повнотою конституційних прав – політичних, соціально-економічних, культурних, релігійних та особистих [2].

Згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», визначено, що «соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати

годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом» [6].

Крім цього, натеper питання соціального захисту військовослужбовців регулюються Конституцією України [3], а також такими Законами України, як: «Про Збройні сили України» [5], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [6], «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей» [7], «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» [8], а також іншими, що забезпечують функціонування відповідного механізму фрагментарно.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені більш високі норми щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ніж ті, що містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору.

Головною метою соціального захисту військовослужбовців є всебічне забезпечення особового складу та членів їх сімей, яке б компенсувало ті обмеження, що встановлені для військових у діючому законодавстві, та умови служби, які властиві саме цій категорії працівників.

Різниця між соціальним захистом військовослужбовців та соціальним захистом інших працездатних громадян головно полягає в тому, що військовослужбовці, виконуючи конституційний обов'язок щодо захисту Батьківщини, обмежені у ряді конституційних прав та свобод. Тому ці обставини потребують здійснення особливих заходів відносно суттєвого зниження та повного запобігання негативного впливу соціальних ризиків на військовослужбовців, які через особливості своєї службової діяльності не мають іншого джерела отримання гідних умов до існування.

Слід відмітити, що з прийняттям Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ поняття «соціальне забезпечення» було замінено на «соціальний захист», оскільки до цього часу до військовослужбовців застосовувався термін «соціальне забезпечення» [6].

Незважаючи на те, що у статті 17 Конституції України встановлено [3], що держава забезпечує соціальний захист громадян та членів їх сімей,

які перебувають на військовій службі в Збройних Силах України, а Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає систему і зміст соціального захисту військовослужбовців [6], проте держава на даному етапі не може забезпечити ефективного і реального соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Причиною є складна економічна ситуація в країні і, як наслідок, недостатнє фінансування Збройних Сил України. На цей час у Збройних Силах України тривають процеси, пов'язані з оптимізацією чисельності особового складу. В цьому аспекті надзвичайно актуальним є розгляд питань удосконалення як самої системи соціального захисту військовослужбовців, так і нормативно-правової бази, яка забезпечувала б належний соціальний захист військовослужбовців.

На період дії воєнного стану з 24 лютого 2022 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [4] було запроваджено додаткове матеріальне забезпечення військовослужбовцям.

Військовослужбовцям Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, військовим прокурорам Офісу Генерального прокурора, особам рядового і начальницького складу Державної служби з надзвичайних ситуацій, співробітникам Служби судової охорони, особам начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро та поліцейським, а також особам рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби, які несуть службу в органах і установах зазначеної Служби, що розташовані в межах адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога в рамках Програми «Підтримка»:

- виплачується додаткова винагорода в розмірі 30 000 гривень щомісячно;
- тим з них, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах у період здійснення зазначених заходів – розмір цієї

додаткової винагороди збільшується до 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах.

Виплата такої додаткової винагороди здійснюється на підставі наказів командирів (начальників).

Сім'ям загиблих зазначених військовослужбовців згідно постанови, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 15 000 000 гривень, яка розподіляється рівними частками на всіх отримувачів, передбачених у статті 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (члени сім'ї, батьки та утриманці) [6]. Якщо сім'я загиблої особи одночасно має право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої цією постановою, та одноразової грошової допомоги або компенсаційної виплати, встановлених іншими актами законодавства, здійснюється одна з таких виплат за її вибором.

Соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців – важлива складова системи соціального забезпечення, яка включає:

- право на житло;
- право на охорону здоров'я та медичну допомогу;
- право на освіту;
- право на безоплатний проїзд;
- соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, обов'язком держави є створення та розроблення дієвого фінансового механізму соціального забезпечення військовослужбовців з метою своєчасного визначення потреб та гарантування повноцінного захисту військовослужбовців Збройних Сил України на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*: щомісячний науково-практичний юридичний журнал. Київ, 2021. № 6 (304). С. 90 – 94.

2. Довідник з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ветеранів Великої Вітчизняної війни, військової служби і військових пенсіонерів та інших громадян похилого віку в Україні / під ред. генерал-полковника В. І. Собкова. Київ, 2006. 540 с.

3. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

4. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2022 р. № 168 URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/504142___710141 (дата звернення: 09.03.2023).

5. Про Збройні сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 9. Ст. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 15. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

7. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей : Закон України від 15.06.2004 р. № 1763-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 36. Ст. 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

8. Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 29. Ст. 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3946-12#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

Melnyk Z.V., Oliinyk A.O. SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE.

Summary. The article defines the main elements of social security for servicemen and their family members, in particular their place in the social security system of Ukraine. The types of social security of military personnel, the basic principles of proper social security of military personnel, the effectiveness of the implementation of the social protection system are analyzed. Such concepts as: «social protection» and «social security» of servicemen of the Armed Forces of Ukraine have been delineated, the content of which is connected with their interpretation in normative legal acts, which are the key source of their implementation and implementation.

Key words: state, social protection, social security of servicemen, types of social security of servicemen.

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.zhanna@kpmu.edu.ua

Л.В. Руснак,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
soo2m22z.rusnak@kpmu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ

Мельник Ж.В., Руснак Л.В. Формування основ професійної компетентності фахівця соціальної сфери в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. В статті здійснено теоретичний аналіз поняття «професійна компетентність». Визначено, що фахівець соціальної сфери має бути фахівцем високої професійної компетентності. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку суспільства питання підготовки компетентних фахівців соціальної сфери, які змогли б працювати не лише в установах та закладах системи соціального захисту населення, але й в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, значно зростає.

Ключові слова: професійна компетентність, фахівець соціальної сфери, заклад загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, компоненти професійної готовності.

Вступ. Новий тип цивілізації XXI століття вимагає продуктивної діяльності фахівця соціальної сфери, а відтак і його готовності до роботи з різними категоріями населення. В умовах сьогодення актуальною є проблема упровадження інклюзивної освіти в Україні, реалізації завдань інклюзивної освіти, розуміння й усвідомлення освітньої політики у сфері інклюзивної освіти, а відтак – забезпечення закладів загальної середньої освіти компетентними кадрами, діяльність яких має відповідати морально-

етичним нормам, загальнолюдським цінностям, що зумовлює необхідність формування готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами [3].

Проблема компетентності фахівця соціальної сфери інклюзивного закладу освіти набуває в останні роки все більшу актуальність у зв'язку з прийняттям в Україні курсу на впровадження інклюзивного навчання в загальної середньої освіти і необхідністю підготовки висококомпетентних фахівців для роботи в цій галузі [4].

Мета статті – полягає в аналізі сутності поняття «професійна компетентність» та вивченні специфіки формування основ професійної компетентності фахівця соціальної сфери в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні та практичні основи підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери відображені у наукових доробках вітчизняних і зарубіжних учених (С. Архипова, О. Безпалько, І. Богданова, Л. Боднар, З. Бондаренко, Р. Вайнола, Ю. Галагузова, О. Гура, І. Зверева, А. Капська, О. Лісовець, Т. Логвиненко, Ю. Мацкевич, Л. Міщик, С. Пащенко, С. Харченко, В. Циватая та ін.). Особливості соціально-професійного становлення особистості розкривають В. Радул, В. Михайлов, П. Краснощок, А. Кушнір. Ідею становлення людини як суб'єкта власної діяльності висвітлює В. Стрельников, приділяючи особливу увагу самостійності, ініціативності, вибірковості внутрішніх переживань і зовнішніх дій особистості. Професійно значущі якості майбутнього фахівця досліджують О. Гомонюк, Т.Торбіна та ін. Теоретико-методичні аспекти упровадження інклюзивної освіти в Україні висвітлюють Засенко В., Колупаєва А., Таранченко О., Білозерська І., Ленів З., Будяк Л., Миронова С., Порошенко М., Сак Т., Таранченко О., Найда Ю. та ін. [3].

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Упродовж останніх років активізувалось питання щодо визнання інклюзії як ключової передумови для забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю. Інклюзивна освіта має пріоритетне значення для забезпечення якісної освіти усіх дітей, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами, а також для побудови інклюзивного суспільства [1, с. 12].

Реалізація таких освітніх інновацій, спрямованих на підвищення продуктивності навчання дітей з особливими освітніми потребами, передусім ставить завдання ґрунтовного аналізу, усвідомлення та осмислення причин, від яких залежать ефективність, успішність і якість інклюзивного навчання та розробки й обґрунтування на цій основі організаційно-педагогічних умов, за яких їх упровадження стає ефективним. Однак широке впровадження ідеї інклюзії в загальноосвітні школи України значною мірою залежить від кваліфікації педагогічних кадрів, а в тому числі – фахівців соціальної сфери [2].

Професійна компетентність – це базова характеристика діяльності спеціаліста; вона включає як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти і має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення.

Ефективність професійної діяльності фахівців соціальної сфери в умовах інклюзивної освіти залежить від індивідуальних та професійних якостей особистості, а саме: високого рівня емоційної контактності, емпатійності, рефлексивності, готовності до співробітництва, здатності до гуманних стосунків, високого рівня професійної культури, розвитку чуттєвої сфери тощо.

Смеречак Л. виділила такі компоненти готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, як: інформаційний, комунікативний, організаційно-діяльнісний, проєктивний [3].

Інформаційна складова репрезентована знаннями фахівців соціальної сфери щодо:

- сутності понять «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інвалідність»;
- причини відхилення у здоров'ї дітей, труднощі, які виникають у дітей з особливими освітніми потребами;
- форми та методи корекційно-реабілітаційної роботи з такими дітьми;
- особливості соціального супроводу сімей, котрі виховують дітей з особливими освітніми потребами тощо.

Майбутні фахівці соціальної сфери мають знати, що порушення можуть бути викликані двома групами чинників. Серед основних біологічних чинників: хромосомно-генетичні відхилення (спадкового характеру і ті, що виникли в результаті генних мутацій), патологічний перебіг пологової діяльності, мозкові травми в цей період; мозкові травми та важкі інфекційні і токсико-дистрофічні захворювання, перенесені дитиною в ранньому віці; хронічні захворювання (серцево-судинні, астма,

діабет, туберкульоз та ін.), що почалися в ранньому і дошкільному віці; інфекційні й вірусні захворювання матері під час вагітності (червінка, токсоплазмоз, грип); ендокринні та соматичні захворювання матері; несумісність за резус-фактором; токсикоз матері під час вагітності; венеричні захворювання (гонорея, сифіліс); алкоголізм і наркоманія батьків; неправильне харчування, радіація, екологічне забруднення навколишнього середовища тощо.

Основними функціональними (соціальними) чинниками є : конфлікти в сім'ї; неправильне виховання дитини; перебування в стресових ситуаціях, фрустративних ситуаціях; педагогічна занедбаність, недостатня турбота про дитину [3].

Комунікативна складова представлена вміннями здійснювати вибір форм соціального супроводу дитини, аналіз параметрів соціального розвитку, зіставлення їх із нормами, здатністю до самоорганізації та саморегуляції.

Комунікативна складова є набором знань, умінь та навичок, необхідних для спілкування фахівця соціальної сфери з дітьми з особливими освітніми потребами та їхніми батьками. Крім того, спілкування відіграє важливу роль у професійній діяльності фахівця соціальної сфери як важливого інструменту технології соціального супроводу дитини як в умовах інклюзивної, так і спеціальної освіти. Найбільш типовими формами спілкування в роботі фахівця соціальної сфери є формальне та неформальне спілкування. Нагадаємо, формальне спілкування передбачає встановлення ділових зв'язків з різними людьми, неформальне – включає особистісні контакти між знайомими, колегами і родичами клієнта/об'єкта соціально-педагогічної роботи. Комунікативний компонент передбачає достатній рівень розвитку вмінь і навичок конструктивної та ефективної контактної взаємодії з людьми, професійним середовищем.

Окрім цього, майбутні фахівці соціальної сфери мають знати правила корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Подолання, принаймні, мінімізація можливих труднощів дитини в освітньому середовищі пов'язана з рішеннями на різних рівнях: на рівні держави – підтримка інклюзивної освіти, на рівні школи – введення правил; на рівні класів – створення умов для ефективного спілкування та взаємодії дітей; на рівні індивідуальної поведінки вчителя та асистента

вчителя – уважність щодо взаємодії дітей і власне позитивне ставлення до них [3].

Організаційно-діяльнісна: сформованість умінь щодо формулювання цілепокладання, організації управління, мотивування та самовмотивування професійної діяльності, прогнозування, інформування, організації діяльності, контролю, корекції та відслідковування результатів діяльності (як власної, так і дітей з особливими освітніми потребами).

Майбутні фахівці мають знати основні завдання корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та соціального супроводу сімей, які їх виховують; причини деформацій у розвитку та поведінці дітей; засоби та способи усунення відхилень у поведінці дітей з особливими освітніми потребами; особливості оптимізації умов життя (як в умовах школи, так і поза ним); особливості розробки індивідуальної програми розвитку; способи виявлення дітей і підлітків «групи ризику»; форми оздоровлення дітей з особливими освітніми потребами через реалізацію спеціальних реабілітаційних, корекційно-розвивальних програм [3].

Проективна складова подана вміннями цілепокладання, створення умов, планування, проектування, конструювання, моделювання, структурування, технологізації процесу роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, а серед них: реконструкція соціокультурного оточення дитини, допомозі у спілкуванні та навчанні, цілеспрямованій роботі з близькими та родичами; організація дозвілля та спілкування батьків; охороні прав дітей; педагогічний патронаж; створення позитивної громадської думки щодо багатоаспектності проблем дітей з особливими освітніми потребами та їхніх батьків або законних представників дітей [3].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, підсумовуючи сказане вище, фахівець соціальної сфери має бути фахівцем високої професійної компетентності, а отже, увібрати в себе як загальнолюдські духовні цінності та норми поведінки, так і професійні знання і норми взаємодії з різними категоріями населення і в різних мікросередовищах. Сучасному фахівцю необхідні гнучкість та нестандартність мислення, вміння адаптуватися до швидкісних змін умов життя. А це можливо лише за умови високого рівня професійної компетентності, наявності розвинених професійних здібностей. Саме тому, формування професійно компетентного фахівця соціальної сфери, здатного діяти на рівні вимог міжнародних професійних стандартів у

сфері соціальної роботи з урахуванням потреб українського суспільства, є потребою сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ : 2018. 252 с.

2. Смеречак Л. Інклюзивна складова професійної компетентності соціальних педагогів. Неперервна професійна підготовка фахівців в умовах формування спільного європейського освітнього простору: монографія / за редакцією С. П. Архипової, О. П. Лещинського. Черкаси : ЧНУ, 2020. С. 165 – 177.

3. Смеречак Л. Компоненти, рівні та показники готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з дітьми з особливими потребами. Актуальні питання теорії і практики інклюзивного навчання у закладах освіти: монографія / [Миронова С. П., Тимчук Л. І., Шоліна Т. В. та ін.]; / за заг. ред. Л. Б. Платаш. Чернівці : «Технодрук», 2020. С.456 – 469.

4. Соловей Т. В., Чайковський М. Є. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2013. № 1 (7). С. 220 – 224.

Melnyk Z.V., Rusnak L.V. FORMATION OF THE BASIS OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE SOCIAL SPHERE SPECIALIST IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION WITH INCLUSIVE EDUCATION.

Summary. The article provides a theoretical analysis of the concept of «professional competence». It was determined that a specialist in the social sphere should be a specialist of high professional competence. It has been established that at the current stage of society's development, the issue of training competent specialists in the social sphere, who would be able to work not only in institutions and institutions of the social protection system of the population, but also in institutions of general secondary education with inclusive education, is growing significantly.

Key words: professional competence, a specialist in the social sphere, an institution of general secondary education with inclusive education, components of professional readiness.

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.zhanna@kpmu.edu.ua

Д.О. Хомовська,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
soo2m22z.khomovska@kpmu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Мельник Ж.В., Хомовська Д.О. Формування батьківської компетентності у вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. В статті здійснено теоретичний аналіз поняття «батьківська компетентність» при здійсненні виховного впливу на молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Визначено, що проблема розвитку батьківської компетентності є однією з визначальних у питаннях функціонування та розвитку суспільства. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку спеціальної освіти України значна увага приділяється ролі батьків у процесі формування батьківської компетентності щодо виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: сім'я, виховання, формування батьківської компетентності, молодші школярі з інтелектуальними порушеннями.

Вступ. Батьківство є базовим життєвим призначенням, важливою соціально-психологічною функцією кожної людини. Життя вимагає від батьків, а особливо від батьків дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями розвитку, цілеспрямованого формування компетентності у сфері «особливого» батьківства, зосередженості на якісному виконанні батьківських функцій.

Результати аналізу наукових досліджень і психолого-педагогічної практики висвітили наявність суперечностей між зростаючими потребами сучасного суспільства в компетентному батьківстві та недостатньою науковою розробленістю теоретичних і науково-методичних основ

розвитку батьківської компетентності; між високим рівнем вимог до сім'ї у вихованні дитини з порушеннями розвитку у зв'язку з деінституалізацією державних освітніх та соціальних послуг, впровадженням інклюзивного навчання за місцем проживання та неготовністю батьків вирішувати численні проблеми, які відрізняються від тих проблем, що мають їх родичі та друзі, які виховують дітей без порушень розвитку [4].

Мета статті – полягає в теоретичному аналізі сутності поняття «батьківська компетентність» та вивченні специфіки та формування феномену батьківської компетентності у вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень засвідчують, що в сучасній психолого-педагогічній теорії та практиці розробленню проблеми формування батьківської компетентності у вихованні дітей з порушеннями психофізичного розвитку приділяється недостатня увага, оскільки такі роботи спрямовуються переважно на вивчення сімей, які виховують таких дітей: обґрунтування системного підходу (М. Селигман, Р. Дарлінг, Е. Ейдемиллер, І. Добряков та ін.); структура сім'ї, сімейні взаємодії, сімейні функції та життєвий цикл сім'ї (О. Мастюкова, А. Московкина, М. Іпполітова, М. Семаго, О. Романчук), аналіз актуальних досліджень щодо родин, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку (В. Ткачова). Вивчалися також психологічні особливості батьківського ставлення до дітей з порушеннями розвитку: до дітей з аутизмом (Л. Печерникова, М. Химко), до дітей з моторними порушеннями (Л. Колпакова, О. Романова, Н. Шаронова). Напрацьовано чимало методичних рекомендацій та порад для батьків (О. Мастюкова, А. Московкина, О. Нікольська, О. Баєнська, А. Шевцов, Л. Чеботарьова). Існують ґрунтовні дослідження, присвячені психокорекції та психотерапії родин, що виховують дітей з відхиленнями у розвитку (В. Ткачова), у яких зроблено висновок, що головною метою такої роботи є зміцнення педагогічного потенціалу родини, формування в батьків «моделі співпраці» як оптимальної форми виховання дітей з відхиленнями в розвитку. Таким чином, автори досліджень та методичних розробок з питань психологічної допомоги сім'ям дітей з порушеннями психофізичного розвитку «вийшли» на батьківську компетентність як наріжне поняття у різноманітній взаємодії родин з фахівцями [4].

При цьому відкритим залишається питання вивчення специфіки та формування феномену батьківської компетентності у вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у суто педагогічному контексті – як формування в батьків певних знань, вмінь та навичок,

необхідних для того, щоб вони були здатні формувати в своїх дітей знання, вміння та навички, потрібні їм для досягнення максимально можливої якості життя.

Тому, особливо важливим є не тільки дослідження психологічних умов формування такого явища, як батьківська компетентність у вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, але і його педагогічної сутності.

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Найбільший вплив на формування особистості дитини має, насамперед, сім'я, де, по суті, відбувається первинна соціалізація індивіда.

Народження дитини з порушеннями в розвитку завжди є стресом для родини. Труднощі, пов'язані з вихованням дитини з особливими потребами, зумовлюють якісні зміни в життєдіяльності сім'ї, дезадаптують її та призводять до сімейної кризи. Так, переживання сім'єю стресу, що виникає під час народження (чи встановлення діагнозу) дитини з особливими потребами порушує структуру сім'ї кількісно (з'являється новий член сім'ї) та якісно (збільшується ризик відмови батьків від дитини, можливе розлучення батьків, змінюється стиль сімейних взаємин, прогресує соціальна ізоляція родини). Подібні структурні зміни викликають функціональні порушення: кожна сімейна функція (економічна, репродуктивна, рекреаційна, виховна тощо) видозмінюється, набуває нового значення, з'являються нові, специфічні функції, як реабілітаційна, компенсуюча, корекційна. Дослідження свідчать про зміни в функціонуванні вищезгаданих сімей на декількох рівнях. Психологічний рівень характеризується змінами в емоційно-вольовій та особистісній сферах батьків. Зміни на соціальному рівні виявляються порушеннями подружніх, батьківських та екстрасімейних стосунків (спілкування з родичами, друзями). Соматичний рівень страждає у результаті перевищення рівня навантажень, тобто у батьків можуть виникати різні соматичні захворювання, астеничні та вегетативні розлади [3].

Молодший шкільний вік визначається вченими як найбільш сенситивний віковий період для морального виховання дітей (В. Киричок, М. Мацковський, М. Стельмахович, Н. Янковська) і відповідних емпатійних якостей (Ш. Амонашвілі, О. Киричук, В. Юстицький). Нова соціальна ситуація розвитку в молодшому шкільному віці вводить дитину в нормований світ взаємин і вимагає від неї організованої довільності, що відповідає за дисципліну, розвиток виконавських дій, що пов'язані з набуттям навичок навчальної діяльності, а також за розумовий розвиток.

Нова соціальна ситуація ускладнює умови життя дитини і стає стресогенною. Відтак, особливої актуальності набуває питання морального виховання в сім'ї дітей молодшого шкільного віку. У поведінці й розвитку дітей молодшого шкільного віку часто зустрічаються порушення поведінки (агресивність, запальність, пасивність, гіперактивність), відставання в розвитку і різні форми дитячої нервовості (невропатія, неврози, страхи).

Виникає потреба у вивченні специфіки та формування феномену батьківської компетентності у вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Т. Коваленко у своїй статті говорить, що батьківська компетентність – це соціально-педагогічний феномен обумовлюючий сукупність інтеграційних якостей особистості батьків, що включають у себе когнітивний, ціннісно-мотиваційний, емоційний і поведінковий компоненти, які необхідні для якісної реалізації виховного впливу на дитину [1].

Г. Хворова вважає, що батьківська компетентність в педагогічному аспекті – наявність знань, вмінь, навичок, необхідних для вирішення проблем, що виникають під час виконання батьківської функції. Психологічний аспект батьківської компетентності передбачає здатність використовувати наявні знання, вміння, навички для виконання функцію та отримання соціально схвального результату – вирішення тої чи іншої проблеми [4].

О. Романчук підкреслює, що у моделі сімейно-центрованих послуг надзвичайно важливо допомогти батькам стати компетентними, володіти усією інформацією, яка дасть їм змогу ухвалювати мудрі рішення. Сама ідея, філософія супроводу передбачає сприйняття сім'ї не як чогось патологічного, що потребує терапії, та відповідно роль фахівців зводиться до «порятунку» чи «лікування», а сприйняття сім'ї як партнера зі своїми ресурсами, можливостями та потенціалом до розвитку. Кожен фахівець у сімейно-центрованій команді має формувати партнерські стосунки із батьками, підтримувати їх, сприяти розвиткові у батьків «нової філософії життя», батьківської компетенції, сприяти позитивному сприйняттю дитини батьками та зміцненню стосунків в сім'ї. Адже ефективність зусиль щодо розвитку дитини молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями розвитку безпосередньо залежить від спроможності батьків взаємодіяти з дитиною [2, с. 203].

Відповідно, під розвитком батьківської компетентності батьків дітей молодшого шкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку ми розуміємо процес формування у батьків насамперед:

- прямої педагогічної мотивації та системи ціннісних орієнтацій, обумовлюючих педагогічну спрямованість їх особистості;
- особистісних якостей, які характеризують їх як вихователів;
- науково-теоретичних знань, які необхідні для успішного виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку;
- умінь застосовувати знання й оперувати фактичним матеріалом у конкретних умовах функціонування сім'ї;
- здатності до емоційно-вольової саморегуляції та рефлексії процесу й результату виховної діяльності.

У процесі цього розвитку і відбувається якісне вдосконалення особистості батьків дітей молодшого шкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку [1].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проаналізувавши теоретичний матеріал можна сказати, що поняття «батьківська компетентність» досить широке. Спираючись на визначення різних науковців, зазначимо, що «батьківська компетентність батьків молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку» – це сукупність особистісних характеристик батьків; сформованість певних знань, умінь і навичок; наявність відповідного досвіду й мотивів; правильна система ціннісних орієнтацій. Усе це, у свою чергу, буде впливати на гармонійний розвиток молодшого школяра з порушеннями інтелектуального розвитку та на процес його виховання.

Список використаних джерел:

1. Кулібаба А.О. Теоретичний аспект визначення дефініції «батьківська компетентність». *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року* : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 115 – 118.
2. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві. Львів, 2008. С. 203.
3. Сухіна І.В. Особливості психологічного супроводу родин, в яких виховуються діти з порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : зб. наук. праць / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої. Київ : Вид. «ФОП Симоненко О.І.», 2018. Вип. 14. С. 281 – 288.
4. Хворова Г. М. Формування батьківської компетентності в корекційній освіті дітей з полісистемними порушеннями розвитку.

Melnyk Z.V., Khomovska D.O. FORMATION OF PARENTAL COMPETENCE IN THE EDUCATION OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES.

Summary. The article provides a theoretical analysis of the concept of «parental competence» in the implementation of educational influence on younger schoolchildren with intellectual disabilities. It was determined that the problem of the development of parental competence is one of the determining factors in the functioning and development of society. It was established that at the current stage of development of special education in Ukraine, considerable attention is paid to the role of parents in the process of forming parental competence in the education of younger schoolchildren with intellectual disabilities.

Key words: family, upbringing, formation of parental competence, younger schoolchildren with intellectual disabilities.

УДК 364-057.36:355.48(470:477)"2014/..."

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.lyudmyla@kpnu.edu.ua

Ю.В. Бандолько,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b19.bandolko@kpnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Мельник Л.П., Бандолько Ю.В. Соціальний захист військовослужбовців в період воєнного стану в Україні. У статті проаналізовано проблему соціального захисту військовослужбовців, зокрема визначено основні елементи соціального забезпечення військовослужбовців та їх місце в системі соціального захисту Збройних Сил України.

Ключові слова: соціальний захист, військовослужбовці, воєнний стан, соціальне забезпечення.

Вступ. Соціальний захист військовослужбовців сьогодні набуває особливої актуальності. В умовах російсько – української війни, набуття Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу та пріоритетним напрямком у зовнішній політиці до членства в НАТО адекватною є державна політика у відповідь на сьогоднішні виклики та загрози в найрізноманітніших сферах. Частиною внутрішньої політики є соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України та приведення існуючих механізмів відповідно до стандартів ЄС та НАТО [4].

Мета статті – вивчити особливості соціального захисту військовослужбовців в період воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань соціального захисту та забезпечення військовослужбовців було зроблено такими дослідниками як В. Бондар, С. Корольов, І. Матюрін, А. Папікян, В. Пашинський, Л. Цюкало, О. Сайнецький та інші. Більшість досліджень зазначених науковців пов'язана з визначенням та регулюванням терміну «соціальне забезпечення» в правовому полі. Набагато менше робіт про формування системи соціального і правового захисту та методи і принципи державного регулювання соціального захисту військовослужбовців.

Тому, особливо важливим є дослідження особливостей соціального захисту та забезпечення військовослужбовців в період воєнного стану в Україні.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльний метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Військовослужбовцем є громадянин України, який проходить службу в Збройних силах або у інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства. Основною метою соціального захисту військовослужбовців має бути всебічне забезпечення особового складу та членів їх сімей, яке б компенсувало ті обмеження, що встановлені для військових у діючому законодавстві, та умови служби, які властиві саме цій категорії працівників [2].

Соціальний захист військовослужбовців - діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або

тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. [2].

В. Журавський звертає увагу на те, що сутність та зміст поняття соціального захисту лежить виключно в полі матеріального забезпечення осіб за специфічним критерієм – різним ступенем втрати працездатності. Водночас зазначаємо, що, на нашу думку, спектр таких осіб може бути ширшим і містити й інші соціальні групи, що потребують допомоги [7].

Наведене визначення більш ґрунтовно визначає поняття соціального захисту, перш за все розширюючи його з виключно матеріального забезпечення в структурний і комплексний правовий механізм, також поширює й перелік суб'єктів, що можуть користуватись таким статусом.

В українському законодавстві, регулювання соціального захисту військовослужбовців здійснюється на основі Конституції України та інших нормативно - правових актів.

У статті 1 Конституції України вказано, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Стаття 17 Конституції України визначає гарантії соціального та правового захисту військовослужбовців. Стаття 46 Конституції України закріплює право громадян на соціальний захист, відповідно до якої громадяни мають право на соціальний захист [4].

Соціальний захист військовослужбовців регулюється Законами України, серед основних варто виокремити:

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (ЗУ № 3551-ХІІ від 05.02.2023);

2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей (ЗУ № 2011-ХІІ від 23.12.2022);

3. Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни (ЗУ № 1603-ІV від 04.11.2018 від 04.11.2018);

4. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб (ЗУ № 2262-ХІІ від 26.10.2022).

В статті 1 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність і функція держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців (ЗУ № 2011-ХІІ від 23.12.2022).

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено соціальні гарантії

військовослужбовців та членів їх сімей в особливий період, що настає з моменту рішення про мобілізацію або введення воєнного стану. Стаття 4 цього закону передбачає його виконання органами державної влади та місцевого самоврядування. Закон передбачає пенсійне забезпечення військовослужбовців, а також грошове і медичне забезпечення самих військовослужбовців та членів їх сімей.

У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України Верховна Рада України ухвалила ініційований Міністерством у справах ветеранів законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Даний Закон розширив коло осіб, віднесених до учасників бойових дій, доповнивши їх добровольцями Сил територіальної оборони ЗСУ, членами добровольчих формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та особи, які брали участь у заходах, для забезпечення оборони України.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту України у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час (ЗУ № 3551-ХІІ від 05.02.2023).

Пурик К.С. [6] пише, що чинні положення Закону надають учасникам бойових дій переваги в сфері житлово-побутового обслуговування, житлово-комунального господарства, охорони здоров'я та пільги у сфері транспорту.

Безоплатне отримання лікарських засобів, зокрема імунобіологічних, виробів медичного призначення за рецептом лікаря, щорічний медичний огляд виписки із залученням необхідних спеціалістів, та безоплатне санаторно-курортне лікування або відшкодування вартості самостійного санаторно-курортного лікування це пільги які пропонуються в рамках охорони здоров'я.

У сфері житлово-побутового обслуговування та житлово-комунального господарства для учасників бойових дій пропонується 75% знижки плати за користування житлом та пріоритетне забезпечення жилою площею для тим, хто потребує поліпшення житлових умов, та першочергове виділення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва та благоустрою.

Пільги у сфері транспорт включають безкоштовний проїзд усіма видами пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості та залізничним і водним транспортом приміського сполучення, а також автобусами на приміських і

міжміських маршрутах; проїзд залізничним, водним, повітряним або дальнім транспортом [6].

Закон України «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни» зі змінами від 04.11.2018 передбачає щомісячну виплату цільової грошової допомоги (ЗУ № 1603-IV від 04.11.2018).

Закон «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі в збройних силах та інших силових і спеціальних структурах України (ЗУ № 2262-XII від 26.10.2022).

Події, що відбувалися на сході України та в Криму, а пізніше повномасштабна російсько – українська війна з 24 лютого 2022 вплинули на формування соціального статусу військовослужбовців, внаслідок чого було піднято питання щодо забезпечення соціального захисту військовослужбовців, які захищають і захищатимуть кордони України та її суверенітет.

Останнім часом у сфері соціального забезпечення військовослужбовців відбулися серйозні зміни. На сьогодні відбулося багато суттєвих змін. Зокрема, законодавство юридично визнає ветеранами війни добровольців Збройних Сил України. Але нинішні питання соціального захисту учасників бойових дій є недостатніми, що впливає на добробут військовослужбовців, знижує їхню мотивацію та породжує невдоволення. Тому обов'язком держави є подальше законодавче закріплення та регулювання відносин у сфері соціального захисту військовослужбовців.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, соціальне забезпечення військовослужбовців – це діяльність держави, що чітко регламентується чинним законодавством, спрямована на встановлення системи соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців. Водночас сутність соціального забезпечення військовослужбовців полягає в особливості військової галузі та змісту соціально значущого статусу військовослужбовців, що полягає в необхідності надання їм належного соціального забезпечення, встановленого на законодавчому рівні [1].

Питання соціального захисту військовослужбовців регулюються Конституцією України, а також зокрема такими Законами України, як: «Про Збройні сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у

зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій».

Список використаних джерел:

1. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/6/14.pdf>

2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» від 15 березня 2022 року № 2121-ІХ // Голос України. 2022. № 61.

4. Конституція України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

5. Мозальов В.Є., Салій І.Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в умовах збройної агресії Російської федерації. *Вісник Національного університету оборони України*. №5 (69). 2022. С. 110-115. URL : <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/262557/261443>

6. Пурик К.С. Соціальний захист учасників бойових дій та добровольців сил територіальної оборони збройних сил України. URL : <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/2779/Purik.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

7. Сидоренко А.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 6 (2022). URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273625>

8. Українські Закони. Соціальний кодекс України: Проект / за ред. В.С. Журавського. Київ: Логос, 1998. 319 с.

9. Цюкало Л.В. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та його суть. *Ефективна економіка* № 7, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5696>

Melnyk L.P., Bandolko Y.V. SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE.

Summary. The article analyzes the problem of social protection of servicemen, in particular defines the main elements of social security of servicemen and their place in the system of social protection of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: social protection, military personnel, martial law, social security

УДК 159.922.76-056.313-053.4

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
melnyk.lyudmyla@kpnu.edu.ua

Ю.О. Мандзій,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
soo2m22z.mandzii@kpnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВИХ ДІЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ

Мельник Л.П., Мандзій Ю.О. Особливості ігрових дій у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень. У статті охарактеризовано особливості ігрових дій у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень. Зокрема, визначено що, ігрова діяльність та ігрові дії у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень характеризується: незрілістю гри, обмеженою увагою, нестандартними іграми, більш простими іграми, зменшенням тривалості гри, складнішою взаємодією з іншими дітьми під час гри та низьким рівнем самостійності в грі.

Ключові слова: гра, ігрові дії, діти дошкільного віку, інтелектуальні порушення.

Вступ. Сучасні зміни в системі дошкільної освіти певним чином вплинули на зміст корекційно-виховного навчання дітей з порушеннями

психофізичного розвитку. У зв'язку з цим, виникає потреба в організації корекційно-розвивальної та виховної роботи з формування ігрової діяльності, зокрема ігрових дій, дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень, а також у визначенні основних корекційних технологій, успішних шляхів і методів реалізації освітніх завдань.

Слід зазначити, що дослідження ігрових дій у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень є актуальним з декількох причин: по-перше, такі діти потребують спеціального підходу до навчання та розвитку, а їхні ігрові дії можуть бути обмеженими, що може вплинути на їх соціальний та емоційний розвиток; по-друге, ігрова діяльність, зокрема ігрові дії є важливою частиною розвитку дітей дошкільного віку, вони допомагають розвивати соціальні, моторні, мовленнєві та інші навички; по-третє, дослідження ігрових дій дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень допоможе вихователям та батькам краще зрозуміти потреби дітей та розвивати ефективний підхід до їх навчання та розвитку.

Тому, **метою** нашої статті стало вивчення особливостей ігрових дій у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження ігрової діяльності, ігрових дій у дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями присвячено чимало робіт. Так, дослідники Л. Виготський, Д. Ельконін, А. Усова, Д. Венгер відзначають, що самостійні форми гри набувають у педагогіці найважливішого значення для розвитку дитини. Саме в процесі таких ігор, які називаються «життєвою лабораторією», як зазначав С. Шацький, найбільш повно розкривається особистість дитини, тому гра є засобом всебічного розвитку (розумового, естетичного, морального, фізичного, соціального).

Значення гри для розвитку всіх психічних процесів, соціального розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями дослідили науковці В. Шибецька, Н. Кравець та довели необхідність корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на формування ігрового досвіду та уміння гратись таких дошкільників. І. Гладченко у своєму дослідженні прийшла до висновку, що під час корекційного навчання та виховання ігрова діяльність у дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями здатна здійснювати функції провідної діяльності. Ю. Галицька описала особливості розвитку ігрової діяльності дітей з помірними та важкими інтелектуальними порушеннями та визначила певні ігрові технології, які використовують у роботі з цією категорією дітей. Хоч означена проблема

висвітлена у наукових дослідженнях, але все ж потребує додаткового вивчення.

Методи дослідження: методи системного аналізу та узагальнення наукових праць щодо проблеми дослідження особливостей ігрових дій у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень.

Результати дослідження. Ключовою позицією оновлення змісту дошкільної освіти є створення умов для системного розвитку можливостей дитини з інтелектуальними порушеннями з метою збагачення її соціального досвіду.

Гра - це особлива форма засвоєння дитиною навколишньої дійсності шляхом моделювання та інтерпретації взаємодії між людьми. Гра розглядається як основний, провідний вид дитячої діяльності, що багатогранно впливає на психічний розвиток дитини. У грі діти опановують новими навичками, вміннями, знаннями, знайомляться з довкіллям, оволодівають комунікативними вміннями, соціалізуються. Гра слугує засобом розвитку мислення, пам'яті, уваги, уяви, мовлення, сприяє розвитку емоційно-вольової сфери [2].

На думку Т. Дуткевич, гра – це діяльність, яка має мотиви, мету, результат. У дошкільному дитинстві творча сюжетно-рольова гра розглядається як провідний вид діяльності, адже в ній створюється зона найближчого розвитку, проявляються та розвиваються психічні процеси та новоутворення дошкільного віку, відбувається оволодіння соціальним простором через спілкування з дорослим та однолітками. Ігри дошкільників мають різну спрямованість і діляться на три основні класи: ігри, які відбуваються за ініціативою дитини або групи дітей; ігри, які відбуваються за ініціативою дорослого, для навчання дитини або розваги; ігри, які відбуваються за історичною ініціативою етносу. Дидактична тематична гра – гра, яка розпочинається та відбувається з ініціативи дорослого. У роботі з розвитку ігрової взаємодії дітей така гра організовується з метою надання нових знань, розвитку ігрових умінь, виховання навичок спілкування [4].

Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко розглядають ігрову діяльність як дидактичний засіб, який активізує здатність дітей самостійно мислити і діяти, створює атмосферу свободи, творчого розкріпачення в колективі та умови для саморозвитку, дає змогу повніше враховувати вікові особливості дітей 6- 7-річного віку [4].

Ігрові дії – це засіб реалізації ігрового задуму і водночас здійснення поставленого педагогом завдання. Виконуючи із задоволенням ігрові дії і захоплюючись ними, діти легко засвоюють закладений у грі навчальний

зміст. Ігрові дії - це активності дитини, що здійснюються під час гри. Ігрові дії можуть включати в себе різноманітні дії, які допомагають дитині розвивати різноманітні навички та вміння, включаючи моторику, розумову активність, соціальні навички та емоційний розвиток. Наприклад, ігрові дії можуть включати в себе гру з іграшками, рольові ігри, пісочні ями, конструювання, малювання тощо. Під час цих дій дитина взаємодіє з іншими дітьми або дорослими, розвиває свою уяву та творчість, навчається розв'язувати проблеми та вирішувати конфлікти [5].

Слід зазначити, що в нашому дослідженні ми розглядаємо ігрову діяльність та ігрові дії дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень. Щодо інтелектуальних порушень, то – це досить складна особливість перебігу розвитку дитини. Інтелектуальні порушення – це системне порушення пізнавальної діяльності, що має зворотний – затримка психічного розвитку (ЗПР) – та незворотний характер. Інтелектуальні порушення в дитини залежно від інтенсивності ураження кори головного мозку можуть виявлятися різними якісними характеристиками прояву: від легкого ступеня (IQ 50–70) до помірного (IQ 35–49), важкого (IQ 25–49) та глибокого (IQ 24 та нижче) ступенів. [6]

Розглянемо ігрову діяльність дошкільників з помірним ступенем інтелектуальними порушеннями, яка має свої особливості. Дослідження І. Гладченко [2] доводять, що у таких дітей ігрова діяльність, зазвичай, самостійно не формується. На початковому етапі у них не виникає задуму гри. Діти маніпулюють іграшками, не проявляючи до них інтересу, не вміють відтворювати нескладну знайому життєву ситуацію. Найважливішим завданням педагогів є навчання дітей ігрової діяльності. Адже саме в процесі гри відбувається розвиток емоційно-позитивного ставлення та інтересу до предметів та дій з ними, формуються когнітивні процеси та предметно-ігрові дії, вміння грати з однолітками.

Цікава і змістовна ігрова діяльність дітей забезпечується за умови використання різноманітних ігор: рухливих, дидактичних, сюжетно-рольових, ігор-драматизацій та ін. Педагогам рекомендується планувати організацію освітнього процесу так, щоб відведений для гри час не замінювалося іншими видами діяльності. Навчання дошкільників з помірним ступенем інтелектуального порушення ігровим діям відбувається під час проведення спеціальних занять, організованих педагогом. І лише потім вивчені ігрові технології переносяться у вільну діяльність дітей.

У дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуального порушення гра формується в результаті засвоєння способів ігрової

діяльності в процесі корекційно-розвивальної роботи. За відсутності цілеспрямованого корекційного впливу спостерігається значне відставання у розвитку ігрової діяльності дітей зазначеної категорії у порівнянні з однолітками з типовим розвитком. Протягом раннього і навіть молодшого дошкільного віку у дітей зі стійким порушенням пізнавальної діяльності не формуються передумови, що необхідні для переходу до сюжетно-рольової гри. У результаті цього сюжетно-рольова гра не набуває ролі провідного виду діяльності.

Вивчення стану сформованості самостійної ігрової діяльності дітей здійснюється в процесі цілеспрямованого педагогічного спостереження, яке проводиться педагогом у спеціально створених, але знайомих для дитини умовах (у груповій кімнаті або на прогулянці). Під час обстеження використовується ігровий матеріал, який підбирається відповідно до віку дітей і сприяє актуалізації їх соціального досвіду. Інструкції до виконання ігрових дій при обстеженні можуть пред'являтися як вербально, так і невербально (залежно від індивідуальних здібностей дитини). У процесі спостереження відзначаються: прояв інтересу до ігрового матеріалу, зміст ігрових дій, способи дії з іграшками, наявність ігрових об'єднань (груп) дітей (їх кількісний склад, тривалість існування), наявність ролей, емоційні та мовленнєві прояви. Для отримання більш повної інформації про стан сформованості ігрової діяльності дітей обстеження рекомендується проводити багаторазово. Додатково проводяться бесіди з батьками, у яких з'ясовується, які іграшки дитина любить, як діє з ними, з ким з родичів грається вдома і т.д. Результати такого комплексного вивчення є основою планування роботи з навчання дошкільників з помірним ступенем інтелектуального порушення і дозволяють більш точно сформулювати корекційно-виховні завдання [2].

Розглянемо особливості у ігрової діяльності та ігрових діях у дітей дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень. Діти з помірним ступенем інтелектуальних порушень можуть мати незрілу гру, що означає, що їх ігрові дії можуть бути більш простими, малорозвиненими та обмеженими у порівнянні з дітьми з типовим розвитком; можуть мати обмежену увагу, тому вони менш зацікавлені у грі і не можуть зосередитися на ігрових діях; можуть вигадувати менш стандартні ігри та ігрові дії, які можуть бути менш очевидними для їх ровесників; можуть віддавати перевагу більш простим іграм, які вимагають менше когнітивних зусиль; можуть бути менш стійкими до тривалої гри, можуть швидко втомитися від гри та змінити ігрову діяльність; можуть мати складнощі у взаємодії з іншими дітьми під час

гри, можуть мати проблеми з розумінням правил гри, спілкуванням та співпрацею з іншими дітьми; можуть мати проблеми з розвитком моторики, що впливатиме на їх здатність до виконання певних ігрових дій; можуть потребувати більшої допомоги дорослих в процесі гри, включаючи пояснення правил, допомогу у виконанні деяких ігрових дій, та підтримку у взаємодії з іншими дітьми.

Тому, процес навчання грі дошкільників з помірним ступенем інтелектуального порушення має будуватися з урахуванням закономірностей їх розвитку та базуватися на положенні про поетапне формування ігрової діяльності. Разом з тим враховуються як загальні, так і індивідуальні особливості психофізичного розвитку дітей, що обумовлює своєрідність завдань формування гри на кожному з етапів, а також використання специфічних методів і прийомів навчання ігрової діяльності.

На першому році навчання ігрової діяльності здійснюється формування елементарного ігрового досвіду дітей, який починається з навчання предметно-відображувальній грі, заснованій на особистісному інтересі дитини до тієї чи іншої іграшки або ігрової ситуації. На другому році навчання відбувається формування окремих ігрових дій: за наслідуванням, за зразком, за словесною інструкцією. На третьому році навчання від сюжетних ігор поступово переходять до навчання сюжетно-рольових ігор, які базуються на соціально-побутовому досвіді дітей. На четвертому році виховання триває навчання сюжетно-рольовій грі, ускладнюється її зміст, поступово збільшується кількість ролей [3].

Для дітей з помірною розумовою відсталістю зміст програми добирається індивідуально, залежно від психофізичних можливостей дитини.

Навчання ігрової діяльності є важливим напрямом дошкільної освіти. У процесі навчання грі реалізуються завдання: формування мовленнєвої активності дітей, навчання взаємодії один з одним, розвитку творчого Я, вміння використовувати різноманітні засоби для перенесення явищ дійсності в ігрову діяльність. Використання різноманітних ігор в процесі корекційно-виховної роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями сприяє вирішенню завдань розумового, фізичного, трудового виховання, розширює можливості подальшої соціалізації дітей у суспільстві.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, дитяча гра - це один з важливих засобів пізнання навколишнього світу. Вона є важливою умовою психосоціального розвитку дошкільників з помірним

ступенем інтелектуального порушення: саме під час гри діти знайомляться з різними видами діяльності дорослих, вчаться розуміти почуття та емоційні стани інших людей, співпереживати їм, оволодівають навичками спілкування з дорослими та однолітками.

Діти дошкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень можуть мати особливості у грі та ігрових діях, що потребує уваги дорослих. Тому, важливо створювати сприятливі умови для гри та розвитку дітей з такими порушеннями, надаючи їм можливість взаємодіяти з іншими дітьми та допомагаючи їм у розвитку соціальних та моторних навичок.

Список використаних джерел:

1. Галецька Ю.В. Ігрові технології як форма роботи з дітьми з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. Збірник наукових праць: Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). 2018. Вип. №10, URL : <http://surl.li/fvzpx>

2. Гладченко І.В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). К. 2012. 112 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/1634/1/Igrova.pdf>

3. Гладченко І.В. Особливості формування ігрової діяльності у розумово відсталих дошкільників. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2011. Вип. 17. С. 39-43. URL : <http://surl.li/fvzqt>

4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

5. Павелків Р.В., Цигипало О.П. *Дитяча психологія*: Навч. посіб. К.: Академ-видав, 2008. 432 с.

6. Трикоз С.В., Блеч Г.О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с. URL : <http://surl.li/fvzpp>

7. Шибецька В.В., Кравець Н.П. Формування ігрової діяльності у розумово відсталих дошкільників. «*Young Scientist*». 2015. № 2 (17). URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/372.pdf>

Melnyk L.P., Mandziy Yu.O. PECULIARITIES OF PLAY ACTIVITIES IN PRESCHOOL CHILDREN WITH A MODERATE DEGREE OF INTELLECTUAL DISABILITIES.

Summary. The article describes the features of play activities in preschool children with a moderate degree of intellectual disabilities. In particular, it was determined that game activity and game actions of preschool children with a moderate degree of intellectual disabilities are characterized by: immaturity of play, limited attention, non-standard games, simpler games, a decrease in the duration of the game, more complex interaction with other children during the game, and a low level of independence in the game

Key words: game, game actions, children of preschool age, intellectual disabilities.

УДК 376.064-056.2/.3

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

melnyk.lyudmyla@kpnpu.edu.ua

Н.І. Міщенко,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,

спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

soo2m22z.mishchenko@kpnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНО- РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ

Мельник Л.П., Міщенко Н.І. Особливості роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру. У статті розкрито особливості роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру, зокрема розглянуто шляхи співпраці з батьками, серед яких: налагодження ефективних відносин, некритичне ставлення, співчуття та мотивація батьків, комунікативні вміння, стратегії ефективного спілкування, поширення інформації та ін. У статті зазначається, що саме батьки є головними партнерами спеціалістів інклюзивно-ресурсного центру в процесі розвитку їх дітей.

Ключові слова: батьки, діти з особливими освітніми потребами, фахівці, інклюзивно-ресурсний центр.

Вступ. Для успішної реалізації інклюзивних стратегій надзвичайно важлива ефективна співпраця фахівців інклюзивно-ресурсного центру та батьків дітей з особливими освітніми потребами. Необхідність розробки проблеми налагодження такої взаємної співпраці зумовлюється передусім тим, що більшість наукових досліджень присвячені процесу взаємодії закладів освіти з родинами у загальній чи спеціальній освіті, без урахування умов інклюзивно-ресурсного центру.

Тому, **метою** нашої статті є аналіз особливостей роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії батьків дітей з особливими освітніми потребами з фахівцями закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрів знайшла своє відображення у роботах зарубіжних і вітчизняних вчених, а саме: Л. Вавіної, Т. Дегтяренко, Дж. Деплер, В.Єрмакова, Л. Загик, В. Засенка, В. Бондаря, В. Іванової, А. Колупаєвої, В. Котирло, Н. Кот, С. Ладивір, Т. Лормана, І. Луценко, Т. Маркової, С. Миронової, Л. Островської, Т. Пагути, Л. Шипіциної, В. Феоктистової, С. Хорош, та ін.

За висновками Д. Петровської, А. Захарова, Д. Ісаєва, Т. Пироженко, І. Бега вирішальним фактором, який впливає на формування та розвиток особистості, поведінку дітей з особливими освітніми потребами є тісна співпраця між родиною і педагогами, психологами, фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів. Науковці розглядають різні стратегії співпраці з батьками, як одну з базових педагогічних технологій інклюзивної освіти, яка пропонує їм інформованість, участь у заходах, діалог та обмін думками, участь у прийнятті рішень щодо організації та змісту освітнього процесу. Проте проблема співпраці батьків та фахівців інклюзивно-ресурсних центрів є недостатньо вирішеною.

Методи дослідження. В ході роботи ми використовували метод системного аналізу та узагальнення наукових досліджень щодо проблеми роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Результати дослідження. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю визначає головну роль сім'ї в забезпеченні права дітей з особливими освітніми потребами (далі – дітей з ООП) на навчання, підкреслюючи, що сім'я є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства й держави. Особи з особливими

освітніми потребами й члени їхніх сімей повинні отримувати необхідний захист і допомогу, які дають змогу сім'ям робити внесок у справу повного й рівного користування правами осіб з особливими освітніми потребами [1].

Безумовно, залучення батьків дітей з ООП є важливим чинником забезпечення якості процесу інклюзивного навчання. Співпраця фахівців ІРЦ з батьками має переваги не лише для дітей з ООП, але й для вчителів та батьків, зокрема тому, що:

- фахівці інклюзивно-ресурсного центру (далі – ІРЦ) отримують додаткову інформацію про індивідуальні особливості розвитку дитини, що сприяє ефективності досягненню освітніх цілей;

- батьки отримують консультативно-психологічну допомогу у формуванні позитивної мотивації розвитку і навчання дитини, краще розуміють освітні потреби своїх дітей;

- батьки отримують методичну допомогу щодо організації надання окремих психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових занять, які вони можуть додатково проводити вдома з дітьми;

- участь батьків у освітньому процесі збільшує їхню повагу до роботи фахівців ІРЦ, в тому числі й до роботи ІРЦ [3].

Серед шляхів співпраці з батьками, науковці виділяють: налагодження ефективних відносин (повага, некритичне ставлення і співчуття); некритичне ставлення (позитивне та відкрите ставлення до батьків дітей з ООП, незалежно від їхніх людських якостей); співчуття та мотивація батьків (врахування сімейних обставин, співчуття, мотивація на позитивний розвиток дитини [6].

Серед важливих важливих шляхів взаємодії є також комунікативні вміння (активне слухання, постановка запитань, заохочення батьків до розмови, коментування почутого фахівцем, підхід до проблем з різних точок зору.

До стратегій ефективного спілкування з батьками відносять: бесіди на початку/наприкінці надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг (інформування про проблеми дітей, навчання батьків працювати і взаємодіяти з дітьми; записки і записники (записки, які передають додому через дитину, можуть розповідати про конкретні досягнення дитини, її нові вміння чи поведінку. В них може висловлюватися подяка батькам за допомогу. Для регулярного спілкування доцільно передавати додому і повертати записник, особливо в разі відсутності вдома у дитини телефону); дошки оголошень (інформація

для батьків дітей про заняття, які відбуваються в ІРЦ, статті про розвиток дитини, зразки дитячих малюнків, фотокартки досягнень дітей).

Важливим при організації роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру є залучення громадських організацій (далі – ГО). Сім'ї дітей з ООП потребують навчання, підтримки та інформування щодо їх прав, щоб подолати «особливу парадигму освіти». Організації громадянського суспільства відіграють важливу роль у досягненні цієї мети і сприяють формуванню обізнаності батьків щодо можливості реалізації права на навчання дітей. Шляхом організації семінарів, тренінгів та поширення інформації ГО можуть підтримати батьків і дітей:

- інформацією про їхні законні права – як зобов'язання, прийняті Урядом відповідно до міжнародного права, так і відповідно до національного законодавства;
- інформацією про те, які послуги надаються, і як отримати до них доступ;
- інформацією про те, де і яким чином приймаються рішення, що впливають на їхню освіту, і як виступити на підтримку рішень, здійснювати вплив на місцеву владу і національну політику.

Поширення інформації через мережу Інтернет набирає все більшого значення, адже все частіше сім'ї саме так можуть отримувати інформацію про інклюзивну освіту. Тому, ІРЦ можуть створити свій веб-сайт або блог і регулярно надавати інформацію про заходи і повідомляти новини, а також створити форуми та дискусійні групи для батьків з метою обміну думками з іншими батьками [7].

Батьки дітей з особливими освітніми потребами мають свої власні потреби, які повинні бути враховані спеціалістами, які працюють з їх дітьми. Ось деякі з найбільш загальних потреб, досліджених нами, які можуть мати батьки дітей з особливими освітніми потребами:

1. Інформація та освіта: батьки можуть потребувати інформації про особливості потреб своїх дітей, доступних освітніх програм та послуг. Вони також можуть потребувати підтримки та навчання, щоб допомогти своїм дітям розвиватися та навчатися.

2. Психологічна підтримка: батьки можуть потребувати психологічної підтримки, щоб допомогти їм заспокоїтися та зберегти позитивний настрій, особливо коли стикаються зі стресом або труднощами.

3. Матеріальна допомога: батьки можуть потребувати матеріальної допомоги, такої як фінансова підтримка для доступу до

освітніх програм, технічних засобів та інших послуг, які допоможуть їх дітям.

4. Спілкування з іншими батьками: батьки можуть бажати спілкуватися з іншими батьками, які мають дітей з особливими потребами, щоб дізнатися про їх досвід та отримати поради та підтримку.

5. Індивідуальний підхід: батьки можуть потребувати індивідуального підходу до потреб своїх дітей, щоб забезпечити їм належну освіту та підтримку.

6. Сприяння відкритості та толерантності: батьки можуть бажати сприяти відкритості та толерантності у суспільстві стосовно дітей з особливими освітніми потребами.

Виходячи з виявлених потреб, взаємодія спеціалістів інклюзивно-ресурсного центру з батьками є важливим елементом успішної роботи такого центру і підтримки розвитку дітей з особливими потребами. Тому, фахівці інклюзивно-ресурсного центру можуть співпрацювати з батьками, а саме:

1. Створення доброзичливої атмосфери: спеціалісти повинні забезпечити доброзичливу та відкриту атмосферу для батьків, щоб вони могли вільно ділитися своїми думками та звертатися за допомогою.

2. Комунікація: спеціалісти повинні підтримувати відкриту та чітку комунікацію з батьками, повідомляти їх про роботу центру, плани та досягнення, а також слухати їхні запити та ідеї.

3. Послуги та підтримка: спеціалісти повинні надавати батькам необхідні послуги та підтримку, такі як консультації, індивідуальні заняття та інше.

4. Розвиток програм: спеціалісти повинні враховувати думки та потреби батьків під час розробки та вдосконалення програм, що надаються у центрі.

5. Залучення батьків до процесу: спеціалісти повинні залучати батьків до процесу роботи центру, наприклад, запрошувати їх на зустрічі, організовувати спільні заходи та події.

Взаємодія спеціалістів інклюзивно-ресурсного центру з батьками є важливою для підтримки розвитку дітей з особливими освітніми потребами та забезпечення їхнього успіху.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, робота з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ресурсного центру починається з початку процесу інклюзії. Перш за все, потрібно забезпечити батьків доступ до інформації та послуг, які доступні для їх дітей. Це може включати доступ до професійних

послуг, які можуть допомогти розуміти особливості дитини та навчитися допомагати їй в її освітньому процесі. Також потрібно забезпечити доступ до програм допомоги, таких як доступ до додаткових ресурсів, що можуть допомогти дитині в процесі навчання. Наступним кроком є забезпечення батькам підтримки та порад щодо того, як допомагати своїм дітям в освітньому процесі. Це може включати навчання батьків психологічним та педагогічним принципам, які можуть допомогти їм підтримувати своїх дітей в освітньому процесі. Також може бути корисно надавати батькам практичні поради щодо того, як допомагати своїм дітям в домашніх умовах. На останньому етапі роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ресурсного центру потрібно забезпечити батькам можливість взаємодіяти з іншими батьками та професіоналами, які мають досвід роботи з такими дітьми. Це дозволить батькам отримувати підтримку та поради від інших людей, які знають про їхні потреби. Також це дасть батькам можливість поділитися своїм досвідом та проблемами, які вони мають зі своїми дітьми.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, 2006. [Електронний ресурс]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
2. Миронова С.П. Робота фахівців з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти*. Випуск N 9. 2017. [Електронний ресурс]. URL : <https://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/mironova-sp-robota-fahivciv-z-simjami-jaki-vihovujut-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html>
3. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ : 2018. 252 с. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/Inclusive_study_Sep17.pdf
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 року № 545 «Про затвердження положення про інклюзивно-ресурсний центр». [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-p>
5. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі : метод. посібн. / уклад. : О.В. Коган та ін. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с.
6. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах / за заг. ред. А.А. Колупаєвої Київ, 2010. 363 с.

7. Участь батьків, сім'ї та спільноти в інклюзивній освіті. Технічний путівник. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) 2014 р. [Електронний ресурс]. URL : www.unicef.org.ua .

Melnyk L.P., Mishchenko N.I. PECULIARITIES OF WORKING WITH PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE CONDITIONS OF AN INCLUSIVE RESOURCE CENTER.

Summary. The article reveals the peculiarities of working with parents of children with special educational needs in the conditions of an inclusive resource center, in particular, ways of cooperation with parents are considered, including: establishing effective relationships, non-critical attitude, compassion and motivation of parents, communication skills, strategies for effective communication, dissemination of information etc. The article states that parents are the main partners of the specialists of the inclusive resource center in the process of their children's development.

Key words: parents, children with special educational needs, specialists, inclusive resource center.

УДК 37.091

О.С. Мельник,

аспірант кафедри педагогіки та управління навчальним закладом
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Україна
opndf22.melnyk@kpn.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Мельник О.С. Використання проєктних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів. У статті розглянуто питання проєктної технології як однієї із засобів формування професійної підготовки майбутніх педагогів, розкрито особливості застосування проєктних технологій у фаховій підготовці здобувачів вищої освіти, у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі освіти.

Ключові слова: проєкт, проєктні технології, професійна підготовка, педагоги.

Вступ. Застосування у підготовці майбутніх педагогів проєктних технологій навчання набуває все більшої актуальності, оскільки такі технології створюють умови для творчої самореалізації здобувачів вищої освіти, підвищують мотивацію для отримання знань, сприяють розвитку інтелектуальних здібностей. Це ще й зумовлено новими стандартами підготовки фахівців, в яких передбачено здобуття не лише системи знань, а й досвіду практичної діяльності в цілому і зокрема обов'язкового досвіду самостійної (з елементами творчості) діяльності.

На думку Г. Бреславської, застосування проєктних технологій, як засобу, що сприяє формуванню професіоналізму майбутніх педагогів, забезпечить реалізацію усіх стадій творчого процесу людини, зокрема: виникнення, обґрунтування, осмислення і прийняття ідеї, технологічна розробка ідеї, практична робота над втіленням ідеї, апробування об'єкта в роботі, доробка і самооцінка творчого вирішення ідеї [1].

Метою нашої статті є аналіз проєктної технології як одного із засобів формування професійної підготовки майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання проєктних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів знайшла своє відображення у роботах зарубіжних та українських вчених-педагогів, таких як: В. Беспалько, Н. Борисова, Н. Голуб, В. Гузєєва, Д. Дьюї, І. Єрмакова, Д. Жак, О. Ільяшевої, О. Карбованець, В. Кіпатрик, Л. Козака, Є. Коллінгс, Н. Кузьміної, Н. Куруца, Т. Левіна, А. Майороша, Н. Мирончук, В. Монахова, Л. Оршанського, О. Падалка, О. Пехоти, С. Сисоєвої, О. Ярошинської та ін.

Методи дослідження. В ході роботи ми використовували системний аналіз та узагальнення наукових досліджень щодо проблеми використання проєктних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів.

Результати дослідження. В науковій літературі існує широкий спектр трактувань понять дотичних до нашої теми. Так, на думку Т. Сілакової [4] метод проєктів – це система самостійної, узгодженої, комплексної, комунікативно-пізнавальної діяльності, спрямованої на досягнення практичного результату – проєкту, який поступово ускладнюючись, сприяє з одного боку, використанню різноманітних методів, а з іншого – інтеграції знань, умінь і навичок з різних галузей наук, розвиває здатність до самоорганізації, саморозвитку, та самовдосконалення майбутнього фахівця, а проєктна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Таким чином, суть проєктної технології – стимулювати інтерес здобувачів вищої освіти до певних проблем, що передбачають володіння визначеною сумою знань, та через проєктну діяльність, яка включає розв’язання однієї або цілої низки проблем, показати практичне застосування надбаних знань від теорії до практики, гармонійно поєднуючи академічні знання з прагматичними, дотримуючи відповідний їх баланс на кожному етапі навчання [4].

О. Ярошинська вважає, що проєктування у професійній педагогічній підготовці є діяльністю зі «створення конкретних проєктів на основі концептуалізації їх задуму, які передбачають орієнтовні варіанти вмотивованої майбутньої діяльності на основі професійно-особистісних цінностей; безпосередньо спрямовують практичну навчальну діяльність, що охоплює актуалізацію і теоретичне опрацювання освітніх ініціатив, чітко впорядковану послідовність дій, що приводить до інновацій у практиці й прогнозує результати» [6, с. 71].

У своїй праці «Педагогічні технології» М. Чепіль та Н. Дудник навчальні проєкти класифікують за різними критеріями: 1) за домінуючою в проєкті діяльністю (дослідницькі, інформаційні, ігрові (рольові), творчі, телекомунікаційні, прикладні); 2) за кількістю учасників проєкту (індивідуальні, парні, групові (колективні)); 3) за тривалістю виконання (короткострокові, середньої тривалості (від тижня до місяця)), довгострокові (від місяця до кількох місяців); 4) за характером партнерської взаємодії між учасниками (кооперативні, змагальні, конкурсні); 5) за рівнем реалізації міжпредметних зв’язків (монопредметні, міжпредметні, надпредметні); 6) за характером координації проєкту (проєкти з відкритою, явною координацією (координатор ненав’язливо спрямовує роботу учасників, організовуючи в разі потреби окремі етапи проєкту), проєкти з прихованою координацією (координатор не виявляє себе в управлінні роботою над проєктом, а є його повноправним учасником); 7) за метою і характером проєктної діяльності (інформаційні, ознайомлювальні, пригодницькі, мистецькі, науково-пошукові, конструкційні, виробничі) [5, с. 99–100].

За І. Кравченко, робота над проєктом відбувається у кілька етапів: 1) обрання теми. На цьому етапі здобувачів знайомлять з темами, метою проєктів, способами збору й аналізу інформації, формами подання проміжних результатів та кінцевим продуктом проєктної діяльності, критеріями оцінки результатів; 2) розробка теоретичної і методичної частини з можливістю отримання консультацій у викладача (тривалість

етапу – місяць); 3) захист проєкту. На семінарсько-практичних та тьюторських заняттях здобувачі мають можливість провести мінілекцію (до 10-5 хв) на обрану тему із застосуванням підготовленої презентації в програмі Power Point, Prezi тощо, провести дискусію та тестування; 4) колективне обговорення, експертиза, оцінювання результатів проєкту. Під час обговорення важливо з'ясувати, як доповідачеві вдалося підібрати, узагальнити і якісно подати необхідний навчальний матеріал, наскільки вдалою була форма подачі навчального матеріалу, який комплекс методів навчання було підібрано, чи вдалося організувати дискусію за обраною темою, чи правильно складені питання для контролю знань, тестові завдання. Важливо забезпечити аналіз доповідачами перебігу та результатів своєї діяльності на всіх етапах, тобто рефлексію [3].

Вважається, що проєктна технологія є однією з інноваційних технологій навчання і виховання, яка поєднує теоретичні знання та їх практичне застосування для розв'язання конкретних життєвих чи професійних проблем, що застосування проєктних технологій у підготовці майбутніх фахівців сприяє створенню умов для глибокого й повного засвоєння навчального матеріалу курсу; виробленню вмінь і навичок проєктування майбутньої педагогічної діяльності; розвитку гнучкості та критичності мислення, творчих і дослідницьких здібностей; підвищенню комунікативної активності, формуванню здатності до інноваційної діяльності [2, с. 63].

Проєктні технології є корисним інструментом у професійній підготовці майбутніх педагогів, так як забезпечують їх активну участь у навчальному процесі та сприяють розвитку пізнавальних та практичних навичок.

Основною метою проєктних технологій є навчання майбутніх педагогів розв'язувати проблеми, співпрацювати в команді та використовувати знання та вміння у практичних проєктах. Проєктні технології забезпечують розвиток різних компетенцій майбутніх педагогів, таких як:

- комунікативні навички (вміння ефективно спілкуватися зі своїми колегами, учнями та батьками, а також вміння висловлювати свої думки та ідеї у зрозумілій формі);
- організаційні навички (вміння планувати свої дії, організувати свій час та ресурси, а також керувати командою);
- критичне мислення (вміння аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність та використовувати її для розв'язання проблем);

– творчість (розвиток творчості та інноваційності, пошук нових ідей та рішень);

– практичні навички (вміння застосовувати теоретичні знання у практичних проєктах, що дозволяє отримати досвід роботи з реальними професійними проблемами).

У проєктних технологіях використовуються різноманітні засоби та інструменти, такі як робота з відео, звуком, графікою, програмним забезпеченням та інші, що дозволяє здобувачі вищої освіти розвивати свої технічні та творчі здібності.

Проєктні технології в освіті – це підхід до навчання, який передбачає активну участь учасників освітнього процесу у розв’язанні реальних проблем, здійснення проєктів та вирішення завдань професійної підготовки.

Проєктні технології можуть бути застосовані в освітньому процесі на різних етапах професійної підготовки майбутніх педагогів, від початкової до післядипломної освіти. Наприклад, на початковому етапі здобувачі вищої освіти можуть працювати над проєктами з підготовки педагогічних матеріалів для дітей різного віку. На більш високому рівні професійної підготовки вони можуть розробляти проєкти з інноваційних методик та технологій навчання, досліджувати питання педагогічної практики та використання нових технологій у навчанні.

Проєктні технології є важливим інструментом у професійній підготовці майбутніх педагогів, так як дозволяють розвивати різноманітні навички та компетенції, що необхідні для ефективної роботи в педагогічній сфері.

Однією з можливих форм використання проєктних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів є проведення проєктних семінарів та майстер-класів. Ці форми навчання дозволяють здобувачам вищої освіти здобувати практичні навички та досвід у проведенні різноманітних заходів, використовуючи проєктні технології.

Також можливим є проведення проєктів, що базуються на дослідженні проблем в освіті та вирішенні практичних завдань, як ми вже зазначали. Ці проєкти можуть включати в себе педагогічні дослідження, створення навчальних матеріалів, розробку педагогічних програм та інші завдання, що пов’язані з роботою педагога.

Крім того, проєктні технології можуть використовуватись у процесі стажування здобувачів вищої освіти, зокрема, вони можуть розробляти та проводити уроки за різними темами, організовувати різноманітні позакласні заходи, створювати навчальні матеріали та інші завдання, що

дозволяють їм отримати практичний досвід та високі оцінки вчителів-наставників.

Важливою складовою використання проектних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів є використання різноманітних інформаційних технологій, таких як відеоконференції, електронні платформи навчання, віртуальні класи тощо, що дозволяє здійснювати ефективно та комунікативно навчання на дистанційній основі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, використання проектних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів є дуже важливою складовою, яка дозволяє забезпечити якісну та практичну підготовку здобувачів вищої освіти до роботи в освітньому середовищі. Використання проектної технології створює умови для всебічного розвитку особистості у процесі організації творчої діяльності.

Саме у закладі вищої освіти у процесі підготовки майбутнього педагога закладаються основи педагогічної техніки, технологічної грамотності та педагогічної майстерності. Така готовність дає можливість майбутньому педагогу впевнено почувати себе у професійній діяльності, швидше адаптуватися в умовах сучасної школи, успішно розв'язувати складні завдання освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Бреславська Г. Проектна технологія у професійній підготовці майбутніх учителів URL : <http://surl.li/geyta> (дата звернення: 10.03.2023).
2. Козак Л.В. Застосування проектних технологій у підготовці майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології. *Педагогічний процес: теорія і практика: збірник наук. праць*. 2013. Вип. 1. С. 54–64.
3. Кравченко І. Проектна технологія у підготовці майбутнього викладача. *Вища освіта України*, 2020, № 4 С 61-66. URL : <http://surl.li/geyti> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Сілакова Т.Т. Проектні технології підготовки студентів. *Вісник Національного авіаційного університету. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 11. С. 153-158. URL : <http://surl.li/geyuz> (дата звернення: 15.03.2023).
5. Чепіль М.М., Дудник Н.З. Педагогічні технології. Київ, 2012. 224 с.
6. Ярошинська О.О. Проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Умань, 2014. 456 с.

Melnyk O.S. THE USE OF PROJECT TECHNOLOGIES IN THE

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS.

Summary. The article examines the issue of modern project technology as one of the means of forming the professional training of future teachers, reveals the features of the application of project technologies in the professional training of students of higher education, in the formation of professional competence of future teachers.

Keywords: project, project technologies, professional training, teachers.

УДК 349.3:364.044.026-055.5/7(477)

Т.Л. Опалюк,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна.
e-mail: pidgorna87@ukr.net

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Опалюк Т.Л. Економічна сутність підвищення ефективності використання персоналу на промислових підприємствах. В статті проаналізовано існуючі підходи вчених до трактування сутності дефініції «персонал» та запропоновано розглядати персонал як сукупність працівників промислового підприємства, які мають високий рівень кваліфікації, володіють необхідними здібностями, навичками, мають досвід практичної роботи, забезпечують його економічний розвиток, покращення фінансових результатів за умови стимулювання їх праці, створення безпечних умов праці. Визначено роль, призначення, функції персоналу на промисловому підприємстві. Встановлено, що злагодженість, безперервність та висока якість функціонування промислового підприємства залежать від своєчасного виконання роботи працівниками. Запропоновано шляхи підвищення ефективного використання персоналу: розробка загальної стратегії розвитку з урахуванням ефективності використання персоналу.

Ключові слова: персонал, функції персоналу, використання

персоналу, ефективність, результативність діяльності, управління, промислове підприємство.

Вступ. В умовах нестабільності ринкового середовища, складності та збитковості переважної більшості промислових підприємств, погіршення фінансових результатів зростає роль раціональності використання ресурсів, особливо трудових ресурсів. Наявність на підприємстві кваліфікованих трудових ресурсів, їх раціональне використання шляхом впровадження відповідних систем управління, створення безпечних умов праці дозволять не лише підвищити продуктивність праці, обсяги виробництва продукції, але й фінансову стійкість, сформувані конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Відповідно постає потреба в підвищенні конкурентоспроможності персоналу, оцінці ефективності їх використання, визначенні ролі в діяльності підприємства, а також дослідженні сутності поняття «персонал», що підтверджує актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення сутності дефініції «персонал», з'ясування функцій, ролі, призначення персоналу в діяльності промислового підприємства, напрямів та шляхів ефективного використання персоналу досліджено в роботах таких вчених: Бажан І.І. [1], Базалійська Н.П., Бойко Д.І. [2, с. 267–299], Балабанова Л.В. [3], Бучинська Т.В. [4, с. 228–230], Виноградова О.В., Пілігрим К.І. [5, с. 340–346], Гайдучок Т.С., Киян А.В. [6, с. 730–735], Дідур К.М. [7, с. 126–128], Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. [8], Майстер Л.А. [9, с. 212–218], Пащенко О.І. [10], Череп А.В., Шитікова Л.В. [12, с. 254–256], Шахно А.Ю. [13, с. 238–244], Якубів Р.Д. [14, с. 132–135].

Метою статті є аналіз підходів вчених до трактування сутності дефініції «персонал», визначення ролі, призначення, функцій персоналу на промисловому підприємстві, формування шляхів підвищення ефективного використання персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі функціонування промислових підприємств важливу роль відіграє забезпечення трудовими ресурсами, їх раціональне використання, злагодженість роботи персоналу, що гарантує успішність виробничого процесу, впровадження новітніх технологій. Персонал будь-якого підприємства має складну кількісну та якісну структуру, певні повноваження та завдання, дотримується принципів роботи. Очевидно, що результативність діяльності підприємства залежить від використання персоналу, які виконують основну роботу. Тому для успішного

функціонування підприємства необхідним є достатня кількість кваліфікованих кадрів, які виконують поставлені обов'язки та завдання, сприяють досягненню економічного, фінансового ефекту.

Тому для більш глибокого розуміння сутності поняття «персонал» нами було проаналізовано існуючі підходи вчених та з'ясовано, що персонал підприємства – це сукупність працівників промислового підприємства, які мають високий рівень кваліфікації, володіють необхідними здібностями, навичками, мають досвід практичної роботи, беруть участь в усіх сферах діяльності підприємства та забезпечують його економічний розвиток, покращення фінансових результатів за умови стимулювання їх праці, створення безпечних умов праці.

Склад працюючих впливає на найважливіші виробничі показники: рівень продуктивності праці, собівартість продукції, рівень оплати праці, якість виробленої продукції, рівень витрат та доходів.

Щодо структури персоналу підприємства, то переважають кваліфіковані і висококваліфіковані працівники, а також більшу частку працівників на промислових підприємствах становлять робітники, які виконують вже розроблені та поставлені завдання, менша частка припадає на керівників, спеціалістів та службовців.

На нашу думку, зовнішні та внутрішні фактори мають вплив на формування структури, складу персоналу підприємства. Серед зовнішніх факторів, що мають вплив на персонал підприємства, визначено чисельність економічно активного (працездатного) населення, рівень освіти, кваліфікація персоналу, співвідношення попиту та пропозиції робочої сили, віковий чинник, добробут населення, прожитковий мінімум.

До внутрішніх факторів впливу на персонал підприємства можна віднести привабливість конкретного підприємства для працевлаштування, рівень заробітної плати, безпечні умови для виконання роботи, використання стимулів та методів мотивації, захист працівників, обсяг пропозиції необхідних кадрів на ринку робочої сили, премії та винагороди.

Ефективність діяльності підприємства залежить від врахування наведених факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, результатів роботи всіх працівників. В свою чергу, рівень ефективності виконання роботи залежить від рівня освіченості та кваліфікації тих, хто працює на підприємстві. Тобто результативність виконання наданої роботи залежить від вмінь та навичок персоналу. За рівнем кваліфікації

робітників поділяють на такі групи [1; 4; 12; 14]: висококваліфіковані (тобто працівники виконують складні завдання, несуть відповідальність за їх виконання, мають спеціальні знання, проходять стажування), кваліфіковані (працівники, які мають необхідну підготовку, достатній досвід роботи), малокваліфіковані (виконують прості роботи, мають незначну підготовку, низький рівень кваліфікації) та некваліфіковані (виконання допоміжних завдань, відсутність спеціальної підготовки) робітники.

Для визначення відповідно кваліфікаційного рівня робітників і службовців загальних професій використовується Єдина тарифна сітка, яка містить 15 тарифних розрядів. В 2003 році було введено Єдину тарифну сітку для працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, в якій передбачено 25 тарифних розрядів, а також для робітників – 8 тарифних розрядів [11].

За умови постійного економічного розвитку, науково-технічного прогресу постійно змінюються умови виконання праці, використовується автоматизоване виробництво, сучасні технології, новітнє обладнання, що обумовлює зменшення потреби в певних працівниках, підвищення вимог та зміну складу працівників.

Тому злагодженість, безперервність та висока якість функціонування промислового підприємства залежить від своєчасного виконання роботи працівниками, ефективності процесу виробництва. Управлінський персонал промислового підприємства виконує наступні функції: складання поточних планів розвитку; організація роботи; комплектування необхідними працівниками; організація приймання та звільнення з роботи; надання відпусток; облік персоналу; контроль за порушеннями працівників; вивчення здібностей персоналу; аналіз вікового складу; підвищення кваліфікації; переміщення працівників від одного підрозділу до іншого; визначає винагороди; підготовка звітності щодо кількості працівників; контроль за виконанням розпоряджень.

Основними особливостями роботи, яка виконується на промислових підприємствах є складність галузевої структури, різноманітність спеціалізації та видів робіт, складність виробництва та технологічних процесів, багатоваріантність серійності виробництва, високий рівень трудомісткості продукції та великі трудові витрати. Цим пояснюється різноманітність функцій, які виконуються управлінським персоналом підприємства.

Оскільки основною метою діяльності підприємств є отримання

прибутку та скорочення витрат, досягнення стратегічних цілей, то успішність їх функціонування залежить від автоматизованості процесу виробництва, раціональності використання трудових ресурсів. При цьому обсяг виробленої продукції повинен відповідати існуючим стандартам, вимогам, що забезпечить конкурентоспроможність, рентабельність продукції, зростання попиту на неї. Тому ефективність та якість виробництва продукції залежить від раціональності розподілу ресурсів, а саме використання трудових ресурсів.

Доцільно відзначити, що промислове підприємство має можливість покращити показники фінансової діяльності, економічний розвиток, підвищити прибутковість, сформувати конкурентні переваги, зміцнити позиції на ринку за умови ефективного використання персоналу, застосування заходів щодо підвищення результативності його роботи, продуктивності праці. Задля підвищення ефективності використання персоналу на промислових підприємствах доцільно враховувати принципи управління персоналом, серед яких економічність (використання раціональної системи управління персоналом, підвищення ефективності виробництва, скорочення витрат на виробництво продукції); прогресивність (використання сучасних методів управління персоналом, дослідження закордонного досвіду); оптимальність (вибір більш оптимальної пропозиції щодо формування процесу управління персоналом); перспективність (визначення перспектив розвитку підприємства при здійсненні управління персоналом); оперативність (своєчасна розробка, прийняття, реалізація рішень щодо управління персоналом); науковість (при здійсненні управління персоналом доцільно враховувати досягнення науки, сучасні методи, інновації); узгодженість (узгодження процесу управління персоналом з цілями підприємства, рішеннями керівництва) [2; 4; 8; 9; 14]. Наведені принципи є доцільними для використання під час управління персоналом, що гарантуватиме ефективне їх функціонування, злагоджену роботу та що впливає на кінцевий результат діяльності підприємства, тобто прибуток.

Одночасно, під час розробки заходів щодо підвищення ефективності діяльності та використання персоналу доцільним є врахування досягнутих фінансових показників на підприємстві за визначений період. Тому доцільною є розробка заходів, шляхів щодо підвищення ефективності використання персоналу, які будуть ґрунтуватися на використанні принципів, функцій та сприятимуть зростанню проаналізованих показників.

Також, важливою передумовою підвищення ефективності використання персоналу на підприємстві є врахування спеціалізації, специфіки роботи певного підприємства, умов роботи, кваліфікації працівників, дії чинників оточуючого середовища, наявності стимулів до праці. Проте, для кожного окремого підприємства доцільно розробляти та впроваджувати відмінний набір заходів, який би враховував специфіку його функціонування, аналіз результативності, прибутковості, організацію процесу діяльності, всіх структурних підрозділів.

В умовах змінності ринкового середовища функціонування, банкрутства значної кількості підприємств, загострення конкурентної боротьби при розробці шляхів покращення використання персоналу доцільним є використання не лише вітчизняного досвіду, але й закордонного досвіду, здійснення їх порівняння, визначення переваг і недоліків, розробка власної системи використання та управління персоналом, що сприятиме зростанню їх конкурентоздатності.

За результатами дослідження нами було визначено основні шляхи підвищення ефективності використання персоналу на промисловому підприємстві: розробка загальної стратегії розвитку з урахуванням ефективності використання персоналу; мотивація (використання стимулів до праці сприятиме підвищенню її ефективності, відповідальності за отримані результати, покращенню якості виробленої продукції, заохочення працівників, які запропонували інновації щодо зростання продуктивності праці); соціальний захист та гарантії, визначення спільних цілей; контроль за рівнем кваліфікації працівників (прийняття на роботу лише кваліфікованих працівників, що відповідають встановленим вимогам при прийнятті на роботу); атестація працівників (проведення перевірки знань працівників щодо відповідності займаній посаді); покращення системи прийняття рішень та спрямування завдань до персоналу (забезпечить швидкість виконання поставлених завдань); проведення курсів підвищення кваліфікації (організація даних курсів дозволить працівникам опанувати нові знання, покращити ефективність роботи, підвищити рівень заробітної плати); автоматизація та механізація виробництва, організація робочих місць (забезпечить скорочення часу на виконання певних робіт, підвищення якості отриманих результатів, обладнання робочих місць); зацікавлення працівників в підвищенні кваліфікації (дозволить підвищити рівень оплати праці, ефективність роботи на виробництві); конкурсна система прийому на роботу (використання даної системи сприятиме прийому на роботу

кваліфікованих кадрів); створення сприятливих, безпечних умов діяльності (створення сприятливого психологічного клімату в колективі, умов для відпочинку, забезпечити злагоду роботи, покращити умови роботи); взаємодія керівництва з персоналом (доступність інформації про результати роботи підприємства, підвищення заробітної плати за умови зростання продуктивності праці, можливість участі в прийнятті рішень); вдосконалення системи управління персоналом, визначення повноважень керівництва; матеріальне стимулювання персоналу (підтримання творчих ідей, створення творчих робочих груп) [7; 10; 12; 13].

Визначені шляхи до підвищення ефективності використання та управління персоналом є доцільними для використання на промислових підприємствах, але з урахуванням існуючої системи управління, що сприятиме досягненню цілей підприємства в цілому та окремого працівника. Застосування даних заходів сприятиме зростанню продуктивності праці, обсягів збуту та реалізації продукції, покращенню господарської діяльності підприємства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. За результатами дослідження визначено, що персонал підприємства – це сукупність працівників промислового підприємства, які мають високий рівень кваліфікації, володіють необхідними здібностями, забезпечують його економічний розвиток, покращення фінансових результатів за умови стимулювання їх праці, створення безпечних умов праці. Наведено класифікацію працівників за рівнем кваліфікації – висококваліфіковані, середньокваліфіковані, малокваліфіковані та некваліфіковані працівники. Залежно від посади, яку займає робітник залежать функції, які будуть виконуватися ним на підприємстві. Ефективність функціонування підприємства залежить від використання трудового ресурсу, визначення напрямів та способів підвищення їх ефективності. Серед основних шляхів підвищення ефективності використання персоналу було визначено: розробка загальної стратегії розвитку з урахуванням ефективності використання персоналу; мотивація; соціальний захист та гарантії, визначення спільних цілей; контроль за рівнем кваліфікації працівників; атестація працівників; покращення системи прийняття рішень та спрямування завдань до персоналу; проведення курсів підвищення кваліфікації; автоматизація та механізація виробництва, організація робочих місць; зацікавлення працівників в підвищенні кваліфікації; конкурсна система прийому на роботу; створення

сприятливих, безпечних умов діяльності; взаємодія керівництва з персоналом; вдосконалення системи управління персоналом, визначення повноважень керівництва; матеріальне стимулювання персоналу. За умови використання даних рекомендацій промислове підприємство матиме можливість покращити ефективність використання персоналу, атмосферу в колективі, продуктивність їх роботи та результативність його функціонування.

Необхідно зазначити, що використання персоналу на підприємстві, стимулювання їх праці, підвищення кваліфікації забезпечить економічний розвиток підприємства, максимізацію прибутку, зростання виробничих потужностей, збільшення обсягів реалізації, мінімізацію витрат, дозволяє більш ефективно використовувати ресурси.

Список використаних джерел:

1. Бажан І.І. Сутність категорії «трудовий потенціал» та її економічна природа / І.І. Бажан // Формування ринкових відносин в Україні. 2003. № 1 (20). С. 69–73.
2. Базалійська Н.П. Концептуальні основи оцінювання персоналу промислового підприємства [Електронний ресурс] / Н.П. Базалійська, Д.І. Бойко // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 5. С. 296–300. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-5-2015/13-vipusk-5-traven-2015-r/800-bazalijska-n-p-bojko-d-i-kontseptualni-osnovi-otsinyuvannya-personalu-promislovogo-pidpriemstva>.
3. Балабанова Л.В. Управління персоналом : підручн. / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – К. : ЦУЛ, 2011. 468 с.
4. Бучинська Т.В. Сутність та складові професійної компетентності персоналу в умовах конкуренції / Т.В. Бучинська // Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2014. Том 15. № 2. С. 228–233.
5. Виноградова О.В. Сутність мотивації персоналу як основи розвитку підприємства / О.В. Виноградова, К.І. Пілігрим // Бізнес інформ. – 2013. – № 12. – С. 339–347.
6. Гайдучок Т.С. Доходи персоналу підприємства в контексті обліково-економічного змісту [Електронний ресурс] / Т.С. Гайдучок, А.В. Киян // Економіка і суспільство. 2017. Вип. 8. С. 730–736. Режим доступу : <http://economyandsociety.in.ua/journal-8/15-stati-8/781-gajduchok-t-s-kiyan-a-v>.
7. Дідур К.М. Шляхи підвищення ефективності системи управління персоналом в аграрних підприємствах / К.М. Дідур // Вісник

Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2015. № 1 (35). С. 125–129.

8. Крушельницька О.В. Управління персоналом / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. К. : Кондор. 2007. 428 с.

9. Майстер Л.А. Економічна сутність персоналу та його сучасне значення в системі управління підприємством / Л.А. Майстер // Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 3(130). С. 212–218.

10. Пащенко О.І. Шляхи підвищення ефективності управління керівників та спеціалістів на підприємстві / О.І. Пащенко // Управління розвитком. 2012. № 11. С. 67–68.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 1993 р. № 74 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74-93-%D0%BF>

12. Череп А. В. Методичні підходи до використання трудових ресурсів у відповідності з потенційними можливостями підприємства / А.В. Череп, Л.В. Шитікова // Бізнес-Інформ. 2013. № 10. С. 253–257.

13. Шахно А. Ю. Основні напрямки підвищення ефективності праці трудових ресурсів підприємства / А.Ю. Шахно, Г.А. Лашкун, Б.Ю. Голобородько // Економічний аналіз : зб. наук. Праць. 2014. Том 15. № 3. С. 237–245.

14. Якубів Р.Д. Класифікація персоналу підприємства: управлінський підхід / Р.Д. Якубів // Інновація економіка: науково-виробничий журнал. 2014. № 3(52). С. 131–136.

Opalyuk T.L. THE ECONOMIC ESSENCE OF INCREASING THE EFFICIENCY OF PERSONNEL USE AT INDUSTRIAL ENTERPRISES.

Summary. The article analyzes the existing approaches of scientists to the interpretation of the essence of the definition of «personnel» and proposes to consider the personnel as a set of employees of the industrial enterprise, which have a high level of qualification, possess the necessary abilities, skills, have practical experience, provide its economic development, improve financial results provided stimulating their work, creating safe working conditions. The roles, appointments, functions of the personnel at the industrial enterprise are determined. It has been established that the coherence, continuity and high quality of the operation of an industrial enterprise depends on timely performance of work by employees.

Key words: personnel, personnel functions, personnel use, efficiency, performance of activity, management, industrial enterprise.

Т.Л Опалюк,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
opalyuk.tetyana@kpnpu.edu.ua

Є.О.Кернична,

студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
ostafijchuk.zhenya@gmail.com

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Опалюк Т.Л., Кернична Є.О. Професійне вигорання працівників соціальної сфери. У статті проведено аналіз чинників та ознак професійного вигорання працівників соціальної сфери, розглянуто основні етапи явища професійного вигорання, перераховано методи боротьби і профілактики даного явища, а також запропоновано сучасні способи корекції даного стану у соціальних працівників.

Ключові слова: синдром професійного вигорання, соціальний працівник, соціальна сфера, відпочинок, стрес.

Вступ. Професійне вигорання - це процес психологічного та емоційного виснаження, спричинений тривалим перевантаженням, стресом і незадоволенням роботою, що приводить до зниження ефективності роботи та погіршення якості життя людини. Це стан, коли працівник втрачає зацікавленість та ентузіазм до своєї роботи, знижується професійна компетентність та продуктивність роботи. Вигорання може стати причиною ранньої відставки з роботи, погіршення здоров'я та взаємин з колегами, друзями та родиною.

Проблема професійного вигорання стає все більш актуальною в сучасному світі, де люди працюють все більше і більше, виконуючи різноманітні роботи з високими вимогами. Професійне вигорання може виникнути в будь-якій професії, від медичних працівників та вчителів до менеджерів та програмістів. Ця проблема може мати серйозні наслідки

для здоров'я та добробуту людей, а також негативно впливати на продуктивність та якість роботи.

Згідно з дослідженнями, проблема професійного вигорання є поширеною серед працівників в усьому світі. Наприклад, в США більше 50% медичних сестер та лікарів стикаються з професійним вигоранням. У Європі понад 40% вчителів зазнають високого рівня вигорання, а серед менеджерів це число сягає 35%. Україна не є винятком, де працівники соціальної сфери також стикаються з проблемою професійного вигорання. Це підтверджують результати досліджень, проведених в останні роки [2].

На сьогоднішній день професійне вигорання є актуальною проблемою у багатьох професіях, зокрема у вчителів, лікарів, соціальних працівників, психологів, працівників гуманітарної сфери, журналістів, фахівців з інформаційних технологій та багатьох інших. Це може призвести до серйозних наслідків як для самого працівника, так і для його оточення, включаючи погіршення якості надання послуг та загальної якості життя.

Тому вивчення проблеми професійного вигорання є важливим не лише для розвитку науки, але й для підвищення якості життя працівників та покращення якості надання послуг в різних сферах діяльності.

Мета дослідження професійного вигорання – встановлення причин та факторів, що призводять до виникнення цього явища, а також розроблення ефективних стратегій попередження та лікування професійного вигорання.

Завдання дослідження професійного вигорання включають:

- Аналіз ефективності різних методів попередження та лікування професійного вигорання;
- Встановлення зв'язку між професійним вигоранням і здоров'ям працівників, а також вивчення впливу професійного вигорання на якість роботи та результативність працівників;
- Розроблення рекомендацій для працівників та роботодавців щодо запобігання професійного вигорання та підвищення ефективності роботи.

Теоретичний аспект професійного вигорання

Вивчення проблеми професійного вигорання розпочалась ще у 1970-х роках, коли науковці почали досліджувати стан емоційного виснаження у професійних працівників, зокрема в медичній сфері. Перші результати дослідження, виявили, що емоційне виснаження може призводити до негативних результатів для пацієнтів.

У 1980-х роках науковці розширили дослідження на інші професії, такі як соціальні працівники, вчителі, адвокати та інші. На початку 1990-х років було визначено три ключові складові професійного вигорання: емоційне виснаження, деперсоналізація та зниження особистих досягнень.

У 2000-х роках науковці розширили дослідження на інші країни та культури, що дозволило зрозуміти, що проблема професійного вигорання є всесвітньою та може мати різні прояви залежно від контексту.

На сьогоднішній день, науковці продовжують досліджувати проблему професійного вигорання, зокрема шукають способи запобігання та лікування цього стану.

Серед причин професійного вигорання соціальних працівників можна виділити наступні [4]:

1. Висока емоційна напруга, пов'язана з роботою з людьми, що потребують спеціальної уваги, такими як діти з девіантною поведінкою, людьми з психічними захворюваннями або залежностями.
2. Недостатній рівень оплати праці та недостатня матеріальна підтримка на роботі.
3. Низький статус соціальних працівників в суспільстві та недооцінка їх внеску у розвиток суспільства.
4. Велика кількість робочих годин, робота у вихідні та відпустки.
5. Незадовільний рівень спілкування зі співробітниками та керівництвом, конфлікти на робочому місці.
6. Відсутність можливості професійного зростання та навчання.
7. Несумісність вимог роботи з особистісними характеристиками працівника.

Виділяють такі ознаки професійного вигорання соціальних працівників:

1. Емоційне виснаження: почуття, що вичерпують всі емоції, які зазвичай приводять до відчуття втрати енергії та пасивності.
2. Деперсоналізація: ставлення до клієнтів та пацієнтів як до об'єктів, зниження емпатії та настрою.
3. Зниження професійної компетентності: втрата впевненості в собі та своїх навичках, зниження рівня працездатності.
4. Високий рівень стресу: постійне переживання невпевненості, тривоги та незадоволення роботою, недостатня підтримка колег та начальства.

Ці ознаки можуть проявлятися по різному у кожної людини, але загальна тенденція полягає в тому, що професійне вигорання може впливати на якість життя та роботи соціальних працівників.

Етапи професійного вигорання соціальних працівників можна умовно розділити на три фази:

- Фаза виснаження (емоційна втома) - на цьому етапі спостерігається зниження енергії, відчуття втоми та нездатності концентруватися на роботі, негативне ставлення до професії та клієнтів.

- Фаза відчуження (деперсоналізація) - на цьому етапі працівник розвиває відчуття відчуження від своєї роботи та клієнтів, відчуття безпорадності, відчуження від себе та своїх колег.

- Фаза зниження особистої ефективності (недостатня самооцінка) - на цьому етапі працівник починає відчувати, що його робота не має значення, недооцінює свої здібності та досягнення, може розвивати відчуття безпомічності та депресії.

Існує кілька інструментів діагностики професійного вигорання у. Ось деякі з них:

1. Методика «Міжнародний опитувальник професійного вигорання» (MBI) - це один з найбільш використовуваних інструментів діагностики професійного вигорання, який складається з трьох шкал: шкала виснаження, шкала цинізму та шкала зниження професійного задоволення [1].

2. Коротка методика діагностики синдрому професійного вигорання (KEDS) - це інструмент, який дозволяє швидко оцінити рівень професійного вигорання за допомогою 12 запитань.

3. Опитувальник професійного вигорання в сфері соціальної роботи (POW) - це інструмент, який був розроблений спеціально для діагностики професійного вигорання у соціальних працівників.

4. Інтерв'ю з психологом або консультантом - цей метод може допомогти виявити ознаки професійного вигорання та з'ясувати причини його виникнення [3].

Серед способів профілактики та корекції професійного вигорання у соціальних працівників можна виділити наступні [5]:

1. Створення комфортних умов праці: організація правильного графіку роботи, забезпечення можливості відпочинку, утримання робочого місця у належному стані.

2. Розвиток навичок саморегуляції: соціальні працівники повинні навчитися контролювати свої емоції, впроваджувати практики медитації та релаксації.

3. Підтримка соціальних працівників: важливо, щоб працівники відчували підтримку колег, керівництва та сім'ї.

4. Проведення психологічних тренінгів та підвищення рівня професійної компетентності: це може допомогти соціальним працівникам виконувати свої обов'язки більш ефективно та ефективно відновлюватися.

5. Перерви та відпустки: соціальним працівникам потрібно забезпечувати періодичні перерви та відпустки для відновлення сил і зменшення ризику професійного вигорання.

6. Забезпечення можливостей для професійного розвитку та кар'єрного зростання.

Існує кілька методів психологічної підтримки соціальних працівників, які можуть допомогти їм зменшити ризик професійного вигорання. Ось деякі з них [6]:

1. Супервізія: це процес, в якому соціальний працівник працює з досвідченим колегою-супервізором, який надає поради та допомагає зрозуміти складні ситуації. Це допомагає зменшити відчуття самотності та покращує якість професійної роботи.

2. Тренінги з управління стресом: ці тренінги допомагають соціальним працівникам вивчати стратегії для зменшення стресу та підвищення ефективності роботи.

3. Групова підтримка: групові зустрічі з іншими соціальними працівниками можуть допомогти зменшити відчуття ізольованості та надати можливість взаємної підтримки.

4. Регулярний відпочинок: важливо, щоб соціальні працівники мали достатньо часу для відновлення та відпочинку, щоб зберегти енергію та емоційний баланс.

5. Позитивне мислення: розвиток позитивного мислення може допомогти соціальним працівникам зберегти оптимізм та енергію в роботі.

Висновки. Можна зробити висновок, що професійне вигорання є актуальною проблемою для соціальних працівників, оскільки це може призвести до серйозних наслідків для їхнього здоров'я, якості роботи та відносин з колегами та клієнтами. Окрім того, було виявлено, що причинами професійного вигорання є надмірне навантаження, емоційний стрес, відчуття безпорадності та некомпетентності, віддаленість від соціальної підтримки. Для запобігання та корекції професійного вигорання соціальних працівників важливо вживати різноманітні методи,

такі як психологічна підтримка, планування робочого часу та навантаження, медитація, тренінги з саморозвитку та підвищення компетентності тощо. Таким чином, застосування комплексного підходу до попередження та корекції професійного вигорання соціальних працівників є дуже важливим для підвищення ефективності їхньої роботи та збереження здоров'я.

Список використаних джерел

1. Maslach C. Job burnout: new directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*. 2003. Vol.12.P. 189-192.
2. "Preventing Burnout in Social Workers" by Dr. Lisa Firestone, *Psychology Today*, 2018.
3. Taylor J., Bogdan R., DeVault L. *Introduction to Qualitative Research Methods. A Guidebook and Resource*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2015.
4. Емоційне вигорання на роботі. 8 способів впоратися з синдромом. URL: <https://suspilne.media/7544-emocijne-vigoranna-na-roboti-8-sposobiv-vporatisa-z-sindromom/>
5. Міщенко М. С. (2016). Профілактика та корекція емоційного вигорання у практичних психологів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*, (1150).
6. Тептюк Юлія Олександрівна. Психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Тептюк Юлія Олександрівна; [наук. керівник Булах Ірина Сергіївна]; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2021. – 23 с.

Opaliuk T.L., Kernychna Y.O. PROFESSIONAL BURNOUT OF SOCIAL WORKERS.

Summary. The article analyzes the factors and signs of professional burnout of social workers, considers the main stages of the phenomenon of professional burnout, lists the methods of combating and preventing this phenomenon, and also suggests modern ways to correct this condition in social workers.

Key words: professional burnout syndrome, social worker, social sphere, rest, stress.

Опалюк Т.Л.,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
opalyuk.tetyana@kpnpu.edu.ua

Радченко О.Б.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна.

КОРЕКЦІЯ МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ЗОБРАЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Опалюк Т.Л., Радченко О.Б. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності. Статтю присвячено проблемі корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності. Виокремлено п'ять основних підходів до визначення проблеми порушення інтелектуального розвитку: медичний, дефектологічний, педагогічний, психологічний, психолого-педагогічний. Розкрито групу патологічних станів, що характеризується порушенням системної взаємодії між інтелектуальною та афективними сферами пізнавальної діяльності, що виявляється в загальному психічному недорозвитку з домінуючим інтелектуальним дефектом та ускладненнями в соціальній адаптації. Охарактеризовано особливості мислення у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: мислення, корекція, нетрадиційні техніки зображувальної діяльності, діти старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Вступ. Наразі є важливим розв'язання завдання успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у соціальну реальність нашої країни. У центрі цієї проблематики – старший дошкільник з інтелектуальними порушеннями. Саме науково обґрунтована корекція мислення такої дитини, психолого-педагогічний супровід її розвитку

забезпечує підґрунтя створення передумов навчальної діяльності, успішної соціалізації дошкільників з інтелектуальними порушеннями та виводить на перший план потребу кардинально нового ставлення й підтримки такої дитини на етапі дошкільного дитинства у системі виховання – спеціального, інклюзивного та інтегрованого.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні методів корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною базою дослідження є філософські та психолого-педагогічні концепції про гуманізм, дитиноцентрованість, соціальне значення освіти, єдність науки і практики у дослідженні її проблем (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко та ін.), взаємозв'язки біологічного та соціального факторів у розвитку людини, наявність і взаємодія загальних і специфічних закономірностей соціалізації, навчання та виховання дітей з нормативним та порушеним розвитком (Л. Виготський, І. Єременко, Г. Костюк, С. Максименко, І. Моргуліс, В. Синьов та ін.), забезпечення рівних прав усіх дітей на якісну освіту з урахуванням їх типологічних та індивідуальних особливостей шляхом розвитку різних форм організації освіти – інклюзивних та спеціальних (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Кузава, М. Шеремет та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано такі методи дослідження:

- теоретичні - аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження з метою визначення основ вивчення стану питання корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями та перспективних напрямів її вирішення;

- емпіричні - спостереження, бесіди з метою збору психолого-педагогічної інформації про особливості мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

У світлі євроінтеграційних процесів, підсилення гуманістичних тенденцій освіти та виховання підростаючого покоління, що відбуваються в сучасній Україні, особливої ваги набирає навчання та соціалізація дітей з особливими освітніми потребами. Рівень цивілізованості країни визначається саме ставленням до «особливих» дітей, до їхніх потреб, психолого-педагогічної корекції та супроводу.

Відповідно до даних ООН, у світі налічується приблизно 450 мільйонів людей з явними порушеннями психічного та фізичного розвитку. Дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) свідчать, що народжуваність дітей з вадами розвитку у світі досягає 13%. Серед них 3% дітей народжуються з недоліками інтелекту, 10% – з іншими фізичними та психічними вадами розвитку, а всього у світі налічується майже 200 мільйонів дітей з обмеженими можливостями [2,3]. Отже, проблема навчання та виховання дітей з порушенням інтелектуального розвитку (розумово відсталих дітей) не втрачає своєї актуальності та масштабності, особливо на теренах України, яка переживає своє політичне та соціально-економічне становлення.

Теоретичний аналіз наукової літератури дав підстави виокремити п'ять основних підходів до визначення проблеми порушення інтелектуального розвитку: медичний, дефектологічний, педагогічний, психологічний, психолого-педагогічний. На основі узагальнення цих наукових підходів розумову відсталість розкрито як групу патологічних станів, що характеризується порушенням системної взаємодії між інтелектуальною та афективними сферами пізнавальної діяльності, що виявляється в загальному психічному недорозвитку з домінантним інтелектуальним дефектом та ускладненнями в соціальній адаптації.

У ході дослідження з'ясовано, що психолого-педагогічний підхід до вивчення питань розумової відсталості в науковій літературі є визначальним та універсальним, що забезпечує дослідження особистісних характеристик дитини; домінування індивідуального підходу та широке застосування надбань гуманістичної парадигми; орієнтація сучасної науки на три принципи: гуманізації, фундаменталізації та інтеграції.

У межах цього підходу, охарактеризовано особливості мислення у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями: порушення усіх розумових операцій; зниження активності розумових процесів, не активність у пошуках рішення, байдужість до результату та процесу вирішення навіть ігрової задачі; мовленнєвий недорозвиток; мислення формується в умовах неповноцінного чуттєвого пізнання; обмеженість практичної діяльності; найбільш збережений вид мислення – наочно-дієвий; неусвідомленість та хаотичність дій у процесі вирішення завдань; некритичність мислення; слабка регулююча роль мислення; низька мотивація розумової діяльності; значні відставання у темпі розвитку тощо. Доведено, що такі базові психічні властивості як креативність, ініціативність, самостійність і відповідальність, довільність, свобода поведінки й безпека, самосвідомість та самооцінка, які характерні

для дитини з типовим розумовим розвитком, не є сформованими у дитини з інтелектуальними порушеннями, а саме: гальмуються пізнавальні процеси – пам'ять, сприйняття, мислення, погано розвинене мовлення, є суттєвий недорозвиток моторики.

Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями передбачає цілеспрямоване корекційне, диференційоване навчання та виховання з психотерапевтичним ефектом, максимальна стимуляція усіх мисленневих операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, критичність мислення), культурне зростання дитини в насиченому повноцінному освітньому середовищі, що може забезпечити успішне входження її в суспільство із залученням до усіх сфер життєдіяльності та навіть сприяти повній компенсації (частковому чи повному) інтелектуального дефекту.

Нетрадиційну зображувальну діяльність у статті розглянуто як дієвий засіб для формування та корекції мислення дітей з інтелектуальними порушеннями; використовується як елемент психокорекції, впливаючи тим самим і на якість вербального контакту. Використання нетрадиційних технік зображувальної діяльності допомагає дитини зорієнтуватися у просторі, оцінити властивості предметів, скорегувати сенсорний розвиток; значно впливає на операційні компоненти мислення, на ефективність вирішення наочно-образних завдань; формування позитивної самооцінки дитини; на звільнення від негативних почуттів; мотивації інтересу до інтелектуальної діяльності, до пізнання світу та мистецтва.

Для дослідження реального стану розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями нами розроблено критеріально-діагностичний інструментарій організації констатувального етапу дослідження стану мислення цієї категорії дітей, який включав критерії, показники розвитку мислення, методики діагностики мислення. Виокремлено наступні критерії мислення дітей старшого дошкільного віку: операційно-діяльнісний, мотиваційно-пізнавальний та емоційно-критичний.

Операційно-діяльнісний критерій визначено за допомогою таких показників, як: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, абстрагування, узагальнення; здатність до переносу дій в нові умови при вирішенні наочно-дієвих задач; рівень та особливості сформованості наочно-дієвого та наочно-образного мислення. Основними показниками *мотиваційно-пізнавального критерію* виступили мотивація, пізнавальний інтерес, цілеспрямованість, динаміка втомлюваності, вплив наростання втоми на

діяльність, комунікабельність, виконання дій за зоровим зразком. Показниками *емоційно- критичного критерію* є емоційна реакція на зауваження, труднощі, неуспіх, похвалу; критичність; вплив позитивних/негативних емоцій на подальшу діяльність; темп роботи, уважність.

Результати діагностики актуального стану мислення дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі дослідження засвідчили низький рівень його сформованості, що свідчить про необхідність розроблення комплексного та ефективного програмно-методичного комплексу корекційно- виховної роботи з розвитку мислення дітей з інтелектуальними порушеннями, спрямованого на роботу з корекції, оптимізації та профілактики розвитку їх мислення.

На основі отриманих діагностичних даних та з урахуванням специфіки мислення дошкільників з інтелектуальними порушеннями розроблено програмно-методичний комплекс корекційно-виховної роботи з розвитку мислення для дітей старшого дошкільного віку засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.

Впровадження та апробація програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення для дітей старшого дошкільного віку засобами нетрадиційної зображувальної діяльності здійснювалася за трьома основними напрямками: робота з батьками, педагогами та дітьми. Головна мета такої роботи – залучення батьків та вихователів до системної взаємодії з професіоналами, створення єдиного простору закладу дошкільної освіти й родини задля забезпечення гармонійної корекції вихованців та їхнього подальшого інтелектуального та психічного розвитку. Впровадження програмно-методичного комплексу передбачало системність, повторюваність, послідовність та систематичність корекційної роботи.

Запропонований програмно-методичний комплекс містить такі блоки: *діагностичний* (проводився з метою систематичного моніторингу за розвитком мисленням дітей та оцінки результативності комплексу). Означений блок включав: початкову, основну та кінцеву діагностику); блок *психолого- педагогічної корекції* передбачав здійснення безпосереднього корекційного впливу на дитину з метою максимальної стимуляції усіх мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, критичність мислення), підвищення рівня сформованості мислення.

Психолого-педагогічна корекція здійснювалася у три етапи: пропедевтичний, основний, завершальний. Метою *пропедевтичного*

етапу стала підготовка дитини до групової роботи. Для цього етапу основною стала індивідуальна форма роботи. Другий *етап основний*, що представлено у програмно-методичному комплексі корекційно-виховної роботи з розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями «Основна корекційно-виховна робота з розвитку мислення» відбувався у формі групових корекційно-психотерапевтичних занять. Метою другого етапу було формування продуктивної діяльності, активізація ініціативності, пізнавальних мотивів; подолання пасивного сприйняття дійсності; підвищення рівня наочно-дійового та наочно-образного мислення; максимальна стимуляція усіх мисленневих операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, критичність мислення). Етап корекційно-виховної роботи з розвитку мислення містив у собі 20 розроблених типових корекційних занять. Частота повторень презентованих занять визначалась рівнем оволодіння нетрадиційними техніками зображувальної діяльності.

Експериментальну перевірку програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності здійснено шляхом його впровадження у освітній процес закладів дошкільної освіти. Завершальний етап складався з проведення повторного діагностування за розробленою на констатувальному етапі методикою виявлення рівнів сформованості мислення старшого дошкільника з інтелектуальними порушеннями, оцінки ефективності експериментальної роботи.

Перевірку рівнів сформованості мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями здійснено через діагностику дітей експериментальної та контрольної груп. Для визначення статистично значущих змін у рівнях показників, які були досліджені до та після формувального експерименту в контрольній та експериментальній групах, застосовано коефіцієнт кутового перетворення Фішера (F^* -критерій). Розрахунок критерію здійснювався за допомогою програмного комп'ютерного пакета математико-статистичної обробки емпіричних даних IBM SPSS Statistics.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отриманні дані засвідчили дієвість програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення визначеної категорії дітей з інтелектуальними порушеннями, у більшості дошкільників експериментальної групи відбулися якісні зміни у рівнях сформованості мислення, а саме було виявлено таку позитивну динаміку: зменшилась

кількість порушень поведінки, конфліктів з однолітками та дорослими, сформувались нові елементарні уявлення про адекватне обґрунтування поєднання предметів в одну групу; діти демонстрували більше можливостей до аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, абстрагування, узагальнення; здатність до переносу дій у нові умови при вирішенні наочно-дійових задач; зріс рівень сформованості наочно-дієвого та наочно-образного мислення; зросла мотивація, сформувався пізнавальний інтерес. Діти експериментальної групи демонстрували цілеспрямованість, комунікабельність при виконанні завдань; емоційна реакція на зауваження, труднощі, неуспіх, похвалу стала більш адекватною; у дітей можна було спостерігати елементи критичного мислення; збільшився темп роботи, зросла уважність.

У дітей контрольної групи відбулись незначні зміни в рівнях сформованості мислення, а деякі показники визначених критеріїв навіть погіршились, що засвідчує той факт, що відсутність спеціально організованої психолого-педагогічної корекції, спрямованої на розвиток мислення, з часом може призвести до погіршення психічного та інтелектуального розвитку дитини.

Представлене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективами для подальшого вивчення є розроблення системи діагностики та психолого-педагогічного супроводу дітей з порушеннями пізнавального і поведінкового розвитку на ранніх етапах онтогенезу з урахуванням можливостей забезпечення позитивної динаміки з допомогою спеціального естетично-дидактичного матеріалу як традиційного (наприклад, фольклорного), так і нетрадиційного характеру.

Список використаних джерел:

1. Біла І. М. Розвиток художнього сприймання у дошкільному віці. Практична психологія і соціальна робота. 2014. № 1. С.4-8.
2. Гавриленко Г. Розвиток емоційно-вольової сфери у дітей з легкою розумовою відсталістю. Психокорекційний комплекс. Психолог. 2013. № 9. С. 50-56.
3. Гаврилов О. В. Деякі аспекти організації роботи з дітьми з помірною та тяжкою розумовою відсталістю в республіці Польща. Актуальні питання корекційної освіти. Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2011. С. 33-42.

Opaliuk T.L., Radchenko O.B. CORRECTION OF THINKING OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES BY MEANS OF NON-TRADITIONAL PICTORIAL ACTIVITIES.

Summary. The article is devoted to the problem of correcting the thinking of older preschool children with intellectual disabilities by means of non-traditional pictorial activities. Five main approaches to defining the problem of impaired intellectual development are distinguished: medical, defectological, pedagogical, psychological, psychological-pedagogical. A group of pathological conditions is revealed, which is characterized by a violation of the systemic interaction between the intellectual and affective spheres of cognitive activity, which manifests itself in general mental underdevelopment with a dominant intellectual defect and complications in social adaptation. The peculiarities of thinking in older preschool children with intellectual disabilities are characterized.

Key words: thinking, correction, non-traditional techniques of visual activity, older preschool children with intellectual disabilities.

УДК 364:351.84

Т.Л Опалюк,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
opalyuk.tetyana@kpnu.edu.ua

В.В Рудницька

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
sz1b19.rudnytska@kpnu.edu.ua

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Опалюк Т.Л., Рудницька В.В. Роль соціальної реклами у вирішенні соціальних проблем. У статті розглянуто роль соціальної реклами, а також її важливість у вирішенні проблем соціуму. Акцент робиться на необхідності поширення соціальної реклами до цільової

аудиторії. Особливої уваги заслуговують актуальні та соціальні проблеми, які потребують вирішення. Доведено, що соціальна реклама може бути дієвим засобом впливу на громадську думку та поведінку.

Ключові слова: соціальна реклама, соціум, складні життєві обставини, рекламна інтеграція, соціальна проблема, важливість соціальної реклами.

Вступ. Розвиток інформаційного суспільства актуалізує проблему різновекторного впливу на соціалізацію особистості засобів масової інформації (мас-медіа). Попри те, що вони продукують особистісно значущий контент, простежуємо вагому частку тих, котрі поширюють деформовані цінності й пропагують асоціальні дії людини.

Завдання подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію особистості визначено у законах України «Про доступ до публічної інформації» (2015), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001, із змінами від 19.12.2017), «Про освіту» (2017); державних стратегіях: Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2012), Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні (2013); Концепція впровадження медіаосвіти Національної академії педагогічних наук України (2016).

Одна з основних ролей соціальної реклами полягає в тому, що вона впливає на соціум та спонукає думати про проблему, яка висвітлюється в інтеграції. Вона може допомогти привернути увагу до проблеми, яка не отримує достатньої уваги. Наприклад візьмем найпоширеніші проблеми, які можна знайти у суспільстві:

1. **Бідність:** брак достатнього рівня доходів для забезпечення гідного життєвого існування;
2. **Безробіття:** особливо популярна проблема в Україні через вторгнення РФ більшість міст зруйновано та з ними і робочі місця також скоротилися бюджети багатьох підприємств, а деякі взагалі ліквідовано або скорочено;
3. **Наркоманія та алкоголізм:** залежність від психотропних препаратів зараз посилена через стресові умови люди шукають втіхи у пляшці або порошку;
4. **Насильство:** фізичне та психологічне насильство, що може призвести до травм та психічних розладів;
5. **Дискримінація:** нерівні можливості для людей іншої раси, національності, статі, сексуальної орієнтації та віросповідання;
6. **Охорона здоров'я:** відсутність доступу до якісної медицини та ліків, проблеми з їх доставкою, дефіцит ліків. Люди в більшості не ставлять своє

здоров'я в пріоритет, адже вважають, що в будь – який момент воно може різко погіршитися [1, с.37]

Усе це обумовлює актуальність обговорення даної проблеми та визначає важливість соціальної реклами.

Метою статті є висвітлення ролі соціальної реклами, а також її важливості у вирішенні проблем соціуму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом багатьох років формувався фундамент соціальної реклами, а також багато науковців досліджували проблеми та їх важливість для соціуму. Зеленська – Яцишин О.І., Луценко Т.В., Рибалка Н.В., Таніця С.В, Іванова, Корнеєв В.М. та інші дослідники посвячують свої праці соціальній рекламі у різних сферах життєдіяльності.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що питання впливу засобів масової інформації на соціалізацію особистості досліджено за кількома напрямками: 1) як окрема галузь соціальної психології (Г. Андрєєва, Н. Богомолова, М. Володіна, Ф. Зімбардо, Б. Паригін, Р. Харрис); 2) як фактор сприяння агресивній поведінці (В. Афанасьєва, А. Бандура (A. Bandura), О. Виноградна, А. Допира, А. Дроздов, В. Клайн (V. Cline), А. Назаретян, Ю. Романенко, К. Тарасов, А. Федоров, П. Фролов); 3) як фактор впливу на систему цінностей особистості (Н. Єфімова, Д. Попова, А. Федорович, С. Шандрук); 5) як фактор маніпуляції свідомістю (С. Кара-Мурза, Н. Лігачова, П. Лісовський, Б. Потятиник, В. Петрик, Г. Почепцов).

Незважаючи на те, що питання впливу ЗМІ на особистість вивчаються в різних галузях психології та педагогіки, головною метою цих наук є формування особистості.

Вивченням соціалізації особистості займалися українські педагоги: А. Акусок, Т. Алексеєнко, М. Барахтян, О. Безпалько, І. Богданова, М. Євтух, О. Жабокрицька, О. Заболотна, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, М. Папуча, О. Романовський, С. Савченко, М. Савчин, С. Харченко та інші.

Саме соціальна реклама, яка поширюється у різних ЗМІ (соціальні мережі, телебачення, радіо, YouTube), а також розголосом небайдужих людей, соціальних працівників, промоутерів та навіть блогерами. Разом якщо об'єднати цих всіх людей – це буде ефективна подача інформації, адже хтось любить читати, хтось фанатіє від соціальних працівників, а дехто має блогера – кумира. Це все разом і соціальна реклама, яку можна поширити будь-де, в будь-який час та ким завгодно. Зовсім немає перешкод для поширення соціальної реклами.

Але недостатньо дослідженими є питання ролі, функцій та конкретики реклами яка розповсюджується, її психологічний вплив буває різний і часом навіть негативний, що може відштовхнути людей від заохочення боротися з проблемами які їх оточують та викликати байдужість до самих себе. [2, с.236]

Методи дослідження: інтерв'ю, дослідження документів, спостереження, теоретико-практичний аналіз літературних джерел.

Результати дослідження: Дослідження показують, що соціальна реклама може бути дієвим засобом впливу на громадську думку та поведінку. Зокрема, соціальна реклама може підвищувати освіченість громадян з проблем, які виникають у суспільстві, а також привертати їх увагу до проблем, які раніше не були настільки відомі. Крім того, соціальна реклама може стимулювати людей до дій, які спрямовані на вирішення соціальних проблем, таких як виклики здоров'я, екології, наркоманії, насильства, голоду та інших проблем. [3, с.176]

У сучасному світі комунікаційний процес між державними соціальними установами та отримувачами соціальних послуг є складним. Оскільки забезпечення людей гідними умовами життя, інформування та надання соціальної допомоги є основними гарантіями держави, де таку інформацію важко отримати, необхідно розглянути сучасний підхід до соціальної профілактики та інформування людей – інструментальну соціальну рекламу. Однією з головних переваг соціальної реклами є охоплення великої аудиторії, можливість чіткого взаєморозуміння між замовником і одержувачем. Тому дуже доцільно використовувати його як новітній і сучасний інструмент соціальної роботи. [4, с.260]

Соціальна реклама стала невід'ємною частиною сучасних ЗМІ. Зайве говорити, що це ефективний інструмент у процесі комунікації та використання в ситуаціях актуальних соціальних та негативних явищ. Розвиток соціальної реклами на території сучасної України почався зовсім недавно, тобто як ефективний інструмент соціальна реклама є новим напрямком комунікації соціальних служб з населенням. Розвиток такої реклами безпосередньо пов'язаний зі спалахом пандемії Covid-19 та військовим станом. Тому для того, щоб оцінити розвиток соціальної реклами в процесі надання соціальних послуг, необхідно проаналізувати її ефект, ефективність, загальну здатність просувати соціальні послуги, дослідити її роль і статус у процесі встановлення суб'єктних відносин. соціальної роботи. [5, с.84]

Як було зазначено вище найбільш актуальні проблеми соціуму полягають в їх вирішенні, а також висвітлення важливості проблеми в

соціальної рекламі. Соціальна реклама може розповсюджуватися в різних місцях і форматах.

Основні місця розміщення соціальної реклами:

- Телебачення: рекламні ролики транслюються на громадських каналах, каналах новин та інших телевізійних програмах;
- Радіо: аудіорекламу можна доставляти через радіостанції та веб-трансляції;
- Інтернет: соціальні оголошення можна розміщувати на веб-сайтах, веб-банерах, у соціальних мережах та інших онлайн-платформах;
- Друковані видання: рекламу можна друкувати в газетах, журналах та інших друкованих виданнях;
- Зовнішня реклама: соціальну рекламу можна розміщувати на білбордах, плакатах, банерах та інших зовнішніх поверхнях;
- Кінотеатри: рекламні ролики можуть відтворюватися перед кіносеансами.
- Блог: рекламу можна розповсюджувати в інтернеті по соцмережам, а також навіть за допомогою блогерів які мають шалено велику аудиторію в Instagram, YouTube, Twitter та ін. [6, с.86]

Висновки та перспективи подальшого дослідження: Отже, соціальна реклама – це сучасний, потужний інструмент, який впливає на цільову аудиторію тим самим допомагаючи привернути увагу до соціальної проблеми відіграючи велику роль у вирішенні складних життєвих обставин.

Крім того, це може допомогти змінити певні поведінкові звички. Наприклад соціальна реклама про важливість перевірки здоров'я допоможе людям задуматися про свій стан здоров'я, а також вмотивувати вчасно лікуватися, а не затягувати з процесом лікування. Це допоможе попередити високу кількість захворювань, та полегшить медичним установам тримати під контролем процес лікування.

Також, соціальна реклама допомагає формувати правильні соціальні цінності та норми поведінки. Рекламні кампанії можуть пропагувати позитивні ідеали та демонструвати негативні наслідки неправильних дій. Наприклад, соціальна реклама може пропагувати екологічну обізнаність або ідеї боротьби з наркотиками.

Крім цього, соціальна реклама може допомогти громадськості брати участь у вирішенні соціальних проблем. Рекламні кампанії можуть надихнути людей на активну участь у вирішенні соціальних проблем, надати інформацію про можливі шляхи допомоги, спонукати людей до дій.

Нарешті, соціальна реклама може допомогти змінити поведінку та дії людей. Рекламні кампанії можуть надати інформацію про можливі наслідки протиправних дій і допомогти людям зрозуміти їх серйозність і масштабність.

Список використаних джерел:

1. Зеленська-Яцишин О. І., Луценко Т. В. Соціальна реклама як інструмент вирішення проблем людського розвитку: сучасний досвід та перспективи в Україні // Економічний часопис-XXI. 2018. №171(11-12). С. 37-40.

2. Реклама та соціальні медіа: практики використання: науково-методичний посібник / за ред. О.І. Зеленської-Яцишин, Н.В. Рибалки, Т.В. Луценко. К.: Наукова думка, 2020. 236 с.

3. Микитенко А.С. Соціальна реклама як інструмент формування соціальної свідомості суспільства // Наукові записки [Електронний ресурс]. 2018. Т. 35. С. 174-180. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NZ/2018_1/18maonu.pdf

4. Комплексний підхід до створення соціальної реклами / С.М. Таниця, О.В. Іванова // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2015. №3. С. 258-267.

5. Соціальна реклама як інструмент формування екологічної культури / О.І. Зеленська-Яцишин, Т.В. Луценко, В.М. Корнєєв та ін. // Актуальні проблеми екології та природокористування. 2020. Вип. 2(16). С. 84-92.

6. Крохмаль Т.Є., Козак Ю.І. Соціальна реклама як ефективний інструмент вирішення соціальних проблем в Україні // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки", випуск 30, том 2, 2018 р. С. 86 – 89

Opalyuk T.L., Rudnytska V.V. THE ROLE OF SOCIAL ADVERTISING IN SOLVING SOCIAL PROBLEMS.

Summary. The article discusses the role of social advertising and its significance in addressing social problems. The emphasis is placed on the importance of disseminating social advertising to the target audience. Special attention is given to relevant and social issues that require resolution.

Key words: social advertising, society, difficult life circumstances, advertising integration, social problem, importance of social advertising.

Т.Л Опалюк,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
opalyuk.tetyana@kpnu.edu.ua

А.В.Щерба,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна.
soo2m22z.shcherba@kpnu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ДО НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Опалюк Т.Л., Щерба А.В. Формування розумових операцій як засіб адаптації підлітків до навчання в основній школі. У статті наведено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання проблеми формування розумових операцій як засобу адаптації підлітків до навчання в основній школі. Визначено особливості впливу рівня сформованості розумових операцій на процес адаптації підлітків до навчання в основній школі та шляхи оптимізації цього процесу.

Ключові слова: адаптація, адаптованість молодших підлітків, розумові операції, навчання в основній школі.

Вступ. Сучасні соціально-економічні зміни, які відбуваються в державі, потребують докорінної зміни системи освіти, нового погляду на проблеми навчання і виховання, школи взагалі. Одним із головних і пріоритетних напрямів освітянської діяльності стає забезпечення життєздатності особистості, що передбачає її гармонійну адаптацію та функціонування в соціальному середовищі. У зв'язку з цим найголовнішим вважається період навчання у школі, під час якого дітям декілька разів доводиться проходити процес адаптації: на початку навчання, при переході від початкової до основної школи та від основної до старшої. Від позитивного вирішення проблеми адаптації на кожному з цих етапів залежить подальший розвиток дитини, формування її як особистості.

Особливо гостро проблема адаптації школярів до змінених умов

життєдіяльності постає в кризові періоди їхнього розвитку. Одним з таких періодів є перехід з початкової до основної школи, який співпадає зі вступом дитини до підліткового віку та, як правило, супроводжується низкою труднощів, які обумовлюються новими формами та змістом навчання, появою нових вчителів-предметників з різними методами викладання навчального матеріалу та вимогами до учнів, кабінетною системою навчання. Крім того, рівень розвитку дітей у цьому віці не однаковий: в одних він достатній для успішного навчання, а в інших – ледь досягає припустимої межі. Така ситуація потребує проведення спеціальної роботи, спрямованої на підвищення ефективності адаптації школярів на даному етапі навчання, що передбачає передусім вивчення сутності цього процесу.

Метою дослідження є визначення особливостей впливу рівня сформованості розумових операцій на процес адаптації підлітків до навчання в основній школі та шляхів оптимізації цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади вивчення проблеми адаптації особистості містяться в роботах Ю.А. Александровського, Б.Г. Ананьева, Г.О. Балла, Ф.Б. Березіна, Л.С. Виготського, О.І. Власової, Т.Г. Дичева, І.І. Дорожко, В.П. Казначеева, О.М. Леонтьєва, Н.В. Литвиненко, В.І. Медведева, Н.С. Моргунової, О.Г. Мороз, А.А. Налчаджяна, А.В. Петровського, Ж. Піаже, А.О. Реана, О.Г. Солодухової, Л.Д. Столяренко, М.Г. Ярошевського та ін., в яких адаптація розглядається як пристосування психологічних властивостей, станів і процесів людини до умов, в яких вона знаходиться в даний момент часу.

Аналіз літератури показав, що найбільш перспективним, на сьогоднішній день, є когнітивний підхід до адаптації (Дж. Андерсон, Л.М. Веккер, Д. Векслер, Б.М. Величковський, У. Найссер, А.Г. Маклаков, Ж. Піаже, Р. Солсо, Р. Стернберг, Г. Уіткін, М.А. Холодна та ін.), в якому встановлюється тісний взаємозв'язок рівня інтелектуального розвитку особистості з її адаптацією до нових умов навколишнього середовища. Згідно з даним підходом, певний рівень розвитку інтелекту дозволяє суб'єкту більш повно відображати та, внаслідок цього, пристосовуватися до важливих факторів зовнішнього середовища, знаходити при цьому оптимальну лінію поведінки, вчасно корегувати її відповідно до ситуації. Отже, інтелект є важливою передумовою ефективності регулятивних процесів людини.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження був застосований комплекс методів, до якого увійшли: теоретичні методи

(аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, систематизація, індукція, дедукція), що дозволили вивчити та узагальнити теоретико-методологічні засади проблеми адаптації підлітків до навчання в основній школі; емпіричні (спостереження, бесіда, метод експертної оцінки, анкетування, тестування), які використовувались з метою дослідження психологічних особливостей процесу адаптації підлітків до навчання в основній школі, а також рівня сформованості в них основних розумових операцій в цей період; методи математико-статистичної обробки даних (знаходження середнього арифметичного, кореляційний аналіз (за критерієм Пірсона), визначення достовірності відмінностей (за t-критерієм Стьюдента), факторний аналіз та кластерний аналіз), які здійснювались за допомогою комп'ютерної програми «Statistica».

В умовах постійних змін, що відбуваються в суспільстві, особливого значення набуває проблема адаптації особистості до нових умов життєдіяльності.

Протягом життя людині періодично доводиться проходити процес адаптації: до умов діяльності, колективу, групи, професії тощо. На кожному з цих етапів вона повинна якомога ефективніше пристосуватися до тих чи інших змін своєї життєдіяльності. Від цього залежить її психологічне здоров'я, успішність діяльності та подальший розвиток людини як особистості. Саме тому проблема адаптації особистості широко представлена в психолого-педагогічних дослідженнях.

На сьогоднішній день у науці існує досить велика кількість визначень адаптації: від найбільш загальних, які мають дуже широкий зміст, до вузькоспеціалізованих, які визначають процес адаптації, виходячи з особливостей конкретного рівня функціонування організму чи системи. Це пояснюється передусім тим, що термін «адаптація» відноситься до загальнонаукових понять, яке досить широко використовується у природничих, технічних і суспільних науках, є одним з ключових понять біології й медицини. Отже, відповідно до сфери використання адаптація може трактуватись по-різному.

Так, у найбільш широкому загальнонауковому розумінні адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосування) визначається як пристосування будови і функцій організму, його органів і клітин до умов середовища [1].

Аналіз літератури показав, що поняття «адаптація» є одним з основних у науковому дослідженні людини, оскільки саме механізми адаптації, які були вироблені в процесі еволюції, забезпечують можливість існування її організму в мінливих умовах зовнішнього середовища. З точки зору теорії гомеостазу (К. Бернар, У. Кеннон), саме

завдяки процесу адаптації досягається оптимальне функціонування всіх систем організму, а також збереження рівноваги між організмом і середовищем. Причому, оскільки організм і середовище знаходяться в динамічній рівновазі, їх співвідношення змінюється постійно, відповідно постійно здійснюється і процес адаптації.

Визначення рівня адаптованості молодших підлітків до навчання в основній школі є одним з найважливіших напрямків дослідження психологічних особливостей адаптації школярів в цей період. Вивчення, аналіз та узагальнення результатів емпіричного дослідження дає можливість встановити типові особливості процесу адаптації на даному етапі шкільного навчання, визначити індивідуальні стилі адаптації, виділити основні чинники, формування та розвиток яких найбільше сприятимуть успішній адаптації п'ятикласників та, як результат, їх ефективній взаємодії зі шкільним середовищем, метою якої є продуктивне навчання та всебічний розвиток особистості.

Підготовчим етапом дослідження стало опитування та анкетування педагогів та шкільних психологів з метою з'ясування розуміння ними актуальності і суті зазначеної проблеми, а також виявлення їх обізнаності щодо засобів та шляхів подолання труднощів, які виникають у дітей в цей відповідальний період.

Пропонуємо огляд проблем адаптації школярів до навчання в основній школі з точки зору педагогів та шкільних психологів із визначенням відсоткових показників їх акцентів за кожним параметром.

На початку навчання в п'ятому класі більшість педагогів (88,17%) відмічають в учнів стрімке зниження рівня успішності з більшості предметів, погіршення поведінки на уроках та перервах, неуважність, зниження пізнавальної активності, швидку втомлюваність тощо. Основні труднощі у підлітків викликають стрімко зростаючі інтелектуальні навантаження (68,82%) та невідповідність розумового розвитку дітей вимогам, які постають перед ними на початку навчання в основній школі (51,61%). Не менш вагомо впливає зміна одного вчителя початкових класів декількома вчителями-предметниками з різними вимогами до учнів і стилем викладання навчального матеріалу, який до того ж не завжди буває достатньо зрозумілим для п'ятикласників (72,22%). Особливо гостро це питання постає серед молодих вчителів, які не мають відповідного досвіду та до того ж самі ще проходять адаптацію у новому педагогічному колективі (50,54%).

Для поліпшення даної ситуації на рівні школи проводяться методичні збори і тренінги, на яких вчителі-предметники спілкуються з вчителями початкових класів, вивчають методику їх роботи з окремим

учнівським колективом, а також вимоги і стиль викладання навчального матеріалу. Однак таких заходів виявляється недостатньо для подолання зазначеної проблеми (65,59%).

Обтяжує процес адаптації школярів також новий, незвичний для них розклад занять, пов'язаний передусім з навчанням у другу зміну, появою нових предметів і кабінетною системою навчання (40,86%). На цьому етапі дітям намагаються активно допомагати вчителі і класні керівники. Вони детально розписують розклад уроків із вказуванням номерів класних кімнат. Втім, така допомога не завжди виявляється ефективною у зв'язку з недосконалою побудовою розкладу, недостатнім часом на перерві, протягом якого діти часто не встигають зорієнтуватися (36,96%).

Шкільні психологи серед причин можливої дезадаптації, поряд з організаційними труднощами, називають вступ дитини у кризовий підлітковий вік (83,33%). Навчання для підлітків відходить на другий план, загострюються стосунки з вчителями і батьками, значно знижується навчальна мотивація, рівень успішності з більшості предметів. У п'ятикласників спостерігається підвищення рівня тривожності і агресивності, зниження самооцінки.

Водночас, при переході до п'ятого класу в учнів навпаки можуть розкриватися нові грані характеру та приховані можливості, розвиватися нові здібності, з'являтися більш свідомий інтерес до навчання й самостійної творчої праці (на це звернули увагу 50,00% опитаних шкільних психологів). Все це свідчить про найважливіший вплив даного періоду на подальше шкільне життя та розвиток особистості школярів.

Результати анкетування показують, що педагоги не можуть чітко визначити показники адаптації та чинники, що на неї впливають (48,39%), не мають чіткої програми подолання дезадаптації (76,34%). Відмічаються також недостатні знання вчителів стосовно вікових особливостей молодших підлітків (39,78%), а також неузгодженість їх дій з діями шкільних психологів (62,37%). Самі педагоги серед основних проблем та труднощів роботи на цьому етапі називають: відсутність та необхідність розробки чітко визначеної програми, спрямованої на підвищення рівня адаптованості дітей у п'ятому класі (89,24%); брак навчально-методичної літератури з цієї проблеми (81,73%); недостатність уваги до проблеми з боку адміністрації навчальних закладів та шкільних психологів (35,48%); неучасть батьків в навчально-виховному процесі (22,58%).

Отже, аналіз отриманих даних показав, що проблема адаптації школярів до навчання в основній школі потребує серйозної уваги і суттєвої допомоги з боку вчителів та психологів. Робота, яка проводиться в навчальних закладах, здебільшого спрямована на подолання передусім

організаційних труднощів, з якими стикаються школярі в цей період, а також на питання наступності між вчителями початкових і старших класів. При цьому практично не враховується невідповідність розумового розвитку дітей зростаючим інтелектуальним навантаженням, зорієнтованим на більш високий рівень розвитку в них пізнавальних процесів, в першу чергу – понятійного мислення, яке починає формуватися тільки наприкінці молодшого шкільного віку шляхом формування та розвитку основних розумових операцій на понятійному рівні.

На підставі результатів факторного аналізу встановлено, що в структуру адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі входять такі фактори: інтелектуальний, емоційний, соціальний і самооцінка. Найбільш вагомим фактором як в четвертому, так і в п'ятому класі виявився інтелектуальний, до якого входять всі розумові операції та досліджені нами властивості мислення. Найвагомішими компонентами цього фактору є швидкість мислення, операції аналізу та синтезу, гнучкість мислення. Доля інтелектуального фактору в процесі адаптації значно зростає при переході до п'ятого класу. Другим за значущістю фактором є емоційний. У четвертому класі до нього входять окремі показники шкільної тривожності, шкільна мотивація, особисте ставлення до школи, навчальної діяльності та вчителя. При переході до п'ятого класу вага емоційного фактору значно послаблюється, серед його компонентів залишаються тільки шкільна тривожність і ставлення до вчителя. Компонентами соціального фактору в четвертому класі є шкільна тривожність за показником «переживання соціального стресу», особисте ставлення учнів до однокласників та соціометричний статус у класному колективі. У п'ятому класі вага соціального фактору суттєво знижується. Кількість його компонентів зменшується до двох (ставлення до однокласників, соціометричний статус). Найменш потужним фактором у четвертому класі є «самооцінка», який в якості компонентів містить рівень самооцінки та домагань, рівень успішності навчання, рівень поведінки. При переході до п'ятого класу вплив даного фактору на адаптацію дещо посилюється. Серед його компонентів залишаються тільки рівень самооцінки та рівень домагань.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, складність психологічної адаптації на етапі переходу від початкової до основної школи обумовлюється зміною умов і вимог навчальної діяльності, зростанням інтелектуальних навантажень, вступом дитини до кризового підліткового віку. Вагомим чинником, який негативно впливає на успішність адаптації на цьому етапі, є невідповідність розумового

розвитку школярів вимогам, які висуває навчальна програма основної школи. Процес мислення реалізується за допомогою розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікації, конкретизації.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні взаємозв'язку адаптації до навчання в основній школі з рівнем розвитку творчого мислення молодших підлітків, а також у вивченні впливу успішності адаптації на цьому етапі на подальший розвиток особистості підлітків.

Список використаних джерел:

1. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / [під кер. В.Б. Шапаря]. Х. : Прапор, 2009. 672 с.

2. Татьянчиков А. О. Формування розумових операцій у підлітків на етапі переходу до навчання в основній школі [Електронний ресурс] / А. О. Татьянчиков // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / голов. ред. Діденко О. В. 2013. Вип. 3. Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2013_3/13taonos.pdf.

3. Гаврилов О. В. Деякі аспекти організації роботи з дітьми з помірною та тяжкою розумовою відсталістю в республіці Польща. Актуальні питання корекційної освіти. Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2011. С. 33-42.

4. Бондар В. І., Шапошнікова І. М., Опалюк Т. Л., Франчук Т. Й. Адаптивне навчання студентів професії вчителя: теорія і практика : монографія / за заг. ред. В. І. Бондаря. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 308 с.

Opaliuk T.L., Shcherba A.V. FORMATION OF MENTAL OPERATIONS AS A MEANS OF ADAPTING ADOLESCENTS TO EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL.

Summary. The article provides a theoretical justification and a practical solution to the problem of forming mental operations as a means of adapting teenagers to primary school education. The peculiarities of the influence of the level of formation of mental operations on the process of adaptation of teenagers to study in primary school and the ways of optimizing this process are determined.

Key words: adaptation, adaptability of younger teenagers, mental operations, primary school education.

В.І.Співак,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
spivak@kpnpu.edu.ua

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Співак В.І. Психолого-педагогічні аспекти реабілітації осіб з психофізичними порушеннями. У статті розглядається багатогранність сфери психолого-педагогічної реабілітації. Зокрема, зазначаються широкі і різноманітні можливості реабілітації осіб з психофізичними вадами. Крім того, вказується на те, що суспільство на сучасному етапі прагне задовольняти все ширше коло потреб людей з психофізичними обмеженнями.

Ключові слова: психолого-педагогічні аспекти, реабілітація, психофізичні порушення, психологічна підтримка, психолого-педагогічний супровід, психологічна адаптація.

Вступ. На сучасному етапі розвитку країни суспільство прагне задовольняти все ширше коло потреб людей з психофізичними обмеженнями, в тому числі духовні, створювати для них повноцінні умови життя. Тому сьогодні медична модель інвалідності замінюється на нову модель – соціальну. Як зазначає А. Г. Шевцов [4], у цій новій моделі проблема фізичних, сенсорних чи ментальних обмежень людини розглядається в першу чергу як соціальна, веде до нової реабілітаційної філософії, що пов'язана з поворотом у суспільній свідомості від "культури корисності" до "культури гідності", що означилося в другій половині ХХ ст. Людину з інвалідністю слід розглядати незалежно від її дієздатності й корисності для суспільства, як об'єкт соціальної політики, що орієнтована на створення особі умов для максимально можливої реалізації всіх потенційних здібностей, інтеграції у суспільство. В той же час людина з інвалідністю розглядається не тільки як об'єкт спеціальної освіти, реабілітаційних заходів, соціальної роботи, але й як активний об'єкт суспільного життя і творець своєї долі.

Мета статті. Вивчити можливості отримання людьми з вадами здоров'я освіти, набуття професії, здійснення особистісного саморозвитку та самоствердження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі проводиться організація та проведення різних національних та міжнародних виставок творчості осіб з інвалідністю, створено цілу структуру закладів фізичної культури та спорту для реабілітації людей з вадами здоров'я "Інваспорт". На думку О. В. Поляк [1]: «Створення клубів спілкування і центрів реабілітації для дітей, молоді, які мають функціональні обмеження, видається в наш час справою особливо актуальною і важливою в рамках комплексного підходу до вирішення проблем інтеграції осіб з інвалідністю в сучасне суспільство. Безпомилково можна стверджувати, що ця справа йде назустріч гострому соціальному запиту цілої групи населення, яка, не маючи достатньої матеріальної та соціальної підтримки держави при обмежених хворобою власних можливостях, має нагальну потребу почуватися людиною в цивілізовану суспільстві, тобто мати можливість культурного і духовного розвитку та самоствердження... слід насамперед відмітити, що «духовна» реабілітація повинна мати двосторонній характер. Здебільшого об'єктом її вважається людина з особливими потребами, яку потрібно пристосувати до суспільства. Наразі необхідно розвивати зворотний аспект проблеми – пристосовувати суспільство до того, що все більше його членів мають функціональні обмеження».

Результати дослідження. Напрямки психолого-педагогічної реабілітації людини з обмеженими можливостями не повинні суперечити основним законодавчими актам, що регулюють систему соціального захисту осіб з психофізичними порушеннями, якими є: Декларація про права інвалідів від 9 грудня 1971 р.; Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р.; «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів», прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1993 р.; Конвенція про права інвалідів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 2006 р.; Конституційні гарантії: Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, який включає достатнє харчування, одяг, житло. Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, меддопомогу і медичне страхування [86]; Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.); Закон України «Про освіту»; Закон України «Про психіатричну допомогу»; Закон України «Про пенсійне забезпечення»; Постанова Кабінету

Міністрів України від 27.01.92 р. № 31 «Про комплексну програму розв'язання проблеми інвалідності».

Основою політики відносно осіб з вадами здоров'я є їх реабілітація. Сутність реабілітації інвалідів розкривається в Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав;

дитина-інвалід – особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності та викликає необхідність надання їй соціальної допомоги і захисту;

інвалідність – міра втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів;

обмеження життєдіяльності – повна або часткова втрата особою внаслідок захворювання, травми або вроджених вад здатності або можливості самообслуговування, самостійного пересування, спілкування, орієнтації, контролювання своєї поведінки;

психолого-педагогічна реабілітація – система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоутвердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи;

психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості;

психологічна підтримка – система соціально-психологічних, психолого-педагогічних способів і методів допомоги особі з метою

оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль особи на реалізацію власної професійної кар'єри;

психолого-педагогічний супровід – системна діяльність практичного психолога та корекційного педагога, спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню особи, нормалізації сімейних стосунків, її інтеграції в соціум;

психологічна адаптація – система заходів, спрямованих на формування в особи здатності пристосовуватися до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв за рахунок присвоєння їй норм і цінностей даного суспільства.

Розкриємо основні принципи сучасної реабілітації дітей з вадами здоров'я, які безпосередньо відповідають особистісно орієнтованій парадигмі, що наведена у монографії А. Г. Шевцова [3]:

- відкритість соціальної реабілітації майбутньому, її динамічність та варіативність, у зв'язку з чим вона має знаходитись у процесі постійного пошуку і зміни, весь час формуючи нові орієнтири й цілі. Принципи відкритості, динамічності та варіативності мають за мету гнучкість «тактики» реабілітації, що виражається в якісному діапазоні її задач (наприклад, обумовленому характером вікового розвитку дитини, динамікою плину захворювання, специфікою актуальної життєвої ситуації в сім'ї тощо), розмаїтості технологій реабілітаційних заходів, що мають буди застосовані. В кінцевому випадку це припускає відмовлення від твердих стереотипів, має на меті пріоритет креативності під час складання програми та реалізації процесу реабілітації;

- інтеграція усіх способів освоєння дитиною світу;

- особистісна спрямованість процесу реабілітації, вільний розвиток індивідуальності, яка є головним його фактором;

- принцип реалістичності – що орієнтує на постановку реально досяжних цілей реабілітації, що виходять із можливостей дитини з вадами здоров'я, об'єктивних соціальних умов тощо (саме цей принцип диктує необхідність суворого індивідуального підходу при проведенні реабілітаційних заходів);

- безпосередня участь дитини та її батьків у створенні програми реабілітації, виборі змісту, форми, методів, місця, часу і темпів цього процесу;

- принцип гуманізму – ресурсу, що орієнтує на пошук позитивного для подолання «кризових ситуацій», на актуалізацію потенційних можливостей, закладених у людині, що визнає абсолютну цінність людини, дитини, як особистості, її унікальність, право на свободу вибору (цей принцип є загально-методологічним, він підкреслює відсутність будь-яких істотних розходжень у підходах до хворої і здорової дитини, тобто універсальний).

В межах реабілітації, І. В. Петрова [1] розглядає питання цільового проекту для осіб з вадами здоров'я. Цільовий проект – це сукупність логічно вибудованих та взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення сформульованої мети у межах визначеного нормативно-правового, економічного, кадрового забезпечення. Завданням цільового проекту є створення умов, що сприяли б вирішенню проблем особистісного розвитку, проблем певної соціальної групи; оптимізації соціально-культурного та соціально-психологічного середовища людини; створенню умов для соціокультурної самодіяльності населення. На її думку, проекти для цієї категорії населення мають, переважно, реабілітаційний характер і спрямовуються на соціальну інтеграцію; залучення осіб з обмеженими функціями до різних видів суспільної діяльності; їх активну участь у культурній творчості. Прикладами таких проектів можуть бути «Бібліотека вдома», «Книги на колесах» (для тих, хто не може залишити свій будинок), «Мистецтво для інвалідів», «Особливі олімпійці», «Культура та інваліди» (розраховані на тих, хто має певні комплекси, пов'язані з віком і здоров'ям, і як результат цього, - відчуття самотності й ізольованості від навколишнього світу). Подібні проекти мають спільну мету, що полягає в наданні можливості змінити життя особи з інвалідністю, сповнити його нового змісту, допомогти раціонально й цікаво використовувати свій вільний час, підтримувати здоров'я, отримувати задоволення від життя. Реабілітаційні програми сприяють створенню таких умов, коли інвалід відчуватиме себе не об'єктом, а суб'єктом соціально-культурної діяльності. Завданням реабілітаційних проектів є: відновлення можливостей індивіда здійснювати дозвілєву та рекреаційну діяльність відповідно до своїх інтересів та уподобань; підтримка життєвої та соціально-культурної активності людини; створення сприятливого психоемоційного середовища

засобами спілкування та дозвілля; набуття навичок пристосування до нових умов життя; освіта для дорослої людини.

Усі реабілітаційні програми можна поділити за такими напрямками:

- психологічним, що передбачає психологічну підтримку людини з обмеженими можливостями. Основними завданнями таких проєктів психолого-реабілітаційного напрямку є відновлення та розвиток інтелектуальних функцій людини, її емоційного стану, навичок психічної саморегуляції, комунікативної культури. Специфічними методами, що використовуються у проєктах для осіб з інвалідністю, є психологічні тренінги (аутотренінг, комунікативний тренінг, тренінг креативності), психотерапія, ігротерапія, бібліотерапія, арттерапія та інше;

- соціально-культурним, який передбачає активізацію та розвиток творчо-художнього потенціалу дітей і дорослих, засвоєння ними цінностей культури та мистецтва. Прикладом цього напрямку можуть бути проєкти «Дозвілля для всіх», «Культура та особи з інвалідністю» тощо;

- професійним, що орієнтується на навчання особи з інвалідністю трудовим навичкам, поглиблення її професійних знань та знаходження для неї посильної роботи. Освіту особи з інвалідністю доцільно розглядати як таку сферу діяльності, що сприяє її успішному функціонуванню, зменшує соціальну напругу та забезпечує стабільність й захист людини у кризових життєвих ситуаціях, розкриває для неї реальні перспективи. Основними завданнями освітньої діяльності осіб з інвалідністю є: розвиток освітньої та загальнодоступної мотивації; поглиблення знань для зростання інформаційної культури та практичної діяльності; формування інтелектуальних та прикладних навичок, вмінь та способів діяльності; розвиток комунікабельності як засобу збагачення стосунків зі світом. Прикладом таких проєктів можуть бути проєкти типу «Вибір професії»;

- соціально-реабілітаційним, що має на меті вирішення завдань соціалізації особистості з обмеженими можливостями. Занижена самооцінка, що формується в осіб з розумовими та фізичними вадами під впливом негативного ставлення оточуючих, недоступності багатьох можливостей, звичних для здорових людей, соціальної незахищеності, призводить до негативного ставлення до себе як особистості, низької соціальної активності цієї категорії людей, недостатньої освіти, некваліфікованої праці, низького соціального становища.

Для успішної соціально-психологічної реабілітації та адаптації осіб з вадами здоров'я в суспільство сьогодні важливого значення набуває професійний напрямок реабілітації, необхідність засвоєння нового

професійного досвіду тому, що сучасний ринок праці висуває суттєво більш високі вимоги до трудової активності та професійних навичок працівників. Чим раніше почнеться цілеспрямований особистісний і професійний розвиток дитини з обмеженими можливостями, тим більшою мірою можна прогнозувати психологічне благополуччя, задоволеність життям і особистісний ріст кожної особистості. На це вказують В. М. Синьов і Г. М. Коберник: «Повноцінна підготовка вихованців спеціальних шкіл до самостійного життя неможлива без оволодіння ними певною трудовою професією. У зв'язку з цим спеціальні школи організують свою роботу на основі принципу поєднання загальноосвітнього і професійно-трудового навчання» [2].

На думку С. А. Місяк [1], основними проблемами, які гальмують процес інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями в загальних навчальних закладах, є:

- недостатня кількість фахівців для роботи з дітьми-інвалідами;
- відсутність підготовки фахівців: реабілітологів, психологів, соціальних працівників для роботи з особами з інвалідністю в системі охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти;
- терміни навчання осіб з особливими потребами в середніх і вищих навчальних закладах за державним стандартом не дають змоги оволодіти необхідним рівнем знань;
- відсутність системи перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів для ВНЗ щодо навчання студентів з особливими освітніми потребами;
- для медичних працівників, що працюють у ВНЗ, не враховується медичний стаж;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення шкіл, в яких навчаються особи з особливими освітніми потребами, перебуваючи в інтегрованому та спеціалізованому середовищі;
- обмежене фінансування медичного, соціального та психологічного супроводу освітнього процесу осіб з інвалідністю;

Поліпшенню ситуації у сфері зайнятості та професій інвалідів сприяла б, на думку В. С. Церклевич [1], реалізація подальших пропонованих завдань:

- 1) створення чіткого механізму працевлаштування осіб з інвалідністю із зазначенням конкретних державних органів, відповідальних за його реалізацію; необхідне формування єдиної інформаційної бази даних про реальні потреби ринку праці та професій, пріоритети самих осіб з інвалідністю;

2) надання безвідсоткових кредитів та фінансової допомоги як спеціалізованим підприємствам осіб з інвалідністю для реалізації нестандартних проектів, так і окремим особам для організації власної справи, індивідуальної трудової діяльності;

3) постійне забезпечення підприємств та організацій осіб з інвалідністю гарантованими замовленнями на виготовлені товарів, виконання робіт; надання компенсацій підприємствам які працевлаштовують таких осіб понад встановлені норми, витрат на заробітну плату цих осіб, податки й страхові внески, що за них відповідно до чинного законодавства, сплачують роботодавці.

4) фінансування як системи професійної реабілітації (психологічної підтримки, профорієнтації, профнавчання) та працевлаштування осіб з інвалідністю, так і наукових досліджень, методичних розробок із зазначених проблем.

Таким, чином, обмеження функцій організму людини обмежує міру свободи при професійному виборі і змушує її звузити коло можливих робіт. Але, завдяки реабілітаційному устаткуванню, люди можуть частково нівелювати свої обмеження і виконувати багато видів робіт. На нашу думку, важливо пам'ятати, що ступінь інвалідності не може визначатися тільки медичним діагнозом, адже, наприклад, медичний діагноз може бути важким, але воля і здібності людини можуть компенсувати інвалідність.

Виділяють чотири основні типи соціально-психологічної адаптації осіб з інвалідністю до існуючої ситуації:

- активно-позитивна позиція – характерне прагнення пошуку самостійного виходу з ситуації, що супроводжується сприятливими соціально-психологічними особливостями особистості (достатньо висока самооцінка, задоволеність життям і т. п.);

- пасивно-негативна позиція – незадоволеність своїм положенням (разом з відсутністю бажання самостійно поліпшити його) супроводжується заниженою самооцінкою, психологічним дискомфортом, настороженим відношенням до оточуючих, тривожністю, очікуванням катастрофічних наслідків навіть від побутових негараздів;

- пасивно-позитивна позиція, яка при об'єктивно незадоволеному соціально-економічному положенні і низькій самооцінці призводить в цілому до відносної задоволеності існуючою ситуацією і, як наслідок, відсутності бажання активно змінювати її в кращий бік. Ця позиція характерна для людей старших вікових груп;

- активно-негативна позиція, яка при психологічному дискомфорті і незадоволеності життям не заперечує бажання самостійно змінити своє положення, проте практичних наслідків це не має через ряд суб'єктивних і об'єктивних обставин. Така позиція характерна для осіб з інвалідністю середнього віку.

Серед особливостей особистості у формуванні внутрішньої картини хвороби особливу увагу слід звернути на вік людини з обмеженими можливостями. А саме – у дітей переважають не інформативна або вольова, а емоційна сторона реагування на захворювання. Страх, оточуючі дитину незнайомі люди, малозрозуміла маніпуляція, біль – ось що є основним в переживанні ними хвороби. При інвалідності в середньому, працездатному віці, на перший план виступає інформативний аспект – розуміння хворим перебігу захворювання і наслідків хвороби, причому переважають не стільки побоювання за порушення здоров'я, скільки тривога за можливі соціальні наслідки захворювання, такі як зміна роботи та спеціальності, зменшення заробітку, встановлення групи інвалідності, розлад в сім'ї і таке інше. У літньому віці на перший план у внутрішній картині хвороби знов виступає її емоційна сторона – страх самотності та смерті. Віковий аспект формування внутрішньої картини хвороби повинен знати і враховувати кожний фахівець, який працює з даною категорією осіб.

Істотно впливає на внутрішню картину хвороби та результативність реабілітації особи з інвалідністю її темперамент.

Особи з сангвінічним темпераментом (сильний, урівноважений, рухливий тип) схильні недостатньо серйозно відноситися до захворювання, особливо на ранніх етапах захворювання, вони часто недооцінюють серйозність стану свого здоров'я і в результаті легко звикають з новою психологічною роллю хворого, легко звикають до нових обмежених можливостей, нової роботи, до людей, до ситуації, що створилася. Соціально-трудова реабілітація їх відносно нескладна і залежить в основному від типу перебігу і форми захворювання. Проте медико-фізичні реабілітаційні програми, що особливо вимагають наполегливості і завзятості в досягненні поставленої мети, виконуються ними не в повному обсязі, тому потребують своєчасного контролю зі сторони спеціалістів. Позитивною якістю осіб з сангвінічним темпераментом є їхня рухливість, енергійність, уміння добре адаптуватися в складних життєвих ситуаціях.

Особи з холеричним темпераментом (сильний, неурівноважений тип з перевагою процесу збудження) у край важко переживають хворобу або

інвалідність, оскільки вони призводять до ломки звичного життєвого стереотипу, вони легко переходять від відчаю до невиправданого оптимізму. Неврівноваженість їх нервових процесів іноді служить причиною конфліктів зі спеціалістами, проте план намічених реабілітаційних заходів вони виконують достатньо наполегливо. Адаптувавшись до ситуації хвороби і інвалідності, вони з великою енергією прагнуть подолати хворобу, залишаючись наполегливими, цілеспрямованими в досягненні поставленої мети. У проведенні заходів щодо соціально-трудової реабілітації наполегливі, хоча потребують своєчасної емоційної підтримки.

Особи з флегматичним темпераментом (сильний, урівноважений, інертний тип) звичайно спокійно зустрічають звістку про захворювання або встановлення групи інвалідності, емоційно ніби не відчувши ситуацію. Вони мовчазні, своїми труднощами, проблемами, переживаннями не діляться. У важкій життєвій ситуації прагнуть максимально зберегти колишній життєвий стереотип, наполегливо лікуються, досягаючи завдяки цьому максимальних результатів у виконанні реабілітаційної програми. Проте їх професійна реабілітація у ряді випадків може бути ускладнена, оскільки вони не схильні до перенавчання, зміни роботи, способу життя і діяльності, у край важко переживають втрату колишніх можливостей і життєвої перспективи.

Найбільш складні для лікування і відновлення працездатності хворі з меланхолічним темпераментом (слабкий, неуврівноважений, інертний тип). Вони дуже важко переживають навіть незначне погіршення стану здоров'я, неувважність або нечуйність з боку персоналу. Дуже образливі, легко вразливі. При захворюванні, встановленні групи інвалідності впадають в паніку, схильні переоцінювати складність ситуації, що створилася. Легко втрачають віру в себе, свої сили та можливості реабілітації. Свої потенційні можливості оцінюють також у край низько, тому у них можуть виникати труднощі в реалізації реабілітаційних програм, лікувальних процедур, працевлаштування, в навчанні та перенавчанні. Недостатньо наполегливі в досягненні поставленої мети, насилу знаходять раціональний вихід з ситуації, що створилася, схильні до заглиблення в хворобу, формування іпохондричних надцінних установок, суїцидних спроб. При роботі з ними основним терапевтичним завданням є установка на формування у пацієнта реальної життєвої перспективи, підвищення віри в свої можливості, сприятливий результат захворювання, підвищену чуйність і увагу до нього.

Варто зазначити, що істотну роль у формуванні внутрішньої картини хвороби та подальшої результативності реабілітаційної програми відіграє спрямованість особистості, що розкривається у почутті відповідальності. При високому почутті відповідальності за доручену справу, сім'ю, дітей хворий схильний долати свої патологічні відчуття, іноді ухилятися від лікування, дуже рано починати працювати. Знижене почуття відповідальності призводить до того, що людина, навпаки, схильна використовувати розвинуте захворювання і дану життєву ситуацію, зокрема встановлення групи інвалідності, для особистої вигоди.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, сучасна реабілітація повинна мати комплексний, всебічний характер, основні її принципи в роботі з людьми з обмеженими можливостями повинні відповідати особистісно орієнтованій парадигмі.

Список використаних джерел:

1. Іванова І. Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. Київ: Вадекс, 2000. 180 с.
2. Синьов В.М. Розумова відсталість як педагогічна проблема : навчальний посібник. Київ : ДАІ, 2007. 120 с.
3. Шевцов А.Г. Освітні основи реабілітології : [монографія]. Київ : МП «Леся», 2009. 484 с.
4. Шевцов А.Г., Романенко О.В., Ханзерук Л.О., Чеботарьова О.В. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації фахівцям з організації та впровадження інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату : навч.-метод. посіб. / за заг. наук. ред.. А.Г. Шевцова. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 200 с.

Spivak V.I. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF REHABILITATION OF PERSONS WITH PSYCHO-PHYSICAL DISORDERS

Summary. The article examines the multifaceted nature of psychological and pedagogical rehabilitation. In particular, the wide and varied possibilities of rehabilitation of persons with psychophysical disabilities are noted. In addition, it is pointed out that the society at the present stage seeks to satisfy the wider range of needs of people with psychophysical limitations.

Key words: psychological and pedagogical aspects, rehabilitation, psychophysical disorders, psychological support, psychological and pedagogical support, psychological adaptation.

Г. М. Фаренюк,
вчитель-дефектолог,
Кам'янець-Подільський навчально-реабілітаційний центр
Хмельницької обласної ради,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
galina210284@ukr.net

АЛЬТЕРНАТИВНА КОМУНІКАЦІЯ, ЯК ДОПОМІЖНИЙ ЗАСІБ ПОКРАЩЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК ДІТЕЙ З РСА

Фаренюк Г.М. Альтернативна комунікація, як допоміжний засіб покращення мовленнєвих навичок дітей з РСА. У статті розглядається комунікація, яка є найважливішим чинником розвитку дітей, оскільки в процесі спілкування з оточенням дитина набуває досвіду, засвоює знання. Досліджено сучасні засоби альтернативної та допоміжної комунікації, що представлені трьома основними групами. Встановлено, що альтернативну комунікацію використовують, як основний спосіб спілкування з невербальними дітьми, і як допоміжний засіб для покращення мовленнєвих навичок.

Ключові слова: комунікація, альтернативна комунікація, діти з особливими освітніми потребами, засоби, розлади спектру аутизму (РСА), мовлення.

Вступ. Комунікація є найважливішим чинником розвитку дітей, оскільки в процесі спілкування з оточенням дитина набуває досвіду, засвоює знання. Кожна дитина відчуває потребу в спілкуванні, але не кожна може реалізувати цю потребу. Комунікація є природною соціальною потребою і невід'ємною частиною повсякденного життя дітей і дорослих. Завдяки комунікації діти вчаться взаємодіяти з іншими людьми, починають розуміти особливості стосунків у навколишньому світі, отримують нові знання та уміння.

Є коло дітей, у яких з різних причин мовлення відсутнє, і які потребують альтернативної комунікації, або діти, у яких мовлення розвинуте недостатньо, і тому вони потребують підтримуючої (допоміжної) комунікації.

Альтернативна комунікація – це форма спілкування за допомогою жестів, міміки, картинок, фотографій. Вона актуальна в разі відсутності усного мовлення і допомагає дитині адаптуватись у соціумі. Альтернативна та допоміжна комунікація може застосовуватись при

розладах спектру аутизму (РСА), синдромі Дауна, а також при тимчасових обмеженнях мовлення.

Кожна дитина потребує спілкування, але не кожна має змогу реалізувати цю потребу. До закладів освіти приходять діти, яким недоступне звичне для інших мовлення. Зрозуміти їх допоможуть альтернативні засоби комунікації.

Спілкування без меж та упереджень починається з дитинства. Спільні ігри, справи або пустощі будуються на основі простих комунікативних навичок, за допомогою яких діти встановлюють контакт, обмінюються інформацією та впливають одне на одного.

В ході звичайного розвитку дитини співвідношення використаних нею та дорослими невербальних і вербальних засобів комунікації змінюється. Спочатку немовляті і маленькій дитині доступні тільки невербальні способи взаємодії, які поступово доповнюються і змінюються словесними. Стосовно маленької дитини невербальне спілкування розглядається не лише, як передумова розвитку мовлення, а також як особливий, індивідуальний для кожної дитини спосіб комунікації з навколишнім світом.

Варто зважати на той факт, що вид і зміст сигналів можуть змінюватися залежно від віку, рівня розвитку, особливостей сенсорних, рухових, пізнавальних порушень дитини, від психічного стану членів сім'ї: готовності, відкритості дорослого «читанню» сигналів малюка і здатності посилати доступні для його сприйняття знаки. Дуже важливо, щоб малюк навчився практичному аспекту комунікації – виражати доступними засобами згоду чи незгоду, позитивні і негативні емоції, відповідати на запитання, коментувати свої дії. А батьки й інші люди, своєю чергою, навчилися враховувати його комунікативно-значимі сигнали, розуміти і приймати їх. Рання комунікація є необхідною умовою, що визначає появу активного мовлення, темп його розвитку і вдосконалення у подальшому житті дитини.

Розвиток невербальної і вербальної комунікації у дитини раннього віку тісно взаємопов'язані. При стимулюванні мовних проявів батьки використовують жести, міміку, інтонацію, а дитина, що виявляє наслідувальну активність, у відповідь також реагує, спочатку не вербально, але поступово розширюючи свій мовний запас. Міміка, жести, рухи тіла, тактильні контакти, дотики – усе це повинно зміцнювати і стимулювати мовленнєву комунікацію.

Додаткові засоби комунікації допомагають дитині засвоювати основні мовні поняття і переконатися в можливостях свого впливу на

навколишній світ. Використання жестів дає дитині можливість не лише чути мову, а й «бачити» та відчувати її. За допомогою жестів виділяється головний зміст мовлення – дитині легше зорієнтуватися в реальності, що швидко змінюється. Жест привертає увагу і забезпечує ефект участі, коли навіть немовна дитина є повноправним учасником розмови.

Мета статті: визначити роль альтернативної комунікації, як допоміжного засобу покращення мовленнєвих навичок дітей з РСА.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям формування комунікативних навичок дітей з особливими потребами, зокрема за допомогою альтернативної (допоміжної) комунікації, приділяють увагу такі науковці, як Т.Морозова, О.Нікольська, Т.Філічовата, М.Шеремет, Д.Шульженко.

У роботі з дітьми з особливими освітніми потребами часто виникає потреба в додаткових інструментах, які допоможуть розвинути комунікативні навички та полегшать соціальну адаптацію дитини. У нагоді стали альтернативні засоби комунікації [4].

Для успішної комунікації з дитиною із РСА важливо не тільки зрозуміти, якою є її особиста комунікація, важливо з'ясувати, навіщо дитина в принципі вдається до комунікації. Розуміння цілей і мотивів комунікації дасть можливість допомогти дитині знайти нові методи та причини для комунікації.

Навіть у ситуаціях, коли складається враження, що з дитиною неможливо налагодити контакт, слід не втрачати надію і продовжувати спостереження, щоб вивчити слабкі та сильні сторони комунікації дитини, підлаштовуючись під її особливості. Слід пам'ятати, що крім звичних способів комунікації дитина із РСА може використовувати інші способи для налагодження комунікативної взаємодії із оточуючими: плач, жести, погляд, вказування на бажаний предмет рукою дорослого, ехолалію (повторювання звуків та чужих слів), картинки та зображення тощо.

Виділяють дві форми комунікації:

1) неусвідомлена комунікація: коли дитина каже або робить щось, не припускаючи, що це якимось вплине на інших людей. Цей вид комунікації може виступати інструментом самозаспокоєння дитини, сприяти концентрації її уваги або бути реакцією на ті чи інші події;

2) усвідомлена комунікація: коли дитина каже або робить щось з метою передати інформацію іншій людині. Цей вид комунікації може демонструвати протест проти чужих вимог або прохань. Усвідомлена комунікація легше здійснюється, коли дитина починає розуміти, що її поведінка та дії впливають на інших людей. Для дитини з РСА перехід від

неусвідомленої до усвідомленої комунікації є значним прогресом і успіхом, який може стати поворотною точкою у розвитку дитини.

Важливим інструментом формування комунікативних навичок дітей із РСА є альтернативна (допоміжна) комунікація, яка являє собою довільну форму спілкування, що дозволяє налагодити взаємодію з людиною, яка не володіє чи має труднощі із звичними формами комунікації. Основне правило альтернативної комунікації – людина повинна мати можливість сказати, що хоче, тим способом і з тією швидкістю, з якою може.

Альтернативна комунікація при цьому може використовуватися постійно, тимчасово заміщати звичне мовлення, використовуватися як допоміжний засіб для поліпшення оволодіння мовою. Застосування засобів альтернативної комунікації може бути надзвичайно ефективним для дітей з РСА. При правильному виборі засобу альтернативної комунікації подальшим завданням фахівця має стати сприяння у моделюванні сприятливого середовища для комунікативної взаємодії.

Існують різні типи альтернативної комунікації, які підходять дитині з РСА: система PECS – комунікативна система обміну картинками; мова жестів; інтерактивні комунікативні дошки; комунікативні картки-підказки; книги розмов; комунікативні пристрої з синтезатором мови.

Крім дітей із РСА, використовувати альтернативну комунікацію може будь-яка людина, що її потребує в силу тих чи інших особливостей, приміром, маючи:

- порушення слуху (мова жестів);
- рухові порушення, що створюють моторні труднощі (дизартрія, анартрія, апраксія);
- інтелектуальні проблеми, що впливають на здатність засвоєння вербальних символів через обмеження можливостей пам'яті, уваги, абстрактного мислення (інтелектуальні порушення);
- емоційні проблеми і порушення контактної взаємодії, що обмежують здатність до сприйняття слів співрозмовника, а також здатність висловити думки з допомогою абстрактних символів, знаків, слів;
- специфічні органічні проблеми артикуляції (при синдромі Дауна);
- прогресуючі захворювання (м'язова дистрофія, множинний склероз);
- набуті захворювання або травми (внаслідок аварій або інсульту).

Альтернативна та допоміжна комунікація може застосовуватись при РСА, синдромі Дауна, а також при тимчасових обмеженнях мовлення.

Результати дослідження. Нами упорядковано навчально-методичний посібник з альтернативної комунікації, який успішно використовує під час проведення уроків з альтернативної комунікації в класі інтенсивної корекції. В процесі навчання дітей з ООП альтернативної комунікації застосовуються наступні засоби: комунікативні таблиці, системи «PECS» і «Макатон», методика ТАН-Содерберга (глобальне читання). Це все значно підвищує рівень їх соціалізації, покращує якість життя, розвиває самоповагу й надає можливість відчути себе повноцінною особистістю.

Перевага системи «PECS» в тому, що комунікацію можна освоювати крок за кроком. Іноді, для дитини, вибір між декількома речами може виявитися настільки ж складним, як і комунікація з людьми. Це часто властиво дітям з РСА. Вони виражають спроби спілкування за допомогою некоординованих і численних рухів. А тому, застосування системи «PECS» робить їх комунікацію зрозумілою.

Також систему «PECS» можна використовувати на уроках предметно-практичного навчання з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня через техніку «ланцюжок»: посів, вирощування та догляд за квітами родини айстрових.

Призначення методики Тан-Содерберга (глобального читання) – надати дитині додаткові можливості в оволодінні мовленнєвою діяльністю. Дана методика базується не лише на принципі корекції порушення, а першочергово зорієнтована на пошук та активізацію компенсаторних зон розвитку дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, дитини із синдромом Дауна. Переваги «глобального читання» дозволяють з'ясувати, наскільки «нерозмовляюча» дитина розуміє звернене мовлення, стимулює накопичення пасивного словника і його перехід в активне мовлення.

Спілкування за допомогою жестів, міміки, картинок, фотографій, піктограм, технічних засобів допомагає дитині налагодити взаємодію як з однолітками, так і з дорослими. Правильний вибір системи комунікації істотно полегшить перебування особливої дитини в соціумі, а також стимулюватиме в неї загальний розвиток мовлення.

Фахівці мають змогу обирати систему допоміжної альтернативної комунікації (Alternative Augmentative Communication — AAC). Найбільш поширеними та вживаними є:

- жестова мова (зокрема American Sign Language — ASL);
- система обміну картинками (Picture Exchange Communication System — PECS);

- дошки Makaton — жестово-символьна система комунікації;
- пристрої із синтезаторами мовлення.

Ми переконалися, що для дітей з особливими освітніми потребами підходять не всі системи альтернативних комунікацій. Зокрема жести́ва система мало придатна для дітей з порушеною координацією рухів та погано розвинутою дрібною моторикою. Тому важливо обирати комунікативні засоби на основі результатів комплексної діагностики.

Альтернативні комунікації ми використовуємо і як основний спосіб спілкування з невербальними дітьми, і як допоміжний засіб для покращення мовленнєвих навичок. Але незалежно від форми взаємодії дотримуємося принципів:

- руху від реального до абстрактного — ознайомлюйте дітей з можливостями альтернативних комунікацій за формулою «реальний об'єкт → фото → малюнок → символ»; якщо реальний об'єкт продемонструвати неможливо, починайте з фото;
- надмірності символів — використовуйте поєднання різних систем альтернативної комунікації щоб стимулювати абстрактне мислення та вербальну діяльність. Наприклад, покажіть іграшку зайчика, потім малюнок та надруковане слово «заєць», потім закріпіть поняття за допомогою жесту «заєць»;
- постійної підтримки — системи альтернативної комунікації не завжди сприймаються швидко і легко, вимагають постійного навчання дітей та батьків, тож підтримуйте їх в цій довгій і кропіткій роботі;
- функціонального використання — використовуйте систему альтернативної комунікації за межами заняття в повсякденній діяльності.

Навчання дітей з ООП за допомогою засобів альтернативної комунікації значно підвищує рівень їх соціалізації, покращує якість життя, розвиває самоповагу й надає можливість відчувати себе повноцінною особистістю.

Перш за все, визначимо цілі використання альтернативної комунікації:

- побудова функціонуючої системи комунікації;
- розвиток навички самостійно та зрозуміло доносити до слухача нову для нього інформацію;

- розвиток здатності дитини висловлювати свої думки за допомогою символів.

Отже, альтернативна та допоміжна комунікація (ААС) використовується для допомоги дітям та дорослим, у яких, з причин вроджених або набутих розладів, відсутнє або суттєво обмежене мовлення. Вона представлена системою спеціальних методів та засобів, покликаних, з одного боку, допомогти дітям з тимчасовою затримкою мовленнєвого розвитку, а з іншого – полегшити розуміння вербальних повідомлень (тобто, усної мови) осіб з тяжкими розладами мовлення.

Провідна ознака розладів спектру аутизму – недостатній розвиток навичок комунікації, соціальної взаємодії, або інакше – соціальної комунікації. Відповідно, усі прийоми, спрямовані на роботу з дітьми, зокрема в інклюзивному навчанні – як у шкільному, так і в дошкільному – мають бути спрямовані на формування навичок спілкування, взаємодії між дитиною з РСА та іншими дітьми.

Говорити про спільну стратегію ми не можемо, оскільки діти з РСА відрізняються одне від одного – рівнем навичок, бажанням, можливістю і здатністю до спілкування, рівнем розвитку мовлення. Ми маємо обирати ті стратегії, які будуть пасувати конкретній дитині.

Почнімо з дитини з РСА, яка має суттєві мовленнєві й порушення в комунікації. Щоби навчити її підтримувати контакт з однолітками, ми маємо планувати й використовувати кілька разів на день різні невербальні ігри або невербальні ситуації для спілкування.

Сучасні засоби альтернативної та допоміжної комунікації представлені трьома основними групами:

1. Найпростіші засоби: предмети, жести, фотографічні та інші зображення, символи. Вони допомагають виражати потреби, які стосуються життєдіяльності особистості, отримувати уявлення про послідовність подій протягом визначеного проміжку часу, а також оволодівати основними мовними структурами. Спеціалістами розроблені стандартизовані набори символів: Бліссимволіка (автор Чарльз Блісс, Канада), Леб-система (Райнхольд Леб, Німеччина) та інші.

2. Засоби комунікації з використанням простої техніки, засобів (селективні): що відтворюють мовні повідомлення, серед яких іграшки, що розмовляють, а також електронні записники, фотоальбоми, комунікатори і т. п. За їхньою допомогою, можна створювати та зберігати в пам'яті пристроїв голосові повідомлення і у такий спосіб створювати умови для активного спілкування людей зі значними порушеннями мовлення.

3. Багатофункціональні засоби комунікації на основі складних технічних пристроїв, таких як: сенсорні екрани, синтезатори мови та інші. Вони забезпечують значне розширення словникового запасу, дозволяють задавати тему розмови та одночасно об'єднувати декілька тем, роблять можливим спілкування на відстані, спрощують спілкування в групі та по телефону [2].

Принципи роботи з впровадження системи альтернативної та додаткової комунікації:

Принцип «Від більш реального до більш абстрактного». Фахівці у підборі засобів додаткової комунікації орієнтуються на реальний рівень розвитку дитини, а не на її біологічний вік. Роботу з використання графічних засобів комунікації починають з фотографій. Цьому передують використання реальних предметів, іграшок. Схема використання графічних стимулів має наступний вигляд: фотографії → картинки із зображенням реальних предметів → картинки → символи → піктограми → схеми.

Принцип «Надмірності інформації» передбачає одночасне використання декількох комунікативних засобів (наприклад, жест, слово, піктограма), орієнтування на індивідуальність, можливість вибору засобу комунікації самою дитиною.

Принцип мотивації. Вибір комунікативного засобу залежить від комунікативних можливостей дитини і кола її інтересів. Основна ідея даного принципу полягає у визначенні шкали інтересів кожної дитини і вмінні дорослого включити її у процес спілкування.

Принцип функціонального використання передбачає індивідуальний підбір комунікативного засобу в залежності від функціональних можливостей дитини: слуху, зору, руху, нюху, чуттєвості. Утворення комунікативного середовища навколо дитини: рівень пред'явлення символу або засобу, поза дитини, можливість участі асистента.

Вибір підходящої системи комунікації може істотно полегшити навчання дитини, а також підштовхнути розвиток мови. Крім цього, ніхто не забороняє поєднувати і комбінувати системи комунікації. Завжди можна почати з одного типу комунікативної системи і надалі, у міру того, як дитина набуває додаткові навички, ввести інший тип [3].

Найголовніше - це не позбавляти дитину можливості спілкуватися. У будь-якій програмі навчання повинні бути присутніми завдання, які допомагають дитині навчитися спілкуватися більш ефективно. А спосіб спілкування - це вже по можливостях і здібностях.

Використання цих методик потребує спеціальної професійної підготовки і відсутність фахівців, які вміють навчати даних навичок є суттєвою перешкодою до застосування даних систем для навчання дітей.

На жаль, в Україні не часто можна побачити дитину із девайсами для альтернативної комунікації. Ми сподіваємося, що з розвитком інклюзивної освіти та інклюзивних просторів таких дітей ставатиме більше. А тому ось, що вже зараз варто знати про альтернативну та додаткову комунікацію (АДК):

- Альтернативна комунікація потрібна людям, які не можуть говорити чи мають певні порушення усного мовлення.

- Якщо дитина з певних причин не може говорити – це неозначає, що їй немає що сказати.

- Кожен із нас теж користується певними інструментами альтернативної чи доданої комунікації, наприклад, коли ми надсилаємо гіфки чи смайлики, чи показуємо щось мімікою.

- Для деяких видів альтернативної комунікації потрібні спеціальні пристрої. Так само, як нам потрібен телефон, щоб відправити текстове повідомлення.

- Ті, хто не можуть торкатися пристрою через порушення опорно-рухового апарату, також можуть користуватися альтернативними методами комунікації. Наприклад, пристрій може відстежувати рух очей або сканувати перемикачі. Жан-Домінік Бобі, автор «Скафандр та Метелик», продиктував свою книгу, кліпаючи одним оком.

- Альтернативні методи комунікації часто спонукають дитину почати говорити. Терапевт мови і мовлення допоможе підібрати та використовувати метод АДК відповідно до потреб та можливостей дитини. Це дає дитині більше способів висловити свої почуття та потреби.

- Вибір використовувати мовлення або альтернативні методи може залежати від середовища. Так, мовлення можна використовувати серед друзів та родини, які звикли його розуміти. Тоді як АДК — в інших ситуаціях.

- І головне – абсолютно немає причин сторонитися людей, які користуються засобами альтернативної чи доданої комунікації.

Для того, щоб допомогти цим дітям вивчати світ, вчитися читати та рахувати, відкривати свій комунікативний потенціал існують альтернативні методи комунікації [1].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, важливим інструментом формування комунікативних навичок дітей із РСА є альтернативна (допоміжна) комунікація, яка являє собою довільну

форму спілкування, що дозволяє налагодити взаємодію з людиною, яка не володіє чи має труднощі із звичними формами комунікації. Перспективою подальших досліджень є пошук шляхів використання АДК для розвитку соціалізації дітей з РСА.

Список використаних джерел:

1. Альтернативна й додана комунікація — зв'язок із навколишнім світом для тих, хто не може говорити 13 Липень 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/alternative-communication>.

2. Альтернативні комунікації для особливих дітей. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2702-alternativn-komunkats-dlya-osoblivih-dtey>.

3. Доповідь «Альтернативні комунікації для особливих дітей» Принципи роботи з впровадження системи альтернативної та додаткової комунікації. URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-alternativni-komunikaci-dlya-osoblivih-ditey-294758.html>.

4. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Для педагогічних працівників, які працюють з учнями з особливими освітніми потребами. Схвалено для використання в освітньому процесі. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2022/02/22/Navch-metod.posibnyk.Teoriya.ta.praktyka.vykoryst.altern.komunik.dlya.osib.z.OOP.22.02.22.pdf>.

Fareniuk H.M. ALTERNATIVE COMMUNICATION AS AN AID TO IMPROVING SPEECH SKILLS OF CHILDREN WITH RSA.

Summary. The article examines communication, which is the most important factor in children's development, because in the process of communicating with the environment, the child gains experience and learns knowledge. Modern means of alternative and auxiliary communication, represented by three main groups, were studied. It has been established that alternative communication is used as the main way of communicating with non-verbal children and as an auxiliary means for improving speech skills.

Key words: communication, alternative communication, children with special educational needs, means, autism spectrum disorders (SAR), speech.

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Наукове видання

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Серія соціально-педагогічна

Випуск 38

Електронне видання

*Матеріали подані мовою оригіналу.
Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей.
Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за
підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних
даних, власних імен та інших відомостей.*

Підписано до друку 03.05.2023 р.
Ум.друк. арк. 14,36 Зам. 091

Видавець Ковальчук О.В.
32315, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Васильєва, 13, корп. А, 37.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7057 від 30.03.2023 р.